Drd. **Claudiu Călin**
(Timişoara)

300 de ani de la eliberarea Timişoarei şi povestea unei icoane

Istoria ne-a dovedit cu prisosinţă faptul că Banatul a avut mereu un trecut plin de evenimente deosebite atât strălucite şi pline de glorie, cât şi mai puţin fericite. Când vorbim de Banat, atunci înţelegem Banatul întreg, regiunea istorică de la Dunăre la Mureş şi de la Tisa până la Carpaţii

Denumirea Timișoarei scrisă cu litere arabe

meridionali. Această parte de ţară nu are numai o istorie şi o identitate a sa, proprie, ci şi un tezaur etnografic deosebit de bogat, precum şi o geografie unică. Particularităţile acestea îi influenţează mai mult sau mai puţin conştient pe oamenii care trăiesc în Banat şi tocmai din acest punct de vedere este de dorit ca evenimente memorabile, care nu sunt părţi ale vieţii de fiecare zi, să fie popularizate, intrând astfel în conştiinţa fiecărui localnic.

Un astfel de eveniment este eliberarea Timişoarei (1716) şi a Belgradului (1717) de către Prinţul Eugeniu de Savoya-Carignan. Întregul Banat istoric a fost ocupat de otomani în anul 1552, fiind organizat de aceştia ca o provincie proprie, adica un paşalâc. Deja în anul 1526, după bătălia de la Mohács, Regatul Maghiar este spulberat, Banatul fiind parte a acestuia deja din secolul al XI-lea. Prin politica de căsătorii diplomatice purtată de Casa de Habsburg, aceasta moşteneşte coroana Ungariei, fapt care determină familia imperială să preia lupta pentru eliberarea ţării şi a ţinuturilor învecinate. În acest important proces, imperialilor le-au stat la dispoziţie multe personalităţi militare europene ale epocii. Cel mai vestit şi mai important dintre ei este prinţul Eugeniu de Savoya-Carignan. El s-a născut la Paris, la data de 18 octombrie 1663. Deoarece în Franţa i-a fost refuzată cariera militară (probabil din cauză că era mic la înălţime), prinţul a intrat în serviciul militar imperial, la Viena. După 1689 a luat parte activ la campaniile Casei de Habsburg împotriva Franţei şi statelor italiene. Începând din 1697, prinţului i-a fost încredinţată conducerea supremă a armatei, în campaniile antiotomane, el înregistrând cea mai răsunătoare victorie a sa la Zenta, localitate aflată actualmente în Serbia.

Din anul 1703 i-a fost conferită şi preşedinţia Consiliului Aulic de Război. În cursul lunii octombrie a anului 1716, prinţul Eugeniu reuşeşte să alunge trupele otomane de ocupaţie, eliberând astfel oraşul **Timişoara**.

Eliberarea celui mai important oraş al Banatului a adus o schimbare majoră în viaţa oamenilor acestui regiuni, frontiera cu Imperiul Otoman fiind împinsă la sud de Dunăre. După cum am mai menţionat, comandamentul suprem al operaţiunilor militare, de eliberare, îl deţinea prinţul Eugeniu, însoţit şi de alte personalităţi ale veacului al XVIII-lea. Contele Pálffy conducea avangarda armatei imperiale formată din 16 regimente de cavalerie, care, împreună cu 12 batalioane de infanterie conduse de ducele

Acuarela lui D. Sinkovich (datată 1912, aflată la Muzeul Naţional al Banatului din Timişoara), reprezentând momentul predării cetăţii

Alexandru de Württemberg, ajunseră, în numai câteva săptămâni după marea victorie de la Petrovaradin, în faţa cetăţii Timişoarei. Se poate afirma, în acest context, că întreaga armată imperială habsburgică era comasată înaintea meterezelor capitalei Banatului. Forţe turceşti, în număr de 20.000 de călăreţi, sosite în ajutorul cetăţii, au încercat în ziua de 23 septembrie să străpungă inelul de asediu al trupelor imperiale, însă fără succes. Pierderile turcilor au fost atât de mari, încât aceştia au fost nevoiţi să se retragă peste Timiş, iar puţin mai târziu chiar şi peste Dunăre.

După mai multe asalturi succesive, breşa din zidul de la Palanca Mare avea mărimea potrivită pentru a permite pornirea unui atac de proporţii, la 1 octombrie. De menţionat este că Timişoara acelei vremi avea patru diferite cartiere: Cetatea, Castelul (astăzi Muzeul Banatului), Palanca Mare şi Palanca Mică. Atacul din 1 octombrie a costat multe vieţi omeneşti şi mari eforturi, de ambele părţi, în purtarea luptelor. Printre răniţi se aflau atât prinţul Alexandru de Württemberg, cât şi fiul cel mai mare al paşei. Situaţia îngrijirilor medicale în cetatea otomană a Timişoarei, aflată sub asediul imperial, era catastrofală. Astfel, Ahmed Aga a apelat la prinţul Eugeniu, adică tocmai la asediatorul şi la duşmanul său, pentru a-i trimite un medic, care să îi salveze viaţa fiului său. Răspunsul prinţului Eugeniu a fost unul prompt: în timpul încetării temporare a focului, lui Ahmed i-a fost trimis un chirurg din armata imperială. După ce acesta şi-a îndeplinit misiunea medicală în cetate, paşa i-a

trimis prinţului, în semn de mulţumire, un număr de şase cai deosebiţi şi foarte valoroşi.

La 7 octombrie, sosea dinspre Buda un mare număr de piese de artilerie, înzestrare care le dădea imperialilor posibilitatea executării unui foc continuu, timp de aproape o săptămână, asupra Timişoarei. Capitularea fortificaţiei

Două medalii emise cu prilejul eliberării Timişoarei

devenea astfel doar o chestiune de timp. La 12 octombrie, la orele 11:30 garnizoana otomană a oraşului de pe Bega a semnalizat cu steaguri albe capitularea, încheind astfel o perioadă de 164 de ani de domnie a semilunei peste pusta bănăţeană.

Ambele medalii au acelaşi revers

Multe schiţe, gravuri ori stampe redau asediul oraşului precum şi cucerirea sa de către trupele imperiale. Una dintre cele mai frumoase reprezentări, foarte puţin cunoscută publicului larg, este icoana „Sfintei Fecioare Maria a Victoriei” (vezi coperta IV). A fost vorba de un desen în tuş, colorat şi desenat pe un pergament, care este mai apoi fixat pe lemn. Dimensiunile desenului sunt 82x59 cm. Lucrarea nu este datată, dar este posibilă o aproximare a realizării ei, mai precis anul 1720. Conform inscripţiei latine, icoana a fost pictată de un preot din Verona, aflat atunci la vârsta de 66 de ani. Acesta a lucrat timp de doi ani, în semn de mulţumire şi aducere aminte perpetuă, pentru ajutorul dat creştinilor de Sfânta Fecioară Maria, cu prilejul celor două bătălii, de la Timişoara şi Belgrad. Acest ajutor a constat dintr-o ceaţă, care le-a fost favorabilă din punct de vedere tactic armatelor imperiale, bine camuflate în pâcla densă. Fenomenul meteorologic a fost mult mai vizibil la asediul şi la cucerirea Belgradului, în faţa căruia, trupele imperiale, conduse tot de prinţul Eugeniu de Savoya, i-au surprins pe otomani la 16 august 1717. Aceste două evenimente deosebite, eliberarea Timişoarei şi eliberarea Belgradului, sunt reprezentate pe icoană, chiar şi ceaţa mistică, care conferă ajutor valoros armatelor creştine, este ilustrată la picioarele Sfintei Fecioare. În partea dreaptă, jos, putem vedea pictată cetatea Timişoarei, iar în partea stângă cea a Belgradului. Pe fundalul imaginii este redată şi bătălia de Belgrad din 16 august 1717. Dar pe icoană, nu evenimentele istorice au un rol important, ele fiind doar punctul de plecare ale realizării acestei mici capodopere. În centrul desenului se află reprezentată Sfânta Fecioară Maria împreună cu Micul Prunc în braţele ei. Maica Domnului poartă în mâna dreaptă un sceptru, iar Pruncul Divin ţine în ambele mâini o cârjă episcopală cu capătul în formă de cruce. Fecioara şi Pruncul sunt înconjuraţi de o mulţime de îngeraşi, ea fiind totodată redată ca Regină a Cerului, purtând o mantie albastră înstelată, căptuşită cu hermelină. Capul ei este înconjurat de 12 stele aurii, imagine provenită, ca sursă biblică, din Apocalipsa sfântului Ioan (12,1), unde Femeia cu Pruncul este de fapt marele semn al cerului. Asemenea *Imaculatei* picturilor din epoca barocă, Sfânta Fecioară stă pe un glob pământesc, înconjurat de un şarpe, călcând cu un picior (aici dreptul) semiluna. Şi acesta este un semn distinctiv al victoriei asupra trupelor otomane. Cu celălalt picior Sf. Maria calcă şarpele cel perfid, care ţine mărul lui Adam în gură. Pruncul Divin, cu cârja sa cruciformă în mâini, strâpeşte la rândul său, duşmanul omenirii.

Victoria asupra armatelor otomane este prezentată ca o analogie la istoria mântuirii. Deja în Vechiul şi în Noul Testament profeţii anunţă victoria figurii feminine asupra şarpelui diabolic, zdrobind capul năpârcii. Dar toate acestea nu se întâmplă din puterea proprie a Sfintei Fecioare, ci din puterea Micului Prunc, Fiul ei, Fiul lui Dumnezeu. El este acela care zdrobeşte cu cârja capul şarpelui, El este acela care aduce mântuirea. Tipologia acestor icoane din epoca barocă este intitulată generic: „Sf. Fecioară Maria a Victoriei”.

Textul, format din cinci rânduri şi redat în limba latină, într-un cartuş, dedesubtul imaginii, constituie atât o rugăciune, cât şi o descriere a capodoperei. Traducerea ei este una liberă, aceasta fiind necesară a înţelege întregul context:

„Jesum, & SS^{m} Matrem eius victoriarum Themisuarij, ac (mira fauente nebula) Belgradij Auctricem, coeli Imperatricem, vos omnes Angeli orate pro nobis, votisque Archiducum; Alleluia, & diuturna Regnantis incolumitate; Alleluia.

Opus integri biennij ad perenne marianorum munerum gratum monumentum per sacerdotem veronensem aetatis cadentis. 66 annorum valde laborioso calamo (Dei adiuuante Gratia) depictum jn charta membrana. Si dignum clementer judicabitur: Gratia secundum clementiam, & ferventioribus quocunque tempore precibus pro votis (ut supra) recognoscenda.“

„Voi îngeri, cu toţii, invocaţi-l pe Isus şi pe preasfânta sa Maică, făuritoarea victoriei de la Timişoara [cu ajutorul unei miraculoase ceţi] şi Belgrad, Regina Cerului, pentru noi, pentru [împlinirea] jurămintelor arhiducilor [de Habsburg], *aleluia* şi pentru prosperitatea continuă a domnitorului, *aleluia*. [Este] opera a doi ani plini pentru perpetua amintire recunoscătoare a darurilor Sfintei Fecioare Maria, pictată cu pensula, cu multă trudă pe pergament [cu ajutorul graţiei Divine] de un preot din Verona, în înaintata vârstă de 66 de ani. Şi dacă cu îndurare este primit acest dar [al acestui slujitor preot], atunci să fie aceasta o mulţumire pe măsura milei [Sfintei Fecioare Maria] precum şi o cinstire a Fericitei pururea Preacuratei Fecioare cu obişnuite, dar mereu mai fierbinţi rugăciuni pentru [împlinirea] juruinţelor [arhiducilor de Habsburg].

(Traducerea în germană: „Ihr Engel alle, ruft Jesus und seine hochheilige Mutter, die Urheberin der Siege in Temeswar und [mit Hilfe eines wunderbaren Nebels] in Belgrad, die Himmelsfürstin, für uns, für die [Erfüllung der] Gelübde der Erzherzöge, Alleluja, und für das langdauernde Wohlergehen des Herrschers an, Alleluja. [Es ist das] Werk voller zwei Jahre zum immerwährenden dankbaren Andenken an die Gaben Mariens, durch einen Priester aus Verona im hinfälligen Alter von 66 Jahren mit einem sehr mühsamen Pinsel [mit Hilfe der Gnade Gottes] auf Pergament gemalt. Wenn mane s dessen gütig für würdig erachtet, dann soll der Dank nach dem Maß der Güte und Andacht zu Ehren der seligen allzeit reinen Jungfrau mit gewohnten und immer glühenderen Gebeten für die [Erfüllung der] Gelübde [wie oben, d.h. der Gelübde der Erzherzöge] abgestattet werden.”)

Originalul acestei icoane se află şi azi păstrat în abaţia benedictină din Seitenstetten, în provincia Austria Inferioară.

Prinţul Eugeniu a fost unul dintre cei mai importanţi consilieri ai casei imperiale şi regale de Habsburg. Războaiele victorioase de eliberare a Ungariei au fost primite pretutindeni cu mare bucurie şi satisfacţie. Pentru marea victorie a eliberării întregului Banat, dar mai ales a eliberării cetăţilor Timişoara şi Belgrad, prinţul Eugeniu a fost decorat de papa Clement al XI-lea cu o sabie şi o pălărie de onoare. Acest gest de preţuire a fost rezervat exclusiv personalităţilor cu deosebite merite.

Eugeniu de Savoya-Carignan a fost şi un mare promotor al artelor frumoase şi unul dintre cei mai importanţi *Mecena* ai epocii baroce. Josef Emmanuel Fischer von Erlach şi Johann Lukas von Hildebrand au fost unii dintre arhitecţii săi preferaţi. Sub conducerea acestora au fost ridicate palatul de iarnă din Himmelpfortgasse, precum şi magnificul palat Belvedere din Viena. El s-a stins din viaţă în capitala Austriei, la data de 21 aprilie 1736, fiind înhumat în catedrala Sf. Ştefan din capitala imperiului pe care l-a slujit. Un bust al său străjuieşte, din interior, intrarea în cripta Bisericii Capucinilor, locul unde îşi dorm somnul de veci împăraţii din casa de Habsburg, prezenţa efigiei lui Eugeniu de Savoya venind să sublinieze şi dincolo de moarte legătura sa cu casa imperială.

Printre multele instituţii bănăţene, Episcopia Romano-Catolică de Timişoara a marcat toate cele trei jubilee ale eliberării Timişoarei: în 1816 (la un veac), 1916 (la două veacuri, deşi Primul Război Mondial era în toi) şi în 2016 evenimentul scurgerii a trei veacuri de la eliberarea Timişoarei. Deja la 12 octombrie 2015, la exact 299 de ani de la clipa capitulării otomanilor, monseniorul Martin Roos, episcop de Timişoara, a convocat o şedinţă solemnă de demarare a organizării jubileului. Au fost prezenţi: Excelenţa Sa dr. h.c. Martin Roos, episcop diecezan romano-catolic de Timişoara, gazda şi iniţiatorul întâlnirii; Prea Sfinţia Sa dr. Lukijan (Pantelić), episcopul ortodox sârb al Budei şi administrator al Eparhiei Ortodoxe Sârbe a Timişoarei; Pr. dr. Ionel Popescu, vicar eparhial al Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Timişoarei, reprezentant al IPS dr. Ioan Selejan, mitropolitul Banatului; Pr. Marinko Markov, vicar eparhial al Episcopiei Ortodoxe Sârbe a Timişoarei; Dan Diaconu, viceprimarul municipiului Timişoara; dr. Rodica Vârtaciu, istoric de artă, muzeograf; Stevan Bugarski, inginer, istoric; dr. Walter Kindl, profesor universitar, muzică; Mihai Botescu, arhitect, fotograf de artă; dr. Nicoleta Demian, Muzeul Banatului, muzeograf; dr. Nicoleta Stancovici, Muzeul Banatului, muzeograf; dr. Alexandru Szentmiklosi, Muzeul Banatului, muzeograf; dr. Ciprian Glăvan, Muzeul Banatului, muzeograf; dr. Raul Ionuţ Rus, şef Serviciu Judeţean Timiş al Arhivelor Naţionale; Sebastian Ciocan, Biblioteca Judeţeană, bibliotecar; drd. Claudiu Călin, arhivist diecezan, Episcopia Romano-Catolică de Timişoara. În cadrul unei expoziţii de mari dimensiuni (deschisă cu o multitudine de parteneri la Bastionul Theresia în 19 iulie a.c. şi redeschisă în 12 octombrie la sediul episcopiei), publicul interesat a putut admira piese turceşti, austriece, obiecte de cult, gravuri, icoane, picturi şi cărţi rare, toate legate de evenimentul şi epocile din preajma lui 1716. În data de 16 octombrie, episcopul Roos, alături de o serie întreagă de episcopi romano- şi greco-catolici din ţară şi din străinătate, a comemorat în cadrul unei Sfinte Liturghii solemne, celebrate în Dom, cei 300 de ani trecuţi de la eliberarea Timişoarei, rugându-se şi pentru toţi eroii de atunci şi de mai târziu, căzuţi pentru libertatea creştinilor şi pentru demnitatea persoanei umane. În încheiere, în data de 18 octombrie, a avut loc tot în Domul Romano-Catolic, un concert omagial, de cor, orgă şi orchestră, dedicat, la fel, acestui mare jubileu bănăţean.

Pălăria şi sabia de paradă dăruite lui Eugeniu de Savoya de către Papa Clement al XI-lea cu prilejul eliberării Timişoarei

Vezi: Római Katolikus Falinaptár 2006, Római Katolikus Falinaptar 2016, Katholisches Wandkalender 2006, Katholisches Wandkalender 2016, Calendarul Romano-Catolic 2006, Calendarul Romano-Catolic 2016; Franz Antonius von Klimstein: *Două jubilee memorabile,* în: *Temišvarski Zvornik*. Novi Sad, 2008.

Prof. dr. **Mircea Măran**
(Vârşeţ - Serbia)

Poziţia românilor din Banatul sârbesc în anii instaurării regimului comunist în Iugoslavia (1945-1953)

Rezumat: În anii instaurării regimului comunist, în Iugoslavia au fost preluate de către noile autorităţi o serie de măsuri de consolidare a puterii de stat, caracterizate prin represiuni faţă de toate păturile sociale şi indivizii care reprezentau un pericol potenţial pentru noua orânduire. De aceste măsuri nu au fost protejaţi nici etnicii români din Banatul sârbesc, care au fost la început priviţi cu neîncredere de către comunişti, având în vedere participarea României antonesciene în război de partea Germaniei hitleriste, dar şi a implicării unei părţi a elitei româneşti din Banat în evenimentele din timpul războiului. Pătura ţărănească a avut de suferit din cauza măsurilor de naţionalizare şi colectivizare, a reformei agrare şi colonizării, însă cu timpul etnia română s-a încadrat în noua orânduire, devenind în anii detensionării relaţiilor dintre Iugoslavia şi ţările Biroului Informativ un factor de stabilitate internă şi internaţională a Iugoslaviei socialiste.

Cuvinete cheie: comunism, prigoniri, ţărănime, colectivizare, Banatul sârbesc

În prima perioadă care a urmat după preluarea puterii în statul iugoslav de către comunişti şi eliberarea ţării de sub stăpânirea trupelor naziste (1945), noile autorităţi comuniste iugoslave priveau cu neîncredere asupra populaţiei minoritare româneşti din Banatul sârbesc, având în vedere relaţiile pe care le-a avut România antonesciană în timpul războiului cu Germania hitleristă. Doar să amintim că, la primul recensământ organizat de autorităţile iugoslave după război, în 1948, pe teritoriul Provinciei Autonome Voivodina, din care făcea parte Banatul sârbesc, trăiau 57.899 de români, ceea ce reprezenta 3,5% din numărul total al locuitorilor. Cu toate că populaţia românească din Banatul sârbesc ca întreg nu a participat activ la constituirea şi organizarea sistemului de ocupaţie german asupra Banatului în timpul războiului, este cert faptul că o parte a intelectualităţii şi a ţărănimii române de aici totuşi întreţinea anumite legături cu ocupanţii germani, ceea ce a şi reprezentat cauza principală a neîncrederii regimului lui Tito faţă de românii bănăţeni. În special au existat suspiciuni în ceea ce priveşte ţinuta intelectualităţii şi a birocraţiei române care în timpul războiului a fost angajată în serviciul de stat şi atitudinea pe care o avea faţă de noile autorităţi comuniste. De aceea, la scurt timp după preluarea puterii în Banat, noile autorităţi au cerut prezentarea caracteristicilor tuturor acestor indivizi, în special a cadrelor didactice, având în vedere importanţa pe care o acordau învăţământului. Persoanele aparţinând diferitelor profesii, despre care au existat dovezi că au colaborat în mod deschis cu ocupantul, au fost aduse în faţa tribunalului, iar unii au fost lichidaţi, în cazul în care nu au reuşit să se adăpostească în România sau în Occident. Amintim cazul unuia dintre liderii politici ai românilor din Banatul sârbesc în perioada interbelică şi în anii ocupaţiei, dr. Alexandru Butoarcă, avocat şi director al săptămânalului „Nădejdea“, care în 1950 a fost condamnat la Zrenianin la şase ani de închisoare din cauza activităţii sale politice din perioada ocupaţiei.

La, treierat în Banatul sârbesc, în primii ani postbelici

Cu toate acestea, românii din Banatul sârbesc au fost încadraţi în noua orânduire instaurată în Iugoslavia, astfel că împărtăşeau în toate privinţele soarta celorlalţi cetăţeni ai statului. *Legea privind interzicerea suscitării de ură şi dezbinare naţională, rasială şi confesională,* adoptată de Prezidiul C.A.E.N.I. la 24 mai 1945, prevedea pedepse aspre pentru astfel de fapte. Conform Articolului 1 al acestei legi, orice formă de nerespectare a drepturilor civice şi acordarea de privilegii cetăţenilor ţării în dependenţă de apartenenţa lor naţională, rasială sau confesională „se pedepseşte ca un act penal prin care se încearcă încălcarea principiului de egalitate a popoarelor şi cetăţenilor şi frăţia şi unitatea popoarelor Iugoslaviei democratice federative, care reprezintă una din realizările principale ale luptei de eliberare naţională“[1]. Realizarea acestei legi a început imediat după adoptarea ei. Comitetul de Eliberare Naţională al Districtului Panciova din Banatul de Sud, de pildă, prin ordonanţa din 6 septembrie 1945, insistă la organele subordonate să studieze temeinic această lege, iar „comitetele noastre populare, ca apărători ai acestei legi […], să lupte împotriva elementelor care încalcă această lege, în special a celor care fac aceasta prin intermediul puterii populare, cum ar fi funcţionarul de

1 Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam, ideje i stvarnost, Tematska zbirka dokumenata, Drugi tom, 1943-1986*, Beograd, 1987, p. 184

stat găsit în serviciu oficial”[2]. O astfel de politică a facilitat ca şi minoritatea română din Banatul sârbesc să fie protejată de eventualele încercări de neîncadrare în noul sistem care se introducea în ţară, dar totodată ca şi ea însăşi să accepte noua situaţie impusă tuturor cetăţenilor ţării.

Trecerea la noua orânduire a fost dureroasă. Măsurile represive întreprinse de comunişti asupra tuturor păturilor sociale mai bogate din ţară nu i-a ocolit nici pe ţă-

Corul mixt al S.C.A. „Petru Albu“ din Vârşeţ, 28 aprilie 1953

ranii români din Banat. Obligaţiile impuse ţăranilor, care constau în răscumpărarea obligatorie a produselor agricole, erau suportate cu greu de ţărănimea bănăţeană[3]. Ţăranii îşi ascundeau produsele pentru a evita livrarea lor, aceasta reprezentând una din formele de rezinstenţă împotriva sovietizării forţate a agriculturii. Aceasta a provocat însă reacţia autorităţilor, care îi chemau pe ţărani, în special pe cei aparţinând păturilor superioare sau care opuneau o rezinstenţă mai puternică autorităţilor comuniste, la primării, unde au fost supuşi interogărilor, maltratării, batjocurilor, răfuielilor fizice, arestării şi altor moduri de presiuni, toate în scopul impunerii forţate a colectivizării în agricultură[4]. Obligaţiie impuse nu puteau fi realizate în întregime, deoarece ţăranul nu dispunea de cantităţile revendicate de produse agricole. Nemulţumirea a culminat în localitatea Doloave de lângă Panciova, unde ţăranii atacă în 1947 sediul Comitetului popular local. Presiunile asupra ţărănimii ating apogeul în perioada anilor 1947-1950. Numeroşi ţărani mergeau prin alte sate pentru a cumpăra cantităţile de cereale revendicate de autorităţi, pe care ei înşişi nu le posedau.

Prin astfel de metode, autorităţile comuniste au reuşit să-i constrângă pe ţărani să se încadreze în cooperativele ţărăneşti de muncă. În satele româneşti din Banatul sârbesc, prima cooperativă de acest gen a luat naştere în 1947 în localitatea Coştei de lângă Vârşeţ, pentru ca în perioada următoare astfel de cooperative să fie înregistrate în toate localităţile. Presa comunistă publică o serie de articole cu caracter propagandistic, în care menţionează „succesele” sectorului socialist şi entuziasmul de care au fost cuprinşi oamenii muncii. În curând însă au devenit evidente rezultate slabe ale acestor cooperative, în primul rând datorită faptului că familiile de ţărani au fost constrânse să intre în astfel de cooperative, fără niciun fel de motivaţie. În sfârşit, cooperativele ţărăneşti de muncă au fost desfiinţate în 1953, ceea ce a înlesnit ţărănimii să răsufle uşurată şi să înceapă să-şi refacă într-o oarecare măsură gospodăriile.

O altă măsură luată de regimul comunist a fost naţionalizarea. Prin decretul Ministerului de finanţe al R.P.F.I. din 9 decembrie 1946 a fost lichidată banca „Luceafărul” din Vârşeţ, cel mai puternic institut financiar al românilor din Banatul sârbesc, măsură de care nu au fost scutite nici celelalte institute asemănătoare. Biserica ortodoxă română din Iugoslavia a trecut şi ea prin clipe grele. Prin reforma agrară, tuturor parohiilor le-au fost luate întinse suprafeţe de pământ. Astfel, în anul 1946 au fost luate de la biserica din Vladimirovaţ (Petrovasâla), localitate din apropiere de Panciova, 96 iugăre de pământ arabil[5].

Pe lângă aceste măsuri care s-au reflectat negativ asupra instituţiilor şi indivizilor, au fost şi rezultate pozitive ale noii politici purtate de autorităţi. Amintim, în acest sens, electrificarea, construirea de case culturale, cămine ale pompierilor şi de alte edificii de interes obştesc.

Noua orânduire a fost în schimb încă de la instaurarea ei sprijinită de o parte a intelectualităţii române şi a altor pături sociale, care în noile condiţii au văzut ocazia de a-şi asigura o poziţie cât mai bună în societate. Sunt rari cei care au făcut-o din convingere, mai concret din adeziunea sinceră faţă de ideologia comunistă. Acest fapt ne-a fost confirmat şi de numeroşii interlocutori cu care am avut ocazia de a discuta despre anii grei prin care a trecut societatea iugoslavă. Ca argument în acest sens amintim şi faptul că atât în anii interbelici, cât şi în perioada ocupaţiei, numărul simpatizanţilor Partidului Comunist Iugoslav din rândul populaţiei româneşti a fost extrem de mic. După război, având în vedere politica naţională purtată de comuniştii lui Tito, mulţi şi-au dat seama că în cazul loialităţii faţă de partid se pot obţine numeroase privilegii, se pot păstra mai uşor posturile de muncă, se poate avansa în cariera profesională. Aceasta au făcut-o chiar şi mulţi din cei care în timpul războiului au avut anumite contacte cu regimul de ocupaţie sau cei care au publicat în presă articole prin care susţineau regimul antonescian din România, făceau colecte pentru armata română aflată pe frontul de răsărit, sau chiar că erau cunoscuţi ca simpatizanţi ai mişcării legionare. Numeroşi intelectuali - învăţători, profesori, medici, elevi ai Liceului şi ai Şcolii Normale din Vârşeţ erau în anii precedenţi încadraţi în organele de conducere ale „Astrei”, devenind acum peste noapte aderenţi înflăcăraţi ai ideologiei lui Karl Marx, care îndeplineau cu entuziasm, prin localităţile bănăţene, sarcinile şi politica impusă de Partidul Comunist Iugoslav.

2 Arhivele Istorice Panciova, Fond Narodni odbor sreza Alibunar, cutia 110, 1945, Strogo poverljiva i poverljiva akta, nr. 84/45 din 6 septembrie 1945

3 Jelena Popov, *Drama na vojvodjanskom selu (1945-1952*), Novi Sad, 2002

4 Gligor Popi, *Românii din Banatul Sârbesc*, vol. II, Panciova, 1996, p. 100-103

5 Arhiva Bisericii Ortodoxe Române din Vladimirovaţ, *Mesni narodni odbor u Vladimirovcu*, nr. 396/1946

Dintre aceştia, cei mai insistenţi au devenit şi deputaţi în organele noii puteri de stat, de la nivel local, până la cel federal, ca de pildă Traian Flora din Satu Nou, preşedintele Uniunii Culturale a Românilor, avocatul Coriolan Lupşici din Panciova, secretar general al acestei asociaţii, învăţătorul Aurel Trifu din Alibunar şi alţii.

O atenţie aparte era acordată de autorităţi cetăţenilor străini care se găseau pe teritoriul Iugoslaviei încă din perioada interbelică sau de pe timpul ocupaţiei. Referindu-ne la cetăţenii români găsiţi în Iugoslavia, observăm că cei mai numeroşi erau învăţătorii contractuali, veniţi începând cu anul 1935, angajaţi în şcolile cu limba de predare română din Banatul sârbesc. După eliberarea Banatului, o parte din aceşti învăţători s-a întors în România, pe când alţii au rămas la vechile posturi, aşteptând ca noile autorităţi comuniste să aducă o hotărâre referitoare la poziţia lor. În toamna anului 1945, autorităţile iugoslave au iniţiat o acţiune amplă de înregistrare a tuturor cetăţenilor străini de pe teritoriul ţării. La începutul lunii septembrie, secţiile Ministerului Afacerilor Interne au trimis tuturor comitetelor populare locale instrucţii referitoare la înregistrarea cetăţenilor străini. Pe baza acestor instrucţii, în fiecare oraş trebuiau în cel mai scurt timp înfiinţate secţii pentru controlul cetăţenilor străini[6]. Aceste secţii au avut sarcina de a-i chema pe toţi cetăţenii străini de pe teritoriul lor să se înregistreze în mod obligatoriu. Permisul de domiciliu pentru aceşti cetăţeni nu putea fi eliberat pe termen mai lung de şase luni.

Acţiunea a continuat şi în lunile următoare. Într-un act emis de Comitetul Popular al Districtului Panciova se precizează că pe timpul ocupaţiei în Voivodina s-a stabilit un număr destul de mare de străini, în special din Ungaria, România şi Cehoslovacia[7], printre care „există oameni de tot felul". Referitor la cetăţenii străini stabiliţi în Iugoslavia înainte de război, se cere verificarea poziţiei şi a atitudinii lor pe timpul ocupaţiei. În cazul în care a fost loial şi nu a afectat interesele naţionale şi ale M.E.N., exercitând profesii folositoare pentru refacerea economică a ţării, unui astfel de cetăţean străin i se poate permite să rămână în ţară, în special când este vorba despre specialişti în diferite domenii. Lista cetăţenilor străini care va fi elaborată de toate organele puterii locale va cuprinde prenumele şi numele, profesia, cetăţenia, anul stabilirii în ţară, unde este domiciliat şi părerea dacă cetăţeanul respectiv trebuie repatriat sau i se poate permite ca în continuare să rămână în Iugoslavia.

Rezoluţia Biroului Informativ din anul 1948 a reprezentat o încercare grea pentru românii din Banatul sârbesc care au fost încadraţi în noile organe de stat ale Iugoslaviei socialiste, în special din motivul că România, văzută dintotdeauna ca patrie-mamă, a fost una din ţările care au întreprins puternice presiuni diplomatice, economice sau de altă natură, asupra R.P.F.I. Prin satele locuite de români, comuniştii iugoslavi au organizat adunări de sprijin conducerii iugoslave şi P.C.I., având ţelul de a dovedi adeziunea tuturor popoarelor şi naţionalităţilor iugoslave faţă de regimul lui Tito. La Vârşeţ, principalul centru al minorităţii române din Iugoslavia, a avut loc la 5 iunie 1949 o conferinţă la care au luat parte reprezentanţi ai românilor din organele puterii de stat, activişti culturali şi simpatizanţi ai P.C.I. Cu această ocazie a fost adoptată o Rezoluţie, prin care se resping categoric toate acuzele aduse de regimul comunist din România[8]. Referatul despre atitudinea minorităţii române din Iugoslavia faţă de rezoluţia Biroului Informativ a fost cu această ocazie citit de Aurel Trifu, secretar general al Uniunii Societăţilor Cultural-Instructive din Voivodina – Secţia pentru Români. Asemenea adunări au fost organizate şi în alte localităţi. Cei care au dovedit în continuare loialitate faţă de politica purtată de C.C. al P.C.I. şi-au continuat activitatea şi în anii celor mai puternice presiuni executate de Biroul Informativ asupra Iugoslaviei, menţinându-şi mandatele şi fiind aleşi şi în continuare la funcţii înalte, printre care Aurel Trifu, Nicolae Luca, Petru Laţcu şi alţii. Pentru a-şi dovedi „atitudinea corectă" faţă de problema naţională, în anii cei mai grei ai conflictului cu Biroul Informativ, regimul comunist iugoslav a încurajat şi înfiinţarea de instituţii cultural-instructive româneşti pe teritoriul P.A. Voivodina, pe care această etnie nu le-a avut până atunci. Printre acestea, amintim înfiinţarea Liceului Complet Român din Vârşeţ, a Teatrului Popular Român din Vârşeţ, a Redacţiei în limba română a postului de Radio Novi Sad ş.a.

În schimb, simpatizanţii Biroului Informativ din rândul comuniştilor iugoslavi, inclusiv cei aparţinând minorităţii române, au fost acuzaţi de trădare, înlăturaţi de la funcţii şi aduşi în faţa tribunalului. Printre aceştia a fost şi Traian Flora, preşedintele Uniunii Culturale a Românilor şi deputat în Adunarea Republicii Populare Serbia, condamnat în anul 1950 la şapte ani şi jumătate de închisoare, pe care i-a petrecut pe Goli Otok, cea mai îngrozitoare închisoare comunistă din Iugoslavia. Coriolan Lupşici, avocat din Panciova, un alt reprezentant al românilor în organele comuniste – deputat în Adunarea R. P. Serbia şi preşedinte al Comitetului Popular al Districtului Panciova, a fost condamnat la 10 ani de închisoare, pe care i-a petrecut tot pe Goli Otok. Ambii au fost acuzaţi de trădare şi spionaj în favoarea lui Teodor Rudenko, fost ambasador al României la Belgrad.

Măsurile reformiste ale autorităţilor comuniste iugoslave, întreprinse în decursul anilor cincizeci, au contribuit la îmbunătăţirea poziţiei cetăţenilor ţării şi la ameliorarea prigonirilor şi arestărilor. Moartea lui Stalin şi restabilirea relaţiilor diplomatice dintre Iugoslavia şi ţările comuniste vor avea urmări pozitive şi asupra poziţiei populaţiei româneşti din Banat, atât din aspectul standardului de viaţă şi a drepturilor politice, cât şi din cel naţional identitar, românii din Banatul sârbesc reprezentând în deceniile următoare atât un factor al stabilităţii interne în Voivodina, Serbia şi Iugoslavia, cât şi o adevărată punte în colaborarea diplomatică, economică şi culturală a statului iugoslav cu România.

6 A.I.P., Fond Narodni odbor sreza alibunarskog, kutija 110, 1945, Strogo poverljiva i poverljiva akta, pov. Br. 88/1945, 3 septembrie 1945

7 Ibidem, br. Pov. 166/45, 4 decembrie 1945, Alibunar

8 *Lumina*, Vârşeţ, nr. 6/1949, p. 419-422

Dr. **Ionel Bota**
(Oraviţa)

Istorie pe scurt a primei Farmacii Montanistice din România

Se dedică Domnului
dr. Iuliu Galffy,
iniţiatorul studiilor de istoria medicinei
în Banatul Montan

Începuturi. De la nume la renume

În 1936, Fabrica de Cartoane din Oberentfelden und Muhen a familiei Knoblauch profita de împlinirea a 450 de ani de la dobândirea primului blazon nobiliar al acestei familii şi stabilea ca, de atunci încoace, să fie organizate, anual, serbările dedicate onorabilului nume care, în traducerea românească, înseamnă usturoi. Mai mult, prin vocea unui lider interbelic al familiilor Knoblauch din Elveţia, Austria şi Germania, dr. E. R. Knoblauch, se stabilea anual, în luna august, într-o localitate anume aleasă de pe pe mapamond, o reuniune universală, unde să ia parte reprezentanţi ai celor purtând acest nume, indiferent din ce ţară a lumii ar veni aceştia.

Originea familiilor Knoblauch se află în cantonul Aargau din Elveţia acolo unde cultivatorii de usturoi şi ceapă erau la mare căutare, plantele fiind solicitate din toată Europa occidentală mai ales în perioade nefericite de epidemii.[1] Iată de ce, multă vreme până în pragul epocii moderne, mai putea fi întâlnită în cazul unor nume de familie, bizara, într-un fel, asociere Knoblauch-Zwiebel.[2] Astfel de cultivatori cutreieră, generaţii după generaţii, de la finele antichităţii clasice şi cu deosebire în Evul Mediu oraşe, sate, burguri, spre a-şi desface marfa sau pentru a încheia contracte profitabile cu şpiţerii vremii, cu magistratul cetăţilor, cu locuitorii habitatului medieval şi, cu siguranţă, îndeletnicirea lor, aceea de a desface spre vânzare ceapa şi usturoiul, a devenit veritabila carte de identitate în Occidentul, dar şi în Estul Europei.[3] Destui peregrini se transformă, ad-hoc, în terapeuţi ori chiar nutriţionişti, în înţelesul modern al unei preocupări caritabile, de a oferi reţete bazate pe preparate din usturoi şi ceapă.[4]

La 1390, mulţi Knoblauch, ori Knoblauch-Zwiebel, trăiesc în Aarau, între 1400 şi 1500 mulţi pot fi întâlniţi în Zofingen, iar destui alţii în Strasbourg. Documentele vorbesc de cel dintâi Knoblauch care va renunţa la asocierea din onomastica sa a usturoiului şi a cepei. El va fi imprimerul Joannes *Knoblouch* (aşadar, deocamdată nu Knoblauch), la 1460 amintit ca născut în Zofingen, cu sublinierea documentului *„der dann später die ersten Drucke im Aargau herstellen soll. Verschiedene seiner Vorfahren findet man im Rat der XL, im Kleinen Rat, oder sie bekleiden die Ämter der Gerichtsherren, Weibel oder Pfister in dieser Stadt."*[5] În 1486 e deja un personaj însemnat din elita politico-administrativă a cantonului helvet, fiindcă va supraveghea tipărirea apoi va însoţi la destinaţie *„die Traktate der Räte der aargauischen Landstädte und des Klosters Beromünster verlegt."* Chiar şi cărţile istoricilor de azi menţionează în legătură cu acest important înaintaş al clanului Knoblauch interesante realităţi: *„Er ist der erste Drucker auf dem Gebiete des heutigen Kantons Aargau."*[6] Tot de atunci, din 1486, din vremea lui Albrecht de Habsburg, datează blazonul familiei, cu puţine modificări aduse în 1500.[7]

Grafică de celebrul „pictor academicus" Richard Puchta (Peuchta), reprezentând clădirea farmaciei orăviţene Knoblauch la 1838. Aşa arăta edificiul şi înainte de 1838.

În 1479, Rudi Knoblouch, fratele lui Joannes, poartă cu sine mesajele interesului helvet pe pieţele din Burgundia şi adaugă numelui o particulă şi o demnitate burgundă, von Dole. În schimb, Johann, fiul tipografului Joannes, se stabileşte mai aproape de valurile Rinului, în ţinutul liber Strasbourg, continuând meseria familiei, învăţată încă la Zofingen. Pe la 1500, datorită şi fiului lui Joannes, Strasbourg este unul din marile oraşe europene cu activitate tipografică importantă în acele timpuri, aici activând o vreme Erasmus von Rotterdam şi tot aici sistemul de multiplicare a imprimatului perfecţionându-se. La tiraje de 500 exemplare imprimate la un titlu pe lună şi în varii limbi, latină, greacă, germană, ebraică, începuturile tânărului fiu al lui Joannes sunt în calitatea profesională de corector.[8] Al doilea fiu al tipografului din Zofingen, Hans, lucrează imprimate pentru biserici şi mănăstiri şi pune bazele unui habitat nou, Entfelden, căutat tocmai pentru calitatea lucrărilor tipografice în tot ţinutul.[9] El semnează de-acum corect, Knoblauch, nu Knoblouch care, firește, fusese doar o coruptelă a numelui corect, cum se mai întâmpla adesea în documentele medievale.

Pentru epoca modernă, cel care a reactivat numele familiei în circuitul elitist european, în meseriile de tipograf, dar şi de morar şi fabricant de gips, va fi un descendent ilustru la 1795, Johannes Knoblauch din Oberentfelden. Fiul acestuia, Jakob Knoblauch, pune bazele unei mari afaceri în 1852. El va produce cartonul atât de necesar cotidianului european în schimbare atunci, o dată cu expandarea modelului victorian peste tot. Ruda sa apropiată, Rudolf Knoblauch, montează în fortul Muhen o altă fabrică de cartoane, modernizează reţeaua morilor şi continuă afacerea cu gipsul, producând mostre în cantităţi suficiente pentru succesul

faimosului experiment Schinznach-Bad. În plus, pe la 1860, sediul său din Zürich, destinat altei afaceri, desface varii stiluri de cravate, mănuşi, cămăşi şi şosete.

Un nume pentru istoria Oraviţei şi a Banatului

La vremea când se stabilea Johannes Knoblauch la Obertfelden, iar Robert Knoblauch la fortul Muhen, în Oraviţa era deja stabilit inginerul August Filip Knoblauch, directorul furnalelor şi apoi al monetăriei de la Ciclova Montană. Dar tot aici, în această înfloritoare provincie a Vienei, farmacia are prioritățile ei. De altfel, în întreg Banatul imperial, după 1718, cele dintâi menţiuni oficiale despre organizarea activităţii farmaceutice le găsim în lucrările lui Griselini şi Ehrler, dar e în logica lucrurilor că pentru fiecare „Bruderlade", forme de solidaritate umană preluate după modelul oferit de mediile etnice germane şi din Austria, trebuie să fi funcţionat puncte farmaceutice pe baza principiului „*pharmacia soror medicinae*".[10]

Karl Knoblauch, (28 ianuarie 1797-1869) fondatorul „dinastiei"de farmaciști orăviţeni

Reţeaua de farmacii bănăţene, până la 1790, include „Vulturul negru" (1735) şi „Misericordianul" (1737) în Timişoara sau „Vojtech" (1763) în Arad, acestea funcţionând în zona denumită „Banatul Cameral". Dar, o farmacie pentru „Bruderlade", chiar prevăzută în primele variante ale statutelor, din 1718, 1719 şi 1720, e atestată documentar în zona Oraviţei, centru administrativ-economic al Banatului Montanistic. Într-o clădire veche, la nr. 337, (azi, coordonate de monument istoric 11-B-248) funcţiona *„farmacia de mână*" a *şpiţerului Winter*, din 1763. Vechimea din 1763 a clădirii farmaciei e menţionată într-un act de plăţi la o bancă locală, datând de la finele veacului al XIX-lea.[11]

În 1790, un alt farmacist, Ioannes Lederer, solicită Direcţiei Montanistice un sediu pentru a amenaja o „*Berg Apotheke*", servind, spuneam, „*Bruderlade*". Prin *documentul din 21 octombrie 1790*, Lederer solicită Direcţiei Montanistice un ajutor în valoare de 150 de florini. Un alt document, emis mai devreme, la *20 august 1790*, face menţiunea unui punct farmaceutic, nu ştim dacă în Oraviţa ori în Sasca Montană, pentru că prin acest act, Direcţia îi conferă lui Lederer competenţe de a verifica situaţiile *de facto* de la o „*Philip Apotheke*". Noi am îndrăzni acum o supoziţie: nu cumva, legat de această „Philip Apotheke", e vremea în care inginerul Augustin Filip Knoblauch, unul din oamenii bogaţi ai zonei, investise în sistemul protecţiei sanitare, la sfatul prietenului său, medicul Hoffinger? Actul e chiar un proces-verbal de control prin care dirigintele punctului farmaceutic e atenţionat că nu se aprovizionează constant cu medicamente, că nu are o continuitate a programului de lucru, termenul stabilit pentru corecţii şi remedieri fiind de două luni. Cert e că punctul farmaceutic al lui Lederer avea o poziţie autoritară în întreagă zona cărăşană, asigurând cu medicamente cele patru districte montanistice: Oraviţa, Dognecea, Sasca, Moldova.[12]

Iar la *19 octombrie 1796* se încheie contractul de proprietate, *act fundaţional* care atestă, însă, intrarea în activitate a farmaciei de la Oraviţa, *prima farmacie montanistică din Banat şi din spaţiul românesc*. Adică o farmacie care îşi dedică toate activităţile comunităţilor de mineri şi metalurgi, profesii foarte legate între ele. A doua farmacie de acest tip în istoria noastră va funcţiona din 1847, în Munţii Apuseni, la Abrud. Pe baza contractului, Direcţia Montanistică vinde lui Lederer spaţiul şi toate auxiliile mai vechii „*Berg Apotheke*". Un alt lucru interesant: din chiar articolul 1 al contractului, aflăm că preluarea activelor trebuia rezolvată şi negociată de cumpărător cu „*proprietarul Winter*", care se poate să fie, ca descendent al celui menţionat în documentul din 1763, un subordonat al lui Lederer sau un alt farmacist orăviţean. Prin articolul 1, Direcţia cedează clădirea pentru organizarea activităţilor farmaciei şi preluarea activelor lui Winter. În articolul 2 se stabilesc obligaţiile farmaciei de a se aproviziona în permanenţă, de a se mobila şi utila cu toate necesităţile unei astfel de instituţii. Articolul 5 menţionează obligaţia de serviciu a tuturor chirurgilor zonei („*werks-chirurgen*") de a se aproviziona numai de la Lederer. În articolul 8 se stabilea în sarcina lui Lederer şi a farmaciei sale obligaţia de a permite, periodic, inspectarea instituţiei de către „*stadt-physicus*" (titlul oficial pentru medicul epidemiolog), care să verifice calitatea medicamentelor, preţul de cost şi de vânzare. Sarcina *de jure* şi *de facto* care emană din textul întregului contract era aceea că farmacia Lederer se obligă să aprovizioneze muncitorii şi funcţionarii din Oraviţa, Sasca, Steierdorf, Dognecea, Bocşa, Franzdorf, Moldova cu o reducere de 20 %. În final, după aplicarea sigiliilor celor două părţi semnatare, contractul avea inserată precizarea că documentul îşi exercită efectul juridic de la 1 februarie 1797 şi că, pentru începuturile activităţii, farmacia va primi, anual, de la „*Bruderlade*", suma de 300 de florini.

Iată, în continuare, cum sistemul farmaceutic al Banatului Montan va fi definitiv legat de numele, faima şi profesionalismul din domeniu al reprezentanţilor familiei Knoblauch. Încă din 1818, grav bolnav, Lederer intră în negocieri cu familia Knoblauch (probabil primul membru al „dinastiei" de farmacişti orăviţeni lucra şi pentru unitatea lui Lederer, nu doar pentru laboratorul fabricii de bere a lui Fischer) în vederea vânzării activelor. La 30 ianuarie 1819 moare Lederer, iar din 1820 avem un document de vânzare-cumpărare. E drept, precizările actului arată că trec în proprietatea lui Karl Knoblauch farmacia din Oraviţa şi acelea „de mână" din Moldova, Sasca, Steierdorf, Dognecea, Bocşa, Reşiţa, Franzdorf,[13] dar credem în opinia unui specialist al problemei (I. Galffy) care afirmă, corect, că efectul contractului impunea, în prima derulare a paragrafelor şi articolelor sale, sistemul de închiriere până în 1822. S-a descoperit şi un document de decontare de la sfârşitul anului 1819, unde pentru luna decembrie există această precizare a statutului farmaciei, fostă Lederer, de spaţiu închiriat. Altminteri, documentul arată că „*Bruderlade*" a consumat medicamente în valoare de 792 de florini la Oraviţa, 187 la Steierdorf, 390 la Sasca, 929 pentru Moldova, 425 pentru Dognecea, 337 la Bocşa, 27 la Reşiţa şi alţi 490 de florini la Franzdorf-Văliug. Contractul de vânzare-cumpărare între văduva lui Lederer şi Karl (Carol) Knoblauch datează ca redactare finală din *1 septembrie 1820*. Din lectura lui înţelegem că farmacia a fost închiriată şi că urmează a i se plăti familiei fostului proprietar suma de 11.000 de florini. Clădirea are cea mai veche reprezentare într-o *gravură din 1838* realizată de *Richard Peuchta (Puchta), „pictor academicus*", iar istoria şi evoluţiile activităţilor farmaciei poate fi cunoscută prin chiar biografia profesională a reprezentanţilor familiei Knoblauch.

Karl (Carol) Knoblauch (28 ianuarie 1797, Reşiţa-1869, Oraviţa), primul farmacist al celebrei familii orăviţene, s-a născut aici la 28 ianuarie 1797, ca fiu al inginerului Augustin Filip. Tânărul Karl a urmat cursuri de medicină la Universitatea din Viena, obţinând diploma de *absolutorium* în 1818. Preocupările sale nu se restrâng numai la domeniul farmaceutic. Este şi *coordonatorul Serviciului Sanitar Montanistic*, instituţie funcţionând în Timişoara încă din 1721. La primele semnale generale care marcau epidemia de holeră, Karl Knoblauch intervine pe lângă Direcţia Montanistică pentru a fi adus în Oraviţa, de la Komarom, medicul Gheorghe Roja, originar dintr-o familie macedoromână din Bitolia, stabilită în veacul XVIII aici. Din fondurile sale, farmacistul achită oficiului ministerial din Viena suma de transfer şi astfel Gheorghe Roja activează aici, între 1836-1838, şi poate aplica rezultatele teoretice ale tezei sale de doctorat, din 1812, *De luxu in medicamentes egus pontibus et donna*[14]. În anul 1838, în laboratorul farmaciei, Karl Knoblauch şi prietenul său, medicul Gheorghe Roja, prepară *vaccinul antivariolic*, aplicat la 22 iulie în localitatea din apropierea Oraviţei, Ilidia. S-a păstrat certificatul de vaccinare antivariolică pe care îl confirmă şi preotul din Ciclova Montană, „eliberat unui băiat din Ilidia."[15]

Între anii 1832-1847, Karl Knoblauch îl ajută pe medicul şi naturalistul P. Wierzbicky în cercetări de epidemiologie şi colecţionarea florei locale pentru Muzeul Provincial din Steiermark şi Universitatea Germană din Praga. Farmacistul colaborează cu Pavel Vasici şi analizează apele termominerale de la Ciclova Montană, sprijină relansarea producţiei Fabricii de Bere, vrea un stabiliment psihiatric în zonă, ajută cu o bursă specializarea pictorului academist Richard Peuchta (Puchta).

De asemenea, Karl sprijină pe fraţii Schott în culegerea de folclor cărăşan. Copiate ulterior de baronul Kunisch, fără a-i cita pe cei doi fraţi cu lucrarea lor, câteva basme vor alcătui fundamentul inspirator pentru Luceafărul lui Mihai Eminescu, aspect evidenţiat prima dată de cercetătorul I. Taloş (*Arthur Schott şi culegerile lui de poveşti româneşti*, în „Revista de folclor", tom 9, nr. 3-4, 1963, p. 156-165) şi pe care l-am abordat şi noi în cele două ediţii ale cărţii noastre, *Eminescu şi Oraviţa*, apărute la Editura Timpul din Reşiţa. Se află printre fondatorii lui „*Verein für praktische Heilkurort*" din Timişoara, ajută la organizarea în Oraviţa a Conferinţei a IV-a a *„Societăţii Medicilor şi Naturaliştilor Maghiari"*.

În 1842, farmacistul intervine pentru aducerea medicului şi poetului Karl Friedrich Bach, prietenul lui Lenau, în Oraviţa, iar în 1853 participă în delegaţia oficială imperială la primul Congres Internaţional de Statistică de la Bruxelles, pe probleme de agricultură. Din perioada activităţilor lui Karl Knoblauch, sigla oficială a farmaciei datează din 16 februarie 1855, cu intitulaţia „La Vulturul Negru" („Zum Schwarzen Adler / Fekete Sas"), o reţea puternică în întreagă Europa, nu doar în imperiu.

Mai târziu, în 1860, Karl propune la dezbaterile pentru *„legea naţionalităţilor"* înfiinţarea de şcoli medii agricole, colaborând cu Sigismund Popovici şi A. Vlad şi încercând un original model de şcoală rurală, la Vrani, unde familia farmacistului deţinea terenuri.[16] La insistenţele lui, la 14 august 1861, direcţia din Viena a StEG solicită direcţiei orăviţene a societăţii să acorde scutiri la taxa de transport pe calea ferată dacă medicamentele vor folosi pentru angajaţii societăţii.[17] Este preocupat de probleme agrare, dar are şi preocupări de etimologie şi demografie. S-a stins din viaţă la 1869.

Un alt membru al acestei veritabile dinastii de farmacişti, *Augustin Knoblauch* (născut la 5 iunie 1832, moare la 1910), a absolvit medicina la Viena, obţinând diploma de farmacist la 2 iunie 1855. Afacerile farmaciei le preia de la tatăl său în anul 1870.

Problemele profesiei nu-l împiedică să-şi diversifice preocupările: viaţa culturală a oraşului şi a Banatului, probleme sociale, învăţământ, ştiinţă, activităţi agricole. Pe linie profesională, ajunge preşedinte al Consiliului Sanitar Oraviţa, apoi membru în Comitetul Judeţean Sanitar şi în Consiliul Judeţean al Sănătăţii. Continuă misiunea tatălui său în cadrul Comisiei Cadastrale Bănăţene, colaborează cu Vasici în cadrul „Reuniunii Agricole din Timişoara".[18] Finanţează într-o suburbie a Vienei o piaţă de desfacere pentru ţăranii din satele cărăşene, în special pentru cei din Vrani, care vând aici boi.[19]

Se află în corespondenţă, între 1862-1866, şi colaborează cu savantul Schütz, prieten şi colaborator cu faimosul Robert Koch, care descoperă, în laboratoarele de lângă Linz, streptococul gurmei (boala mânjilor).[20] Iar când Schütz şi Loeffer descoperă bacilul morvei (răpciuga la cai), farmacistul e deja la Viena, invitat chiar de Schütz care-i cunoştea pasiunea pentru creşterea şi îngrijirea cailor şi a vitelor.

În cursul anului 1869, Augustin participă la Congresele de la Petersburg şi de la Moscova pe tema statisticii comparate pentru asigurările agricole iar în 1879 farmacistul orăviţean corespondează şi colaborează cu savantul Heaspe, care experimentează însămânţarea artificială la iepe. Mai târziu, farmacistul orăviţean, cu preocupări de agricultură şi zootehnie, trimite rezultatele sale cercetătorului Hoffmann din Stuttgart care, între 1905-1907, perfecţionează aparatura de însămânţare artificială. Ajută locuitorii la inundaţiile din 21 iulie 1869, îl găsim pe lista de colectă a lui G. Bogdan, alături de 19 semnatari, pentru armata română, la 1877. [21]

Intrarea în farmacia devenită muzeu (1 Decembrie 1918 nr. 13)

În intervalul 1895-1897, alături de intelectualii urbei de pe Căraş, Augustin contribuie şi el la vizitarea Banatului şi Oraviţei de către savanţii Emile Picot şi Gustav Weigand. Să mai spunem că, tot în 1895, fiul lui Augustin, *Maximilian (Max, Miksa) Knoblauch* este consilier al Ministerului Agriculturii din Budapesta pentru Banat şi membru în Comisia Judeţeană de Statistică.

După 1875 avem multe argumente ale relaţiilor cu farmaciile epocii. Se efectuează un schimb intens de substanţe şi preparate cu firma din Viena a lui Wilhelm Maager .[22] La rându-i, farmacia orăviţeană îi furniza lui Josef Török din Pesta extracte din plantele locale, culese de pe promontoriul Marilei şi Dealul Prisaca.[23] Tot în 1876, antreprenorul tipograf Fr. Wilhelm din Viena (Neukirchen), intermedia pentru instituţia orăviţeană editarea de etichete (În acel an se plăteau pe etichete, de pildă, 238,60 cr. Iar în 1878 – 116,20 cr.[24]). Comenzile de hârtie specială pentru reţete, pliante de reclamă, afişe etc. erau adresate, mai ales pentru intervalul 1877-1884, la Hermanetzer Niderlage în Pesta, str. Palatingass, nr. 17.[25] De la faimosul sticlar G. A. W. Mayer din Breslau[26] şi de la magnatul Josef Lesch din Tomeşti se comandau recipiente, borcane, eprubete,[27] iar pentru arome auxiliare şi pentru tratarea chimică prealabilă a unor preparate se făcea apel la „A. C. Leyen k. K. Priv. Hoff Parfumerie Fabrick" din Graz.[28]

La 1885 farmacia reduce cu 15 % preţul medicamentelor, favorizând muncitorii şi funcţionarii feroviari, silvicultori, mineri şi metalurgi. La 1860, muncitorul depunea 5 % din salariul său pentru asistenţă sanitară, iar pentru ajutor de boală familiştii depun jumătate din salariu, necăsătoriţilor revenindu-le obligaţia plăţii a 1/3 din salariu.

Reţinem că farmacia orăviţeană avea, în vremea lui Augustin Knoblauch, între clienţii săi constanţi, Spitalul Comandamentului Militar din Graz unde, probabil, se căutau plante din zona bănăţeană cu calităţi curative. O relaţie importantă a fost aceea dintre anii 1880-1882 cu celebra companie Richter din Rotterdam, care tranzita salpetru, glicerină, sulf şi nitraţi din Lumea Nouă în Europa şi avea în grijă aprovizionarea unei importante reţele de farmacii din toată Europa.[29] În general, farmacia orăviţeană are statutul unei instituţii pentru tot ţinutul, iar membrii familiei sunt foarte cunoscuţi, apreciaţi şi solicitaţi. Maximilian Knoblauch e în bune relaţii cu N. I. Angelescu, preşedintele Societăţii Farmaciştilor din România între 1902-1908, pe care-l ajută cu informaţii utile în redactarea lucrării *Acte şi documente din trecutul farmaciei în ţările româneşti,* apărută la Bucureşti, în 1904 (190 p.).[30]

Placă comemorativă

Fiul său *Max (Maximilian, Miksa) Knoblauch* (se naşte la 12 mai 1860, moare în 1942) obţine diploma de farmacist în 1884, lucrând alături de părintele său până în acel an 1910 când preia afacerile farmaciei orăviţene. În paralel, preluase şi el tradiţia preocupărilor agricole şi zootehnice ale familiei, ceea ce îi va aduce diverse calităţi precum aceea de membru ordinar şi apoi corespondent al Societăţii de Ştiinţele Naturale, consilier al Ministerului Agriculturii din Budapesta, membru al Comisiei Judeţene de Statistică Agricolă, în 1895, iar în 1932, în România întregită, membru în Biroul Camerei Agricole Caraş.

În 1911, Maximilian Knoblauch obţine Medalia de Aur la *Expoziţia Internaţională de la Paris* pentru produse de farmacie şi cosmetice, iar pentru aceleaşi produse, în acelaşi an 1911, la *Expoziţia Internaţională de la Roma*, o altă Medalie de Aur. Ajută ţăranii din Valea Căraşului la inundaţiile din 1911. Din 1912, Max colaborează cu savantul Carré în studierea agalaxiei contagioase a oilor, iar în 1923 farmacistul orăviţean colabora cu Donatien şi Bride care descoperă microbul agalaxiei oilor.

Se pare că relaţiile puternice ale lui Maximilian Knoblauch cu o reţea europeană în specialitate i-au acordat un fel de aură benefică în ochii contemporanilor săi, mai ales farmacişti, care apelau la unitatea orăviţeană pentru aprovizionare. Era, probabil, un fel de depozit „*en gros*" şi chiar există un indiciu de redistribuire a unor substanţe pentru prepararea medicamentelor de la farmacia orăviţeană către farmacia doctorului Marcovitz din Timişoara.[31] Iar unul din medicii personali ai împăratului Franz Iosif, românul dr. I. G. Popp din Viena,[32] oferea o sumă de bani pentru o comandă anterioară de substanţe şi preparate trimise din Oraviţa pentru farmacia augustului suveran.

El are şi preocupări de agricultură, încercând să introducă în ţinut culturile grâului Tisa şi Ödvös, cultivarea bumbacului, porumbul italian soiul „cinguantin" şi porumbul „canadian." Cu pasiuni de adevărat fermier, aduce pentru prima dată în zona cărăşană rase de porci Berckshire şi Yorkshire, iar pentru a găsi noi calităţii lânii, încrucişează oile Batca şi berbecii Merinos. După Diploma de Merit la Expoziţia Agricolă de la Lugoj, în 1924, la Expoziţia Judeţeană Agricolă de la Cacova, Maximilian obţine Premiul I şi o Diplomă Specială pentru creşterea porcilor Berckshire.

Artur Knoblauch, doctor în medicină cu titlul obţinut la Universitatea din Bologna,[33] preia activităţile farmaciei la 16 iulie 1937 şi până în 1942. Farmacia a activat până în aprilie 1949, ultimul farmacist având tot prenumele Augustin.[34]

Cum arătam într-o lucrare a noastră, statutul farmaciei orăviţene era acela de cordonatoare în zona cărăşană, sub îndrumarea competentă a familiei Knoblauch, organizându-se alte unităţi în Banatul Montanistic, mai ales în vremea lui Karl Knoblauch. De exemplu, în 1833 farmacia din Bocşa, pe baza documentului din 7 martie, e transformată în reprezentanţă condusă de fratele lui Karl, Gaspar Knoblauch, sub numele de „La Sfânta Treime", cu filiale în Reşiţa şi Franzdorf. În 1857, colegul şi prietenul lui Karl, Eduard Brada întemeiază farmacia „La Mântuitorul", în Reşiţa, iar în 1863, în Steierdorf, farmacistul Gasenheimer înfiinţează o unitate numită tot „La Sfânta Treime", preluată apoi de familia Környei, cu care Knoblauch se va înrudi, după 1930. Sub îndrumarea Oraviţei, iau fiinţă alte farmacii montanistice: la 1871 „Hygeea", în Moldova, iar în 1878 „La Sfânta Maria.", în Sasca Montană, condusă de Andreiu Muttnyansky. În 1884, la Anina îşi începe activitatea o filială a celei din Steierdorf, apoi independentă din 1905. A doua farmacie reşiţeană este cea înfiinţată de Ioan Schneider cu titulatura „La Maica Mântuitoare", în 1890, iar la Dognecea, în 1897, Alexander Panajoth întemeiază „La Sfânta Maria." În Oravița mai funcţiona *Farmacia Bock,* iar din 1897 farmacia concurentă *„La Sfântul Gheorghe",* preluată după 1910 de farmacistul *Grosz,* intrată după 1931 în afacerile farmaciei Knoblauch, ca filială de oraş. Primul document care atestă această fuziune e un bilet de mână al lui Grosz către Knoblauch, solicitând – în limba germană – să i se facă o reţetă juristului Purgaru.[35]

Peripeţiile unui blazon sau usturoiul în istoria Mitteleuropei

La pragul dintre modern şi contemporan, aşadar, Emil Knoblauch în Occident şi farmaciştii Knoblauch, în Estul Europei, păstrează în atenţia lumii, prin activităţile lor, faima numelui. Emil e continuatorul tradiţiei tipografice în familie. În 1936, reclama tiparniţei arăta astfel: *„ (...) Fabrikationsprogramm der heutigen / Firma E. Knoblauch & Co., Kartonfabriken, / Oberentfelden und Muhen, die folgende Erzeug- / nisse herstellt: // Handpappen aller Art, grau, farbig und / marmoriert, für Buchbinder und andere Ver- /braucher. Maschinenkarton für alle Ansprüche, / grauer und farbiger Karton für die Verpak- / kungsindustrie, Leder- und Kraftkarton für / stark beanspruchte Verpackungen, weiss ge- / deckter Karton zum Bedrucken und Litho- // graphieren Holzkarton für Lebensmittelpackungen, Packkarton und Packpapiere in allen / Farben und Stärken, Rohpapier zur Wellpappenherstellung. Verpackungen für alle Zwecke, / bedruckt und unbedruckt, als Zuschnitte zum Selbstheften sowie fertig geheftet oder ge- / klebt, Stulp- und Faltschachteln für alle möglichen Artikel, Spezialverpackungen und / Erzeugnisse aus Karton in jeder gewünschten Ausführung."*[36] Conform registrelor de producţie, sorturile de hârtie şi carton arată o diversitate care ne ajută să înţelegem de ce multă vreme firmei îi lipsea concurenţa reală. La rubrica *„Maschinen für alle Ansprüche"* sunt trecute sortimente şi azi căutate: *„Graukarton / Farbiger Karton / Lederkarton, mit und ohne Einlage / Kraftkarton, mit und ohne Einlage / Wollfilzkarton / Isolierkarton / Holzkarton, mit und ohne Einlage / Duplex- und Triplexkarton / Weiss und fein weiss gedeckter Karton / Lithographiekarton / Registerkarton, grau und farbig / Postkartenkarton / Packkarton, grau und farbig / Cellpackkarton / Packpapier, grau und farbig / Kraftpackpapier / Javapapier / Umschlagpapier."* La capitolul *„Handpappen in allen Sorten"* citim oferta următoare: *„Handgraupappen / Kistenpappen / Hartpappen, grau und farbig / Marmorpappen in allen Farben / Handholzpappen / Handlederpappen." În fine, rubrica „Verpackungen für alle Zwecke" vorbeşte de „bedruckt und unbedruckt / Zuschnitte zum Selbstheften / fertig geheftet oder geklebt / Faltschachteln / Stulp- und Kleider-*

Blazonul din 1486 al familiilor care, pe tot mapamondul, poartă numele Knoblauch, reprodus de Marius Costea după micromonografia din 1936

schachteln / Post- und Bahnversandkisten / Schachteln aller Art / Spezialverpackungen."[37]

În micromonografia Fabricii de Carton din Oberentfelden, cele 50 de planşe foto din anexă ne ajută să descifrăm, între vechi şi nou, evoluţiile dinamicii productive deopotrivă cu redimensionarea locaţiilor pentru maşinile de exploatare la fabrica din 1795, cu dezvoltarea celeilalte fabrici, din Muhen, de la 1852, cu dotările periodice ale atelierelor de producţie, cu activităţile conexe ori de relaxare ale angajaţilor şi funcţionarilor. Ultima fotografie reprezintă imaginea monumentului dedicat anului 1852, cu următorul text inscripţionat în granitul alb: *„1852 / Hat Jakob Knoblauch / in diesem holländer / in seiner gipsmühle / in Oberentfelden / karton hergestellt."* Sub text e aplicată gravura din acel an 1852 marcând, stilizat, figura muncitorului care are în grijă celei trei procese din operaţiunea fabricării în serie a foii de carton: înmuierea materiei brute (cârpe, hârtie recuperată, coajă de fag macerată), înfolierea pe tambur, presarea sortată pe dimensiunile foii de carton finit. Numai că pe monumentul din Oberentfelden, în partea de jos, atrage privirea noastră blazonul familiei, trei căpăţâni de usturoi (spuneam, mai sus, *knoblauch*=usturoi, în traducere română), două pictate în alb şi dispuse în încrucişare oblică în câmpul de sus, pictat în roşu vermillon, cu tulpina şi frunza stilizate în câmpul de jos, de astă dată pictate în roşu vermillon pe fondul alb. Poziţia celor două căpăţâni este străbătută, centrat vertical, de o altă plantă, cu măciulia în jos. În mijlocul câmpului, o linie orizontală separă zona colorată de sus de zona albă, jos, iar anul este dispus, stânga-dreapta, din combinaţia 14-86, adică 1486, cele două grupuri de litere fiind separate de locul central în care se întâlnesc cele trei tulpini de usturoi, stilizate. Ca inscripţionări avem în partea de sus a blazonului, între puncte limitative stânga-dreapta, numele familiei, *Knoblauch*, iar pornind de la aceleaşi puncte şi de la poziţionarea stânga-dreapta, în jos, spre punctul de convergenţă inferior al blazonului citim, în stânga, *Kartonfabriken,* iar în dreapta *Oberentfeldenn*.

Casa de marcat a farmaciei

Mai avem o încercare, la 1500, de modificări, în sensul că simbolicile blazonului din 1486, descris mai sus, sunt plasate pe un fundal dominat de imaginea vulturului, cu aripile desfăşurate, cu capul şi pliscul spre stânga iar jos, stânga, ţine în gheară o floare de in, (uleiul de in topit servea la curăţatul literelor din lemn, apoi din metal, în munca tipografilor medievali), în vreme ce în dreapta are în gheară un cui (puitor) necesar aranjării literelor în rânduri. Dar cel mai important aspect al problemei este păstrarea blazonului din 1486 ca siglă unică a familiilor Knoblauch din toată lumea. De aceea, chiar din 1936, după ce fusese la întâlnirea de la Oberentfelden, farmacistul orăviţean Maximilian (Miksa) Knoblauch, fiul lui Augustin, nepot al lui Karl şi moştenitorul afacerilor faimoasei familii în zona noastră, a rugat pe fotograful Ludovic Kovacs să-i realizeze o copie, după originalul din monografia doctorului E. R. Knoblauch, la dimensiunea A 4.

După ce o expoziţie activase din 1983 în holul mic al Teatrului Vechi Mihai Eminescu, din 1993 farmacia Knoblauch a dobândit intitulaţia oficială de Muzeu al Farmaciei Montanistice Bănăţene, din 2003 devine secţie a Teatrului Vechi Mihai Eminescu iar din 2012, la iniţiativa primarului Dumitru Ursu şi prin efortul unui grup coordonat de istoricul Ionel Bota, instituţia e integrată Centrului Cultural „Teatrul Vechi Mihai Eminescu", alături de alte muzee tematice organizate şi amenajate pe teritoriul oraşului Oraviţa sau în preajma habitatului, în clădiri monument istoric.

NOTE:

1. TH. BREIER, *Din istoricul stării de sănătate a Timişoarei în secolul XVIII*, în „Orizont", nr. 32, 13 august 1981, p. 8; N. DĂNULESCU, *Holera*, în „Natura", VI, nr. 1, p. 3; I. NEGRU, *Ciuma şi carantinele, comentate de doctorul P. Vasici în 1847*, în „Munca sanitară", nr. 1, 1969, p. 49; P. SZENDE, *Magyar városok a középkör végén*, Budapest, 1913, p. 71-76
2. E. R. KNOBLAUCH, *Der name Knoblauch*, în volumul E. R. KNOBLAUCH, *Wir erlauben uns, ihnen einen auszug aus dem werke „Kanton Aargau, Geschichte, Kultur, Wirtschaft", zu überreichen, denn je besser sie und kennen, desto mehr werden sie uns ihr vertrauen schenken*, Oberentfelden und Muhen, s. a., p. 3; 20,5 x 30 cm, oglinda paginii 15,5 x 21 cm
3. N. IGNA, *Cultul lui Esculap şi al Hygiei cu specială privire la Dacia Superioară*, Cluj, 1935, p. 6-8
4. I. BOTA, *Farmacii şi farmacopee*, în „Timpul", III, nr. 210 (725), sâmbătă 24 octombrie 1992, p. 7
5. E. R. KNOBLAUCH, *Die Drucker Joannes Knoblouch Vater und Sohn*, în volumul E. R. KNOBLAUCH, *op. cit.*, p. 3-4
6. E. R. KNOBLAUCH, *Die Drucker Joannes Knoblouch Vater und Sohn*, în *op. cit.*, p. 4; I. GALFFY, I. BASARAB, A. KNOBLAUCH, *Aspecte din trecutul activităţii cultural-educative a medicilor din Oraviţa*, *manuscris*, Oraviţa, 2 iulie 1966
7. E. R. KNOBLAUCH, *Die Drucker Joannes Knoblouch Vater und Sohn*, în *op. cit.*, p. 4; I. GALFFY, I. BASARAB, A. KNOBLAUCH, *Aspecte din trecutul activităţii cultural-educative a medicilor din Oraviţa*, *manuscris*, Oraviţa, 2 iulie 1966
8. E. R. KNOBLAUCH, *Die Drucker Joannes Knoblouch Vater und Sohn*, în E. R. KNOBLAUCH, *op. cit.*, p. 4
9. E. R. KNOBLAUCH, *Der Werdegang in Oberentfelden*, în E. R. KNOBLAUCH, *op. cit.*, p. 4
10. I. GALFFY, *Contribuţii la istoria medico-sanitară a regiunii miniere Banat*, 1975, teză de doctorat în istoria medicinei; I. GALFFY, I. BASARAB, AUG. KNOBLAUCH, *Asistenţa spitalicească în regiunea minieră a Banatului*, în volumul *Spitale vechi şi noi*, Bucureşti, Editura medicală, 1976, p. 107, *separatum*; Idem, *Asistenţa spitalicească în regiunea minieră a Banatului*, în „Timpul", VIII, 17 ianuarie 1997, p. 4
11. *Colecţie de familie, Oraviţa*, document tipizat, imprimat la Tipografia „Kehrer Oravicza", 1 f., 21 x 34 cm, un *„Nyilatkozat*", plăţi efectuate la *„Oraviczai Takarekpenztar / Reszvenytarsasag"*
12. SIM. SAM. MOLDOVAN, *Oraviţa de altădată şi teatrul cel mai vechiu din România*, cu o prefaţă de dr. Ion Ţeicu, preşedintele Asociaţiei de Teatru, Casinou şi Cetire, Oraviţa, Tipografiile Felix Weiss (fostă C. Kehrer, fondată 1863), Progresul (fondată 1907), Iosif Kaden (fostă C. Wunder, fondată 1868) , 1938, p. 63-6; A. von KNOBLAUCH, I. GALFFY, *Un medic naturist din Banatul de altădată*, în „Timpul", vineri 15 noiembrie 1996, p. 4
13. J. SPIELMANN, *Restituiri istorico-medicale*, studii, Bucureşti, Editura Kriterion, 1980, p. 33; I. BREAZU, *Doctorul P. Vasici (1806-1881)*, în „Studii de literatură română şi comparată", Cluj, Editura Dacia, 1970, p. 67; GR. PLOEŞTEANU, *P. Vasici şi Principatele Române, 1830-1847*, în volumul V. RUS, I. CHIOREANU (coordonatori), *Studii şi cercetări de ştiinţe sociale*, Bucureşti, Editura Academiei, 1977, p. 9-26; A. von KNOBLAUCH, I. GALFFY, *Un medic naturist din Banatul de altădată*, în „Timpul", vineri 15 noiembrie 1996, p. 4; I. CREŢIU, *Istoricul sistemului de ocrotire sanitară*, în „Oraviţa", II, nr. 1 (3), ianuarie-iulie 1998, p. 10-11
14. N. MUSTAŢĂ, *Medicii din Oraviţa care au adus prestigiul de ieri şi de astăzi al zonei*, în „Oraviţa", I, nr. 1, noiembrie 1997, p. 7-8
15. I. STĂNILĂ, *Ilidia*, Reşiţa, 1987, p. 55; L. RAICHICI-BOTGROS, *Pagini deteriorate*, în volumul *Caiete*, 2, Reşiţa, Biblioteca Judeţeană „Paul Iorgovici", 1995, p. 47
16. N. CORDOŞ, *Preocupări de organizare a unor reuniuni agricole la românii transilvăneni în secolul XIX*, în „Terra Nostra", II, 1971, p. 335-344; T. CONSTANTIN, *Comuna Vrani*, în „Almanahul Banatului", 1929, 112-117; R. VLĂDESCU, *Evoluţia ştiinţelor veterinare aiurea şi la noi*, în „Natura", XXV, nr. 10, 15 decembrie 1936, p. 13-15; despre activitatea farmacistului şi a familiei Knoblauch în aceeaşi perioadă, vezi şi I. BOTA, *Restituirea unei provincii. Istorie liberală cărăşeană*, Reşiţa, Editura Timpul, p. 42-60, p. 101-105
17. KEPESSY ARPAD, *A magyar vasutügy története*, Budapest, 1908, p. 11-22; I. BOTA, *Un manuscris orăviţean şi istoria farmaciei*, în „Timpul", V, nr. 39 (1063), vineri 25 februarie 1994, p. 4; Colecţie de familie, Oraviţa, document, cerneală neagră, antet tipizat „Wien, 14 aug. 1861"; despre acelaşi Karl Knoblauch, vezi la N. DOUCA, *Expoziţia de istoria farmaciei*, în volumul P. CĂLIN, *Teatru şi cultură la Oraviţa*, Reşiţa, Comitetul Judeţean de Cultură, Oficiul Judeţean pentru Patrimoniul Cultural-Naţional, Muzeul Judeţean de Istorie Caraş-Severin, mai 1987, p. 6; Idem, *Două secole de activitate farmaceutică la Oraviţa*, dactilogramă.
18 I. GALFFY, I. BASARAB, AUG. KNOBLAUCH, *Aspecte din trecutul activităţii cultural-artistice a medicilor din Oraviţa*, vezi *supra*, nota 6;
19. T. CONSTANTIN, *Comuna Vrani*, în „Almanahul Banatului", 1929, 112-117; N. CORDOŞ, *Preocupări de organizare a unor reuniuni agricole la românii transilvăneni în secolul XIX*, în în *lucr. cit.*, *loc. it*.
20. R. VLĂDESCU, *Evoluţia ştiinţelor veterinare aiurea şi la noi*, în „Natura", XXV, nr. 10, 15 decembrie 1936, p. 13-15; S. IZSAK, *Aspecte din trecutul culturii medicale româneşti a Banatului*, în volumul *Studii şi cercetări de istoria medicinei şi farmaciei din România*, Bucureşti, Editura Academiei, 1962, p. 166-169
21. V. DUDAŞ, *Contribuţia Banatului de Sud la sprijinirea Războiului de Independenţă (1877-1878)*, în „Studii şi Comunicări de Etnografie şi Istorie", II, 1977, p. 469-475
22. *Caiet manuscris*, Colecţie de familie, Oraviţa, p. 15
23. *Ibidem*, p. 34
24. *Ibidem*, p. 13
25. *Ibidem*, p. 22
26. *Ibidem*, p. 24
27. *Ibidem*, p. 26
28. *Ibidem*, p. 37-40
29. I. BOTA, *Un manuscris orăviţean şi istoria farmaciei*, în „Timpul", V, nr. 39 (1063), vineri 25 februarie 1994, p. 4
30. G. POTRA, *Dr. N. I. Angelescu. Viaţa şi opera (1866-1942)*, Bucureşti, f. a., 32 p. 29
31. *Caiet*, p. 18
32. *Ibidem*, p. 11-12
33. Vezi procesul-verbal nr. 1980/1535 din 1937, publicat în „Monitorul Oficial", CV, nr. 166, joi 22 iulie 1937, p. 1
34. I. BOTA, *Ce reprezintă expoziţia de istoria farmaciei bănăţene din Oraviţa?*, dialog cu prof. muzeograf Nicolae Douca, în „Timpul", IV, nr. 97 (864), joi 20 mai 1993, p. 8
35. *Ibidem*
36. E. R. KNOBLAUCH, *Heute*, în E. R. KNOBLAUCH, *op. cit.*, p. 5-6
37. *Aus unserem Fabrikations-Programm*, în volumul E. R. KNOBLAUCH, *op. cit.*, p. 7
38. Desigur, multe lucruri, fapte, întâmplări legate de acest subiect şi de altele, au fost abordate de noi în I. BOTA, *„La Vulturul Negru". Cea dintâi farmacie montanistică din România*, în volumul I. BOTA, *Medicină şi Societate în Banatul Montan. Oraviţa şi Valea Caraşului în perioada 1700-1950*, Reşiţa, Editura TIM, 2006, p. 51-66.

Ec. **Petru Opruț**
(Timișoara)

Sălașele din Voislova

La sălaș cocoșî cântă
Mândra stă culcată în cuină
Și doarme pă pieptu meu
Ca-n raiu' lu' Dumezău...

Pomeni-ce mândră bună
Că s-o vigerat ge zîuă

La sălaș cătră voreț
Bace lumina-n ocheți
Scoală-ce nană frumoasă
Că-i vremea să plec acasă

Și dacă ne află satu
Dai ge răle cu bărbatu

Măi mândruță cu bărbat
Scoală-ce că-i amânat
Scoală-ce ca să ce țuc
Să-mi iau valea să mă duc

Și m-arată calea bună
Pân fundoane la grăgină
La sălaș cocoșî cântă
Mândra după mini să uită

Satul este esența acestei țări. Satul nu trebuie să dispară. De la sat au plecat mai toți intelectualii României. Satul reprezintă rădăcina neamului nostru, iar dacă aceasta dispare vom dispărea și noi ca nație.

Frumoasele versuri redate mai sus, ale unei superbe doine bănățene, ne transmit că, odinioară, la sălaș traiul era unul greoi, dar în același timp plin și de dragoste. Acolo la sălaș, strămunicii noștri erau preocupați cu munca câmpului și creșterea animalelor, însă cu siguranță nu aveau aceste griji pe care le avem noi în acest mileniu.

Sălașele voislovene fiind situate pe diferite dealuri și văi, pot să spun, cum îmi place mie de multe ori să aduc aminte, că omul este în armonie cu natura.

A vorbi despre casele țărănești însemnează a vorbi despre arta populară în general. În aceste mici edificii alcătuite din materiale efemere, cuiburi făcute pentru adăpostirea uneia sau cel mult a două generații, se reface mereu după intuiția aceleiași voinți, repetând în formele lor elegante și armonioase aceeași preocupare de surâzătoare modestie. Țăranul român reușește proporțiile casei sale cu aceeași siguranță cu care albina reușește în executarea alveolelor sale. Artele populare, a căror formație se pierde în adâncul preistoriei, gândite, visate și executate de un număr incomensurabil de generații, fac parte integrantă din chiar însușirile rasei, nefiind supuse nici modelor trecătoare, nici școlilor intelectuale, nici măcar civilizațiilor superficiale, care trec peste ele fără a le schimba.

Arta noastră populară exprimă, în mod foarte clar, unitatea și omogenitatea românismului. Dar, pe când în portul românesc, în țesăturile din scoarțe, se găsesc diferențe în alegerea motivelor și în interpretarea culorilor, în meșteșugul clăditului, elementele principale au rămas mereu aceleași. Casa țărănească variază numai pentru a se potrivi cu clima sau cu materialele regiunii. De aceea, casele de la munte sunt întotdeauna clădite mai cu grijă, având lemn și piatră la îndemână, pe când cele de la șes sunt făcute din lut. Casa își modifică aspectul numai în atingere cu mahalalele, luând o înfățișare sărăcăcioasă și stângace, ca un țăran îmbrăcat în haine „nemțești".

Farmecul unui sat românesc este expresia unei veșnice tinereți[1]. Prin faptul că este executat din materiale care nu-i asigură o durată seculară, satul este într-o perpetuă primenire. Gospodinele, în fiecare primăvară, își albesc casele, dând cu albastru în jurul ferestrelor și, câteodată, cu un roșu cărămiziu, pe stâlpii prispei. După câteva luni de la clădirea casei, șindrilele acoperișurilor ușoare iau o culoare argintie, care variază cu cerul zilelor de vară, ca și sălciile și plopii.

Casa țăranului este clădită parcă în funcție de lumină, și albul varului nu obosește ochiul, pentru simplul motiv că streașina prispei sau a cerdacului aruncă mereu o umbră odihnitoare asupra zidurilor văruite. Adânca poezie ce emană dintr-un sat românesc provine din faptul că aici comorile nu sunt decât sufletești. Tradiția se exprimă printr-o veșnică renaștere și o veșnică izbândă… ca și natura.

La adăpostul nucilor bătrâni, la umbra sălciilor sau sub straja plopilor, la poalele munților sau pe malul apelor fugare, cu cruci la răspântia drumurilor și cu fântâni ale căror cumpene stau strâmbe, împinse de vânt, ca niște

1http://www.rasfoiesc.com/inginerie/constructii/arhitectura/Patrimoniu-de-arhitectura-vern15.php, *Patrimoniu de arhitectura vernaculara din Romania*

semne ale unei religii uitate, satele noastre sunt o discretă lecție de armonie. O plimbare printr-un sat românesc îți va arăta de îndată că acolo sunt comorile unei civilizații tăcute, la adăpostul acoperișului de șindrilă.

Așezările omenești sunt elemente ale mediului geografic construite de om, în condiții social-economice și naturale specifice fiecărei regiuni. Așezările sunt locuri de concentrare teritorială permanentă sau temporară a oamenilor, locuri unde trăiesc, locurile activității lor productive, a vieții sociale și personale. În acest scop, centrele populate sunt dotate cu construcții materiale corespunzătoare: locuințe, construcții sociale de producție, de servire. Ele reprezintă centre de producție și de consum a bunurilor materiale. Referitor la tipul așezărilor, putem spune că pe lângă cele permanente (satele) mai există și sezoniere, acestea nefiind altceva decât ce a mai rămas din fostele cătune, aici mai regăsindu-se și astăzi sălașe răzlețe, înconjurate în special de livezi.

Casele țăranilor erau, de regulă, niște colibe sărăcăcioase, cu pereți de bârne acoperite cu lut și cu un acoperiș de stuf. Dar chiar și când casa era construită din materiale mai trainice, locuința păturilor medii și sărace consta dintr-o singură încăpere (atrium), maxim două, având o deschizătură largă în tavan și acoperiș prin care pătrundeau lumina și apa de ploaie, colectată într-un bazin din mijlocul încăperii. Acesta era tipul obișnuit de casă etruscă.

La început, vila familiei romane[2] era concentrată în atrium, în jurul căminului – care avea totodată și o funcție religioasă. Mai târziu, din atrium s-au deschis una sau mai multe încăperi laterale. În perioada imperiului, când s-a adoptat obiceiul grecesc de a lua masa întins pe un pat-canapea, romanii au adăugat casei lor și o sală de mese specială (triclinium). Cu timpul, prin sporirea numărului încăperilor, atriumul a devenit o mare și somptuoasă anticameră, cu pereții acoperiți de fresce, împodobită cu statui și alte obiecte de artă. Camere de baie existau numai în casele celor foarte bogați. Partea interioară a ansamblului de locuit îl forma peristilul, grădina înconjurată de un portic susținut de coloane. Aici lua masa familia, când timpul era favorabil. Peristilul – cu statuete, cu măsuțe de marmură, cu un mic bazin, eventual cu fântâni arteziene și cu florile preferate de romani: trandafiri și crini – era locul de reculegere, zona intimă a casei, un adevărat salon în aer liber.

Spre deosebire de casa modernă, casa romană era orientată spre interior (ceea ce explică și importanța peristilului). Privită din exterior, casa n-avea o adevarată fațadă: ferestrele erau rare, sau chiar lipseau cu totul. Din stradă se intra, nu direct pe o poartă, ci printr-un coridor (vestibul) care dădea în atrium; ușa de intrare din stradă în casă era situată la jumătatea coridorului, a vestibulului. În casele celor bogați decorația interioară era somptuoasă: fresce cu subiecte mitologice sau din viața cotidiană de la țară sau de la oraș; peisaje, scene de vânătoare, fresce înfățișând o arhitectură iluzorie, natură moartă, motive animale și florale, reale sau fantastice; apoi mozaicuri splendide, lucrate din pietre rare, din onix și chiar din bucăți de aur.

Mobilierul era foarte redus: de altfel, în afară de atrium și de triclinium, celelalte încăperi erau și foarte

mici. Casa romană avea un mare număr de paturi, cu destinații diverse: paturi propriu-zise pentru dormit (foarte înalte), paturi-canapele pe care se lua masa și paturile care serveau drept sofale. Dar nici o mobilă nu oferea o asemenea varietate ca diferitele tipuri de mese: cu 1, cu 3 sau cu 4 picioare, lucrate din esențe de lemn prețios, cu încrustații artistice turnate în bronz, cu diferite figuri și scene în relief, măsuțe cu sculpturi delicate în fildeș ș.a. Diverse erau și tipuri de scaune (cele cu spetează erau rezervate de obicei femeilor), pe care se punea totdeauna o pernă.

Pentru iluminat se foloseau lumânări de ceară sau de seu (necunoscute în lumea grecească) și lămpi mici cu ulei, cunoscutele opaițe de lut sau de bronz, care puteau fi și atârnate trei la un loc pe un trepied, sau mai multe spre a forma un candelabru atârnând din plafon. Deosebit de bogată și de variată era vesela. Dacă lumea de rând folosea numai vase de ceramică, în schimb la banchetele celor foarte bogați farfuriile erau de argint (sau cel puțin de bronz), cupele erau de argint, de cristal, chiar de aur, adeseori cu încrustații și ornamente în relief.

Vorbind despre casele țărănești, despre sălașe, se poate spune că în orice casă țărănească erau măcar două odăi, chiar și în cele mai umile. Una dintre ele era mereu „curată", în sensul pe care îl știm cu toții, că era fie pentru copiii plecați departe, fie pentru musafiri, pentru orgoliul lor țărănesc de a avea o odaie bună. Prispa este tocmai un fel de a nu da buzna în casă, de a ședea la o vorbă, de a adăsta… prispa e o manieră de a sta la taifas cu Lumea, cu totul diferită de balcon… e deschidere, e și prag, dar nu unul intim, ci unul de pe care poți privi, contempla, pe care te poți cățăra, de pe care poți să muncești la ceva pentru

2 Latinitate și Dacism - forum.portal.edu.ro/index.php?act=Attach&type=post&id=703805

tine sau pentru casă ori unde copiii pot să se joace. Prispa aduce Lumea mai aproape, nu izolează, așa cum face balconul. Ca spațiu al locuirii, prispa înlocuiește patul, pe prispă dormeau în serile de vară familiile cu mulți copii, la răcoarea ei se adăpostesc animalele mici de casă. Prispa e locul privilegiat al bătrânilor. Îndrăgostiții nu aleg prispa, nu aleg expunerea și tihna, ci frunzișul, acoperișul veșnic al naturii, aleg trecerea către alt nivel: portița[3].

Prispa e locul pe care gospodarii expun zestrea fetei, când ea se mărită sau unde sunt puse darurile mortului,

în ziua petrecerii lui din lume, pe prispă mamele tinere stau să-și legene pruncii, prispa e un spațiu al Lumirii. Balconul e al Tăinuirii.

La țăranii mai înstăriți, prispa s-a convertit în cerdac, a căpătat înălțime, tinzând, ușor, ușor să se transorme în balcon. Odată situată mai sus, prispa și-a pierdut accesibilitatea, a dobândit tristețe și izolare.

Țăranii foarte săraci sau cei care nu au mai făcut prispă, au înlocuit-o cu o băncuță, cu un scăunel minuscul, dar țăranul român nu era așa de grăbit ca noi astăzi, pentru el timpul avea, într-adevăr, răbdare…

Majoritatea caselor de pe actuala vatră a satului Voislova s-au construit după cel de-al doilea război mondial, în condiții de viață foarte grele, dominate de sărăcie și lipsa banilor. Locuitorii satului Voislova se îngrijeau de cultivarea pământului și creșterea animalelor cu toate greutățile datorate anilor de secetă din 1946-1947, dominați de foamete în toată țara și datorii foarte mari. Cu mălaiul și brânza în traistă, cu toate greutățile, prin muncă continuă și hărnicie dată de Dumnezeu, s-a înfiripat gândul noutății – înlocuirea vechilor case din lemn cu case noi din piatră și cărămidă. Din moment ce erau pregătite materialele piatra, cărămida, lemnul, țigla etc., începea construcția casei până la finalizare, când se punea un steag pentru meșteri, cu baticuri și țuică. Terminarea construcției unei case noi oferea un sentiment de mândrie deosebită atât pentru gazda casei, cât și pentru meșterii constructori.

3 https://elenaagachi.wordpress.com/2009/07/30/prispa.

Vatra satului a coborât de la poalele munților la drumul ce însoțește firul Bistrei. Au mai rămas în urmă doar sălașele ca anexe ale gospodăriei din sat, diferențiindu-se trei categorii: sălașe cu caracter de locuire permanent, sălașe cu caracter sezonier și sălașe dispărute. Din păcate, majoritatea au dispărut, populația nemaiavând suficiente resurse financiare pentru a le întreține. Din cele care mai există astăzi, unele dintre ele au caracter sezonier deoarece localnicii merg vara pentru a-și întreține livada din jurul sălașului, păstrându-și și uneltele de agricultură acolo, fiind strâns legate de lucrările de curățire a fânețelor, de culturile agricole, întreținerea livezilor, cositul fânului, recoltarea fructelor și cerealelor, concomitent cu permanenta îngrijire a animalelor.

Sălașul s-a dovedit o necesitate pentru valorificarea optimă a terenurilor mai greu accesibile, aflate la distanță mare de sat. Prin despăduriri succesive, sătenii obțineau noi terenuri pentru agricultură, le înconjurau cu garduri pentru a le feri de stricăciunile animalelor sălbatice, apoi plantau pomi și întrețineau fânețele.

Cu timpul, săteanul își construia un mic adăpost – colibă, pe care îl transforma mai târziu într-o construcție modestă din nuiele împletite și lipite cu argilă, fiind acoperită cu paie, preșchilă (șindrilă).

Construcția și amplasarea caselor și a sălașelor se făcea pe loturile primite drept moștenire de la bunici, părinți etc. Unele erau în satul de centru sau pe parcele în pantă, pe teren mai slab productiv, cu înclinare și scurgere optimă, aproape de apă sau de pădure în zona de deal. Materialele de construcții prioritare erau: piatra, lemnul și lutul. Piatra era folosită, aproape totdeauna, la construirea temeliei, fie sub forma unor bolovani enormi puși la colțurile casei, fie sub forma soclurilor de diferite înălțimi.

Pe parcurs, în funcție de posibilități, era ridicată o construcție solidă din bârne de lemn cioplit, pe fundație de piatră de râu și acoperită cu șindrilă, mai apoi cu țiglă, astfel luând ființă sălașul.

Din lemn se făceau pereții, acoperișul, tavanele, consolele și mobilierul. La pereți modul cum era lemnul îmbinat presupunea multă iscusință. Fără a face prea multe calcule matematice prealabile, se proceda prin repetarea operațiunilor până când îmbinarea era făcută bine. Peste „fundăment“ (fundație) se așezau prima dată bârnele de bază care erau din esențe de lemn tare, cum ar fi: fag, stejar, carpen sau frasin. Aceste bârne aveau scobituri la capeți, peste care erau puse alte bârne scobite la capeți ca să facă legătura cât mai bună și de durată a pereților sălașului. La ferestre se punea un lemn mai lung, ca să facă legătura cu celelalte bârne, iar dacă existau goluri între bârne, se puneau bucăți de lemn potrivite în locul respectiv, după care se aplica lutul. Transversal, pe pereți se așezau grinzile, iar dacă acestea nu ajungeau ca lungime se punea pe mijloc o grindă mai lungă de unde porneau alte grinzi mai scurte, îmbinate de grinda principală.

Locuințele străbunilor noștri, din satul Voislova, au fost simple și au constat, în cea mai mare parte, dintr-o casă construită din trunchiuri de lemn, cioplite în două sau patru fețe. Lemnele cioplite erau încheiate aproape ermetic, prin mădulari de lemn în mai multe locuri, iar la extremități prin crestături sub forma cozii de rândunică. Pereții erau lipiți pe dinăuntru și pe dinafară cu pământ.

Nu se cunoaște vechimea acestui tip de sălaș, dar câteva dintre cele care au supraviețuit până în zilele noastre ar număra, din povestirile celor mai în vârstă oameni ai satului, undeva la 150-200 de ani.

Casele dacilor[4] de la munte, spre deosebire de cele de la câmpie, au avantajul prezenței pietrei. La aceste altitudini casele au fundația din blocuri de piatră mai mult sau mai puțin îngrijit, lucrate în funcție de averea proprietarului. În acest fel lemnul nu putrezea în contact cu pământul. S-au descoperit case din bârne de lemn îmbinate prin sistemul de scobituri în formă de coadă de rândunică, case la care nu se foloseau nici un cui. Aceste case aveau o forma poligonală cu 6-8 laturi. Restul, construite în sistemul clasic, erau majoritatea dreptunghiulare sau rotunde. Majoritatea erau construite din bârne de lemn așezate orizontal. La colțuri, câte un stâlp vertical cu rol de susținere a celor orizontale. Se aplica pe pereți o lipitură relativ subțire din lut frumos netezit și uneori colorat. Casele mai sărace aveau între stâlpii de colț o împletitură de nuiele lipită cu lut din belșug peste care se aplică tencuiala eventual colorată. Cele mai impozante locuințe, descoperite în număr mare, sunt cele de tipul turnurilor locuință. Acestea aveau, pe nelipsita fundație de piatră, parterul alcătuit dintr-un zid de blocuri de piatră de același fel ca și cele din zid. Peste acest zid de piatră era înălțat un zid din cărămizi de lut superficial arse.

Transversal pe grinzi, la capetele lor se așezau alte bârne numite cununi, pe care se așezau cornii acoperișului. Cornii erau din lemn rășinos îmbinați, în profil transversal sub forma literei A. Cornii se asamblau la sol pe un profil de scândură încât aveau aceleași dimensiuni. Apoi, se urcau cu capetele pe cununi și se prindeau cu „scoabe.“ Pe corni se prindeau în cuie „lăcezi“ (lețurile) pe care mai apoi se prindea „preșchila“ (șindrila).

Sălașul are de obicei o cameră pentru dormit, una mai mică numită „cindă“, ce servește pentru bucătărie și o cămară pentru păstrarea alimentelor. Pe jos este pământ bătătorit, iar mobilierul este foarte simplu: un pat de lemn, în care se pun paie sau foi (ghije) de porumb, peste care se așterne un cearceaf din pânză și o pătură din lână, o masă mică, scaune, lavițe și un cuptor[5]. Cinda este destinată pentru pregătirea mâncării, uscării și afumării cărnii, poamelor în „vatra focului“, focul era aprins de-a dreptul pe pământ, iar fumul ieșea printr-un horn improvizat sau direct prin acoperiș. Pe pereți erau polițe pentru oale, iar cămara era destinată păstrării proviziilor în diferite lăzi, butoaie ș.a.

4 *https://ro.scribd.com/doc/130716337/Portul-Si-Locuintele-Dacilor*

5 Mulțumesc pe această cale domnului *Opruț Petru (bunicul meu),* în etate de 76 ani în anul 2008, din Voislova, nr. 112, pentru informația furnizată. Dânsul a trecut la cele veșnice în data de 11 octombrie 2011.

În sălașe, aproape întreaga viață a familiei se petrecea într-o singură încăpere, care îndeplinea funcția de cameră de zi, dormitor și bucătărie. Din acest motiv mobilierul trebuia să îndeplinească toate aceste cerințe la un loc și să fie așezat astfel încât să asigure folosirea spațiului cu maximum de folos. Sub fereastra de la stradă se așeza o laviță, mai adesea o ladă lungă cu spătar, în care se păstrau hainele, apoi în fața ei se punea masa, iar pe lângă pereți, de o parte și de alta a ferestrei, se așezau câte un pat. În paturi se puneau „strujacuri“, confecționate

din pânză groasă țesută în casă și umplute cu „ghije“ (foi de porumb). Peste acestea se așezau cearceafuri din pânză de cânepă, lucrate în casă, apoi se puneau pernele. În zilele de sărbători paturile erau acoperite cu pături țesute în diferite culori și care se terminau cu ciucuri și dantele. Pe pereți se puneau ștergare țesute cu măiestrie la războaie de țesut, farfurii din ceramică sau din porțelan, icoane și fotografii reprezentând membri ai familiei (familiile care erau mai înstărite).

Sălașele erau luminate în zilele de sărbătoare sau în serile lungi de toamnă și iarnă cu o lampă atârnată cu o sârmă de grindă, ce se aprindea pe bază de petrol, ori cu o lumânare de seu. Prin casă se mai găseau și scăunele cu picioare joase, pe care se așezau bătrânii și copiii, pe lângă foc[6].

Lângă sălaș mai erau construite diverse anexe, unele existând și astăzi: grajdul pentru vite, staulul pentru oi, țarcul pentru fân și altele. Lângă unele sălașe sunt săpate fântâni, în lipsa acestora apa de băut fiind luată de la izvoare. Unele sălașe au ajuns și la forme mai avansate, cu construcții din cărămidă și amenajări superioare, adecvate unei locuiri permanente cu trăsăturile unei gospodării stabile, înconjurată de livada de pruni, meri, peri și nuci, de fânețe bogate și mici ogoare cultivate cu legume, porumb și plante furajere.

6 Mulțumesc domnului *Opruț Luță* și doamnelor *Mircea Măriuța, Arșânță Oprița, Lăpădat Maria* pentru aceste informații foarte utile pentru satul voislovean.

Sălașele cu caracter de locuire permanent păstrau furajele în „țarcuri“ – locuri îngrădite, animalele nu mai erau duse în sat fiind îngrijite la sălaș, în special de bătrânii care locuiau acolo. Aceștia erau aprovizionați în timpul iernii cu cele necesare de către membrii tineri ai familiei care locuiau în sat. Scopul acestei locuiri permanente era legat, nu atât de greutatea deplasării animalelor în sat pe timpul iernii, ci tocmai de menținerea lor la sălaș pentru fertilizarea terenului cu îngrășăminte naturale în vederea obținerii de recolte mai bune. Sălașele nu figurează în statistica oficială, dar ele constituie o realitate geografică, alcătuind un tip de habitat uman distinct de locuire sezonieră sau permanentă în zona văii Bistrei.

Localnicii care au sălașe și sunt cât de cât întreținute și reparate se ocupă cu creșterea animalelor, albinărit și pomicultură. Amenajarea drumurilor comunale în următorii ani ar oferi posibilitatea unei valorificări complexe a noilor sălașe printr-un agroturism local, respectiv petrecerea sfârșitului de săptămână la sălaș, în mijlocul naturii și cu produse alimentare proaspete din zonă, fiind o tentație extraordinară pentru fiecare.

Așadar, sălașele își pot recăpăta străvechea formă de locuință cu caracter sezonier sau chiar permanent într-o nouă conjunctură, modernă, înlocuind plăcutul cu utilul, în pas cu cerințele celui de-al treilea mileniu.

Prin localitatea Voislova, trece drumul DN 68 Caransebeș – Hațeg, iar în trecut a existat și calea ferată Caransebeș – Băuțar. Vatra satului este străbătută regulat de străzi în linii drepte și se remarcă lărgimea străzilor, numite aici uliță. După structură, Voislova are o formă adunată, casele fiind lipite una de cealaltă oferind un aspect foarte plăcut. Datorită numeroaselor acte de „lotrie“ – haiducia bănățeană[7], avantajată de existența multor așezări mici și cu casele risipite, ca și fuga de plata impozitelor, fac ca autoritățile austriece să ia măsuri pentru comasarea și scoaterea la linie a satelor din zona de munte și dealuri. Această „scoatere la linie“, adică la o șosea sau un drum principal, a avut loc între anii 1768 și 1796.

Satele bănățene de munte, printre care și Voislova, își păstrează frumusețea și imaginea de secol XIX – XX în versurile compuse de către un haiduc al Banatului de munte – Pătru Mantu[8] – personaj controversat, cu un caracter dârz, inteligent și ingenios, cu un curaj aparte, capabil de orice, justițiar al sărăcimii și spaima bogătanilor, un haiduc întârziat al epocii moderne, care a acționat între anii 1918-1924, băgând în sperieți atât autoritățile românești, cât și pe cele austro-ungare.

„Satu meu îi sat ge munce,
Cu doruri şî fece mulce,
Şî-i un sat cu oameni buni …
Cum or fost toți ăi bătrâni …
Satule nu ce-oi zoita
Nici copilăria mea
Grăgina cu mulce flori
Uliţa cu mulți feciori
Da’ când o da cireşu-n floare
Oi veni satule iară
Să văd mândra-n grădiniță
Şî pă draga mea măicuță … ”

7 Petru Opruț, *Voislova (monografie),* Ed. Marineasa, Timișoara, p. 46.
8 Ion Hurtupan, *Pătru Mantu (roman),* Ed. Timpul, Reșița, 2001, p. 173.

În viitor, printr-o implicare amplă a autorităților locale, a proprietarilor, a asociațiilor culturale, organizații, prin accesare de fonduri europene de reabilitare a acestor edificii, minunatele sălașe își pot recapăta străvechea formă de locuință cu caracter sezonier sau chiar permanent într-o nouă conjunctură, modernă, înlocuind plăcutul cu utilul în pas cu cerințele celui de-al treilea mileniu[9]:

„După o săptămână de stres la oraș,
Merită o zi de linişte la sălaș!”

Țăranul nostru își va alege ce-i trebuie din confortul de astăzi. Sperăm că nu se va lăsa atras de unele materiale ieftine și urâte, care pentru ochii lui naivi au prestigiul fabricației din oraș. Sperăm că nu se va lăsa hipnotizat de confortul orașelor, care, întrebuințat fără metodă și fără larga intervenție a edilității satelor, ar avea efectul contrar celui dorit. Putem, cel mult, exprima dorința ca protagoniștii grăbiți ai civilizației și ai progresului material să nu tulbure liniștea și limpedea fire de artist a țăranului nostru cu forme periculoase și simpliste. Căci nu este zis că ceea ce a rezistat secolelor de năvăliri, de robie și de suferință, va putea supraviețui unei civilizații materiale importate fără o prealabilă adaptare.

Nădăjduim din tot sufletul că țăranii de pe tot întinsul țării, în al căror cămin arde încă flacăra vechilor datini, nu vor lepăda și ei veșmântul tradiției, pe care mai toată lumea l-a lăsat cu rușine sau indiferență, ca o haină nedemnă, aruncând-o în graba unei modernități cu iluziile sale de mincinoasă fericire.

Conceperea locuințelor din veacul al XVIII-lea, al XIX-lea, reflectă în egală măsură chibzuință, dăruire, pricepere, spirit practic, bun gust al țăranilor voisloveni, dar și spirit de funcționalitate în mediul rural.

Frumusețile locului, ale sălașelor țărănești, ne duc cu gândul la viața localnicilor de odinioară care a fost destul de grea, dar frumoasă, iar cei care au trăit acele vremuri își continuă traiul firesc de zi cu zi.

Frumusețea sălașelor voislovene a făcut ca în 14 mai 2013, prin bunăvoința distinsului om de radio și televiziune Remus Nistoran, să fie readusă în zilele noastre, prin câteva povestiri ale unor locuitori care au trăit acele vremuri chiar la sălașe, situate pe vechea vatră a satului Voislova. Titlul emisiunii respective transmise la Radio și TVR Timișoara a fost „Amintiri de la sălaș.“

Protagoniștii principali au fost:

- Mircea Măriuța, născută la 15 aprilie 1916, în vârstă de 97 ani;
- Arșânță Oprița, născută la 8 noiembrie 1924, în vârstă de 89 ani;
- Opruț Luță, născut la 10 decembrie 1927, în vârstă de 86 ani;
- Lăpădat Maria, născută la 4 august 1932, în vârstă de 81 ani.

9 Pr. Ic. Stavr. Petru Itineanțu (coordonator), *Monografia Comunei Obreja*, Ed. Ionescu, Caransebeș, 2002, p. 41.

Dr. **Ioan Hațegan**
(Timișoara)

Legendă și adevăr în „Voievodul țiganilor”

A trecut mai bine de un secol de când cititorii se delectează cu frumoasa povestire a scriitorului Jókai Mór, dar și cu opereta cu același titlu compusă de Johann Strauss fiul, pe libretul lui Ignaz Schnitzer, după textul adaptat de la același autor.

Mulți s-au întebat dacă povestea are sau nu temei istoric. Aceeași întrebare mi-am pus-o și eu după ce am citit și recitit povestirea. Curiozitatea a fost tot mai mare pe măsură ce mă apropiam de cunoașterea istoriei Banatului la întretăierea veacurilor XVII și XVIII. Și, astfel, scormonind prin diverse izvoare și cronici, am aflat mai multe stări de fapt pe care le-am coroborat cu textul scriitorului. Apreciem la superlativ calitatea literară a lucrării și chiar textul libretului operetei. Acum vom prezenta doar cadrul istoric, geografic și uman în care s-a petrecut intriga literară, împreună cu unele observații absolut necesare pentru a despărți ficțiunea literară de adevărul istoric.

Să-i dăm cuvântul scriitorului, care-și prezintă cadrul acțiunii: „Trăia la începutul veacului trecut (al XIX-lea, n.n.) în Banatul Timișoarei un boier bogat. Numai un boier bogat exista în tot ținutul și nu mai mulți. Se numea Botsinkay Gáspár. Pe atunci, acest ținut mănos azi era un tărâm al sărăciei și al mizeriei. Nouă sute de sate fuseseră părăsite în ținutul Banatului. Dacă mai existau măcar două gospodării, recensământul socotea satul printre cele locuite. Multe case arseseră sau fuseseră dărâmate până la temelii, dar unele mai păstrau încă pereții năpădiți de buruieni și acoperișurile răvășite de furtuni; numai ușile, ferestrele și cumpenele fântânilor, care scârțâiau în calea vântului, dădeau de știre că nimeni nu se află acasă. Locuitorii au fost alungați sau au fugit; poate se vor mai întoarce, dacă nu ei, fiii și nepoții lor. Uneori câte o inundație mătura și acele așezări în care mai sălășluia cineva.

Turcii distruseseră toate întăriturile de pământ, toate stăvilarele care mai opreau apele și tot ținutul se transformase într-o mlaștină. Timișul era pe atunci un lac – precum Fertő (lac la frontiera maghiaro-austriacă, n.n) – din care apa se revărsa la vale. Se numea lacul Betzkerek (în zona Zrenjanin de azi, lac desecat în veacul al XVII-lea de administrația habsburgică, n.n.). Toamna și primăvara, acest ținut mocirlos devenea o imensă întindere de apă, pe care oamenii o străbăteau cu bărcile…

Această împărăție a mlaștinilor, pustie și fără drumuri, țară a lupilor, a broaștelor și a țestoaselor, era acoperită de o ceață otrăvitoare atât pentru om, cât și pentru animale; felurite molime îi pândeau pe trecători și decimau garnizoanele puținelor cetăți întărite; săptămâni de-a rândul nu se arăta aici soarele și cerul senin; când se ridicau roiurile de țânțari părea că ard satele scoțând un fum gros, iar când năvăleau tăunii, în stare să ucidă și bivolul, oamenii și animalele își căutau scăparea în fugă. Armatele de șerpi și de alte târâtoare se înmulțiseră peste măsură, încât noaptea foșgăiau pe sub paturi, se băgau în străchinile de pe vatră, iar afară pe câmp, capetele lor se ridicau din iarbă asemeni unor nemaivăzute plante.

Ogoare nu existau pe aici și chiar dacă ar fi existat om care să-și bage plugul în acest pământ, multă încredere ar fi trebuit să aibă să-și secere grâul când nu putea ști dacă el va culege roadele sau milioanele de insecte sau popândăi, sau lăcustele, sau turcul. Iar în alte locuri, unde pădurile fuseseră distruse, vântul care alerga liber săpase și crăpase șirul dealurilor prefăcând ținutul într-un pustiu, unde nu creșteau altceva decât niște bălării firave. Bălți, mlaștini, pustii, loc de refugiu pentru vânători, pescari, nomazi și lotri, era acest ținut pe toată întinderea lui.”

Se impun – cu obiectivitate – câteva ajustări ale acestei imagini apocaliptice a Banatului. Dacă pentru scriitor este o imagine deosebit de plastică, pentru istoric este un neadevăr. A existat acel lac Becicherec în întreg evul mediu, iar zonele joase erau supuse inundațiilor. Însă lucrările hidrotehnice medievale au reușit să limiteze proporțiile acestora. Administrația habsburgică a inițiat măsuri hotărâte de asanare, drenare, așa încât lacul și mlaștinile au dispărut treptat. Suprafața ocupată de acestea nu aveau însă întinderea sugerată de autor. Autorul spune că turcii au dat drumul apelor dintre diguri. Deci acestea existaseră deja. Cum puteau turcii da drumul apelor într-un ținut stăpânit de ei? Doar într-un singur caz: o intervenție militară străină deosebit de puternică. Aceasta a fost în vara-toamna anului 1716 și s-a focalizat pe Timișoara. Cum povestea ce urmează este așezată în acest perimetru, descrierea mlaștinilor și a atmosferei din sud-vestul Banatului nu se prea potrivește cu cea de aici. Există câteva explicații pentru această introducere livrescă: exagerarea unei situații existente pe un perimetru dat la întreaga zonă fie din lipsă de documentare, fie din dorința de a glorifica – prin exagerare – o operă constructivă reală și amplă. Imaginea satelor pustii este terifiantă, dar nu poate fi extinsă la întreaga suprafață a Banatului sau a Timișului. Izvoare istorice contemporane o infirmă.

Cum putea oare să existe atunci un singur om bogat? Oricât de ciudat ar părea, faptul poate fi explicat. Încă strămoșul familiei Botsinkay, chiar cu prilejul primei năvăliri otomane, începuse o nouă politică: nici nu a fugit, nici nu a ridicat arma împotriva necredincioșilor, ci s-a străduit să câștige bunăvoința pașei de la Timișoara. Înțelepciunea lui a fost apoi moștenită din tată-n fiu și tuturor le mersese din plin.

Botsinka, străvechiul cuib al familiei, era lângă Timișoara, chiar la marginea mlaștinilor Begăi. Boierul căpătă aprobarea pașei de la Timișoara să ridice un dig împotriva apelor, ba căpătă chiar prizonieri de război pentru această treabă, încât marile întărituri de pământ se ridicară fără cheltuială, întinsa moșie fiind astfel apărată de inundații. Așa că se putea ara și semăna, se puteau înmulți cirezile de vite. Cirezi aveau turcii destule și le vindeau ieftin, fiindcă le luau

ieftin: pe nimica. E drept că, ridicând întăriturile, Bega ieşea din albie pe ambele părţi, prin apropierea cetăţii Timişoara, dar acest lucru îi convenea turcului, căci nimic nu asigura o apărare mai strașnică unei cetăți decât mlaştinile întinse de jur-împrejur. Prizonierii de război au fost, cei mai mulţi dintre ei, împământeniţi pe aceste locuri: li se dădu în arendă câte un petic de pământ şi ei rămaseră bucuroşi – era un pământ mănos, blagoslovit de Dumnezeu, iar boierul se purta omeneşte cu ei. Construi chiar şi o biserică pe cheltuiala sa. Cu un turn înalt, zvelt, acoperit cu tablă strălucitoare…

Şi pe lângă toate acestea, boierul strânsese comori de neînchipuit… Un singur moştenitor se năştea întotdeauna în familia Botsinkay, aşa încât moşia nu se împărţea niciodată. Lui Botskinkay Gáspár doar târziu, de-abia de la a treia soţie i se născuse un băiat… l-au botezat Jónás… Domnişorul a avut o zi de naştere de pomină: ziua bătăliei de la Oradea, la 5 august 1717.

Acestea sunt cele mai importante elemente care pot duce la localizarea aşezării Botsinka. Sunt însă elemente geografice constradictorii între primele rânduri – apocaliptice – şi cele referitoare la zona Botsinka, mănoasă şi fertilă: prima e bătută de dumnezeire, cealaltă este binecuvântată. În plus, nu existau aici nici boieri şi nici nobili, sultanul fiind unicul stăpân al pământului. În întreaga istorie a Imperiului Otoman doar o singură reformă agrară s-a înfăptuit: cea din Banatul anilor 1690-1695, când iradeaua sultanală împroprietăreşte pe ţăranii care până acum aveau doar uzufructul roadelor pământului, pe care-l împărţeau cu sultanul, cu zaimii şi timarioţii etc. Ca Botsinkay să stăpânească pământ trebuia să treacă la islamism.

Numele aşezării ne-a reţinut atenţia şi am căutat în dicţionarele de localităţi medievale, în hărţi de secol XVIII. Am aflat în secolul al XV-lea o localitate Bozenka, apoi în conscripţia districtelor bănăţene a lui L.F. Marsigli din 1690/1700 o „Buczinka“, iar pe harta din 1761 o „Pocsinka“. Iată aceeaşi localitate sub variante lexicale cvasiidentice.

Aşezarea se afla între actualele sate Bazoşu Vechi şi Bazoşu Nou, la circa 20 km sud-est de Timişoara, mai precis la nord de actuala pădure (parc botanic) de la Bazoşu Nou.

Zona cuprinsă între cele două Timişuri medievale (cel de azi şi Timişul Mic, devenit între timp Bega) a fost şi este o zonă agricolă fertilă. Desecarea, asanarea, îndigurile au fost fapte curente şi în epoca stăpânirii otomane. Descrierea romantică a lui Jokái Mor se apropie aici de realitate, chiar dacă autorul nu a cunoscut foarte bine realitatea şi bibliografia istorică. În contradicţie cu ea, paginile de început ale povestirii pot crea grave confuzii. Ele reflectă o realitate parţială – pe zone joase de câmpie – acolo unde panta de scurgere a râurilor era aproape nulă şi creea mlaştini şi revărsări. Administraţia habsburgică a folosit foţa de muncă locală şi a reuşit să transforme aceste zone în mănoasa câmpie a Torontalului.

Data naşterii eroului apare când 5, când 7 august 1717, iar naşul de botez a fost Mehmed paşa de Timişoara. La acea dată, Timişoara şi întreg Banatul fuseseră eliberate de otomani şi formau deja acea Ţară de coroană (Kronland) ce avea o administraţie militară condusă direct de la Viena. Ca urmare, paşa Mehmed nu mai putea fi naşul micului Jónás. Şi nici ascunderea comorilor sale alături de cele ale familiei Botsinkay nu mai era posibilă. Ca licenţă scriitoricească merge, ca adevăr istoric, nu.

Peregrinările tânărului Jónás prin Imperiul habsburgic par verosimile, ca şi întoarcerea sa în Banat. Data acesteia se poate aproxima în primii ani de după 1740, iar ajutorul oferit împărătesei Maria Terezia, o trupă formată din ţigani care o ajută pe împărăteasă să-şi păstreze tronul, poate fi verosimil, dar mai greu credibil.

Pline de savoare sunt însă paginile care descriu „aclimatizarea“ eroului la moravurile bănăţene, cu lumea funcţionarilor habsburgici. Figurile lui Pauerstein cu mica sa curte nobiliară, a tinerei Arsena de Sugovitz (Sugovici=Sagovici), sunt plastic conturate chiar dacă în Banatul imperial nu mai existau nobili de sânge, ci întreg pământul îi aparţinea direct împăratului. Căsătoria lui Jónás cu Safi ţiganca şi găsirea comorilor îngropate sunt alte momente frumos conturate literar. De un puternic realism sunt însă întâlnirea eroului cu bătrâna ţigancă Cafrinka (Catrinca?) şi cu ţiganii, al căror voievod ajunge Jónás. Scriitorul are pagini pline de înţelegere pentru aceşti oameni cu nimic inferiori celorlalţi, dar aflaţi într-un grad de dependenţă faţă de ei. Pentru posibilitatea de a se aşeza în Banat, ţiganii („Neue Banater“, cum îi numea administraţia) plăteau anual haraci adunat de la obşte de către acest voioevod sau bulibaşă.

Procesul „vrăjitoarei“ Cafrinka şi arderea ei pe rug la Szeged reflectă însă o realitate tristă a veacului al XVIII-lea bănăţean şi nu numai. O adevărată vânătoare de vrăjitoare se desfăşura pe întregul cuprins al Europei. I-au căzut victime multe femei, în special ţigănci, dedate unor străvechi obiceiuri, considerate de autorităţi drept practici vrăjitoreşti.

O realitate bănăţeană a acestui veac l-a reprezentat vampirismul. Vechi credinţe şi superstiţii se manifestă acum în proporţii de masă, iar administraţia consemnează conştiincios fiecare faptă în parte, măsurile luate de populaţie şi pe cele impuse de codul civil şi penal habsburgic. Unele sunt de-a dreptul ciudate, altele absurde – pentru cititorul de astăzi – dar ele reflectă o realitate, mai degrabă o psihoză colectivă. Doar ridicarea nivelului de cultură prin şcoală şi educaţie a schimbat în timp percepţiile şi mentalitatea colectivă.

Iluminiştii francezi – asaltaţi din plin de numeroasele relatări din presa europeană despre acest fenomen - trimit chiar o delegaţie de oameni de ştiinţă în Banat să studieze la faţa locului vampirismul.

În concluzie, „Voievodul ţiganilor“, o operă literară romantică, care se inspiră din fapte şi întâmplări bănăţene din veacul al XVIII-lea, este o împletire de fapte istorice reale şi ficţiuni literare. Pentru o corectă înţelegere a operei – care naşte unele nedumeriri oricărui cititor – am considerat ca fiind absolut necesare aceste câteva lămuriri. Ele nu scad cu nimic valoarea literară a scrierii lui Jokái Mor, ci completează şi colorează suportul istoric real pe care s-a construit opera literară.

Drd. **Iusztin Zoltán**

(Timişoara)

Districte românești în Banatul Medieval (I)

Istoriografie[1]

Una dintre temele larg dezbătute de istoriografia românească, căreia i s-au dedicat numeroase lucrări de amploare şi studii, a fost cea a districtelor din Banatul medieval, dar fără a se ajunge la un rezultat concret care să fie cuprins într-o monografie cuprinzătoare şi exhaustivă. Cercetările care şi-au axat obiectivul asupra acestui subiect au fost de mică amploare, deseori abordând tematica la modul general, iar contribuţiile lor s-au rezumat, în cele mai bune cazuri, la unele capitole ale unor lucrări dedicate unor spaţii geografice întinse.

Desigur, prima monografie dedicată istoriei Banatului nu conţine menţiuni privitoare la funcţionarea districtelor. De fapt, Stoica de Haţeg prezintă succint istoria provinciei, doar în epoca modernă, dovedind că deţinea cunoştinţe despre existenţa acestora sau cel puţin a unuia singur: „districtul sau judeţul Mehadia„[2]. Câteva referinţe despre districtele româneşti întâlnim în lucrarea lui Agoston Bárány, dedicată comitatului Timiş. Istoricul maghiar susţinea că unitatea administrativă a beneficiat de mai multe plase deoarece cuprindea cinci districte: Sugya, Mănăştur, Bujor, Jupani şi Margina[3].

Caracterul şi statutul districtelor dintre Tisa, Mureş, Dunăre şi zona vestică a Meridionalilor au stârnit interesul istoricilor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, atunci când a fost realizată singura monografie mai cuprinzătoare, dedicată instituţiilor româneşti, care prin descrierile detaliate, susţinute de corpusul de documente, a fost citată de mai toţi istorii care au studiat tematica. Cu toate că a văzut lumina tiparului în anul 1876, lucrarea lui Pesty Frigyes, *A Szörény vármegye hajdani oláh kerületek* reprezintă şi în prezent un punct de referinţă al subiectului[4].

În rândul primilor istorici români care au dedicat un studiu însemnat temei se numără Patriciu Drăgălina, care, în monografia consacrată banatului de Severin, a redactat un capitol despre districtele româneşti, prezentând istoria lor, de la primele atestări şi până la desfiinţarea lor de către otomani[5]. Urmând exemplul lui Pesty, autorul prezintă separat organizarea administrativă a instituţiilor, realizând şi o hartă a acestora.

La începutul secolului al XX-lea a sporit numărul studiilor care au avut ca obiect de cercetare, districtele bănăţene. O ipoteză interesantă a fost enunţată de istoricul maghiar Szentkláray Jenő, care, chiar dacă era tributară curentelor politice ale epocii, susţinea similitudinea instituţională dintre districtele bănăţene şi cnezatele bulgare, sârbeşti sau româneşti[6]. Conaţionalul său, Tihamér Turchányi, contesta această opinie, considerând că originea acestora nu putea fi decât maghiară[7], dar avansa în schimb o interpretare surprinzătoare cu privire la constituirea scaunului de judecată al Caransebeşului. Astfel, începând cu mijlocul veacului al XV-lea, datorită atacurilor otomane, a perioadelor mari de timp în care banatul de Severin a rămas vacant şi a distanţei mari faţă de centrul comitatului Timiş, a fost constituit un nou organism administrativ, facilitat de transformările instituţionale pe care le-a suferit districtul Sebeş. Totuşi, noua instituţie nu a căpătat denumirea şi caracteristicile comitatului, însă a funcţionat după criteriile acestuia. Potrivit istoricului, elementele care au stopat transformarea totală a districtului în comitat au fost cnezimea şi nobilimea românească. Nu numai drepturile politice ale cnezilor au determinat o asemenea situaţie, ci şi dreptul de proprietate a nobilimii româneşti, care nu corespundea cu cel domenial de pe teritoriul regatului[8].

Următoarea lucrare monografică redactată în limba română care a fost dedicată provinciei bănăţene a fost publicată la începutul veacului al XX-lea, de către George Popoviciu[9]. Acesta afirma despre districtele privilegiate, în baza diplomei din anul 1457, că administraţia lor era asigurată de banul de Severin împreună cu cei doi vicebani. Totuşi, districtele beneficiau de autonomie, care era reprezentată de *universitas nobilium,* iar în fruntea lor se afla câte un jude nobiliar, sprijinit de un notar şi de juraţii asesori[10].

În aceeaşi perioadă apar lucrări de geografie istorică, aşa cum este studiul lui Palik-Ucsevny, focalizat pe localizarea şi delimitarea teritorială a unui singur district[11]. Pentru identificarea cât mai corectă a teritoriului care constituia districtul Comiat, autorul întreprindea, pe lângă citirea documentelor de arhivă, cercetări la faţa locului coroborate cu studii topografice. Rezultatul se dovedeşte surprinzător, deoarece *oppidum*–ul Comiat este identificat pe vatra satului Fârliug, toponim amintit pentru prima dată în registrele, din anii 1690-1700, dar care este datat mai timpuriu. De fapt autorul susţine că este vorba de una şi aceeaşi aşezare, numită în limba maghiară Comiat, iar în româneşte Fârliug[12]. Cercetările recente contestă această ipoteză, *oppidum*-ul fiind localizat pe vatra satului actual,

1 Adresăm mulţumiri pe această cale distinsului istoric bănăţean dl. Ioan Haţegan, care ne-a pus la dispoziţie impresionanta sa arhivă personală despre districtele româneşti.
2 N. Stoica de Haţeg, *Cronica Banatului*, ediţia a II-a, Timişoara, 1981, p. 59.
3 Á. Bárány, *Temesvármegye emléke*, Nagy-Beckereken, 1848, p. 81-85.
4 F. Pesty, *A Szörény vármegye hajdani oláh kerületek*, Budapest, 1876.
5 P. Drăgălina, *Din istoria Banatului de Severin*, vol. I, Caransebeş, 1899, p.101-145.
6 J. Szentkláray, *Krassó vármegye Őshajdana*, Budapest, 1900, p. 190.
7 T. Turchanyi, *Krassó-Szörényi vármegye néprajzi visszonyai a mohács vész elötti időben*. 1, Lugos, 1901, p. 196.
8 *Ibidem*, p. 291-293.
9 G. Popoviciu, *Istoria românilor bănăţeni*, Lugoj, 1904.
10 *Ibidem*, p. 194-195.
11 F. Palik-Ucsevny, *A komiathi kiváltságos oláh kerület*, Lugos, 1910.
12 *Ibidem*, p. 10-12.

Sacoşul Mare[13], iar în cea ce priveşte toponimul Comiat, cu greu i se poate atribui o rezonanţă maghiară.

Un punct de vedere aparte a fost formulat de marele istoric Nicolae Iorga, care susţinea că scaunele săseşti au fost constituite după modelul instituţiilor româneşti patriarhale. Printre premisele care au condus la această ipoteză se regăseau: caracterul militar al scaunelor şi atribuţiile cneziale ale conducătorilor lor. Pentru Iorga, constituirea, în secolul al XV-lea, a acelor *sedes olachicales*, denumite şi districte, reprezintă o dovadă că români au fost organizaţi înaintea venirii saşilor în instituţii militaro-juridice[14].

În perioada interbelică a apărut lucrarea lui Iulian Vuia, care, prin abordarea tematică, poate fi catalogată drept o monografie a districtelor bănăţene[15], însă aportul autorului este redus, în măsura în care majoritatea informaţiilor au fost preluate de la istoricii Pesty Frigyes şi Turchanyi Tihamér. Principalele carenţe ale studiului rezidă în nerespectarea terminologiei istorice, fapt ce aruncă o lumină difuză asupra realităţilor politico-administrative din perioada medievală, în contextul în care evoluţia instituţiilor româneşti este urmărită din momentul cuceririi romane şi până în epoca modernă. Un element pozitiv al acestei lucrări este susţinerea şi accentuarea diferenţelor de natură administrativă dintre cele opt districte româneşti şi comitatele[16].

Tot în anul 1929 a fost publicată lucrarea lui V. Meruţiu, despre organizarea ţinuturilor româneşti din imperiul habsburgic, care cuprinde o prezentare succintă a comitatelor din Maramureş, Transilvania şi Banat. Nu este omisă nici perioada mai timpurie, astfel că sunt menţionate primele atestări ale acestora şi este înfăţişată situaţia lor politică de-a lungul evului mediu. Dintr-un punct de vedere specific epocii, autorul consideră că maghiarii au constituit comitatele pentru a desfiinţa *organizaţiile patriarhale* ale românilor, conduse de cnezi şi voievozi, dar aceştia din urmă au reuşit să-şi păstreze identitatea organizându-se în *comitate potrivnice*[17]. Pe urmele lui Nicolae Iorga, profesorul clujean, enumera între instituţiile româneşti cu caracter administrativ, văile şi chiar scaunele, pe care, apoi le-au preluat saşii şi secuii. Meritele profesorului Meruţiu se datorează intenţiei de a cerceta un subiect mai puţin abordat de istoriografia românească, însă pe lângă interpretările tributare concepţiilor pozitiviste, carenţele studiului rezidă şi în nerespectarea terminologiei.

O ipoteză ce şi-a propus rezolvarea unei neclarităţi de natură geografică a fost apreciată o bună perioadă timp, după care, în ultima vreme a ajuns să fie contestată[18]. Ioachim Miloia a contestat opinia avansată de Pesty Frigyes şi adoptată de istoriografia română, potrivit căreia oraşul medieval Caran s-ar fi aflat în apropierea *opidum*-ului Sebeş, la o distanţă de 1 km, şi implicit ruinele sale s-ar fi regăsit pe raza actualului oraş Caransebeş. Istoricul bănăţean aducea dovezi indubitabile pentru localizarea oraşului pe vatra satului Căvăran[19], însă, în pofida acestei realităţi, opinia sa a fost primită cu reticenţe de unii istorici[20]. Totuşi, studiile de geografie istorică mai recente au confirmat ipoteza[21] istoricului bănăţean, care, în cea ce priveşte districtul Caran, considera că a fost constituit la sfârşitul secolului al XIV-lea, prin desprinderea de districtul Sebeş. De asemenea, afirma că acesta a funcţionat o perioadă de peste trei decenii, după care a fost reintegrat în hotarele districtului Caransebeş[22].

Din rândul istoricilor marcanţi pentru istoriografia românească nu-l putem omite pe Ioan Lupaş. În cea cel priveşte pe distinsul profesor ardelean, se remarcă intenţia sa de a compara indirect, prin intermediul cnezatelor, districtele româneşti şi scaunele secuieşti şi săseşti. Analogia este una pertinentă şi îndreptăţită în contextul în care districtele bănăţene, asemenea scaunelor secuieşti, aveau, începând cu sfârşitul secolului al XIV-lea, preponderent un rol militar. Însă, în conformitate cu opiniile specifice şcolii clujene de la începutul secolul al XX-lea, istoricul afirma că formele de organizare ale scaunelor săseşti şi secuieşti „au putut fi înrăurite deopotrivă de organizaţiunea străvechilor cnezate româneşti, după modelul cărora şi-au întocmit şi aceste elemente de colonizaţiune traiul obştesc în regiunile carpatice”[23].

Articolul lui Gheorghe Vinulescu începe seria studiilor care au în vedere privilegiile românilor bănăţeni[24], în timp ce lucrarea lui Dinu C. Arion, dedicată cnezilor, redă câteva referinţe despre districtele româneşti, însă autorul nu face nicio diferenţiere între acestea şi domeniile castrelor arpadiene[25].

În deceniul cinci, a continuat seria studiilor care au prezentat privilegiile dobândite de nobilii şi cnezii bănăţeni, redactându-se un număr semnificativ de lucrări. Însă, înainte de a aduce în discuţie aceste articole, ne oprim atenţia asupra studiului realizat de Traian Simu care, animat de curentele naţionaliste, considera că Banatul, din punct de vedere politic şi administrative, nu a fost *o parte integrantă a coroanei regilor maghiari*, până în secolul al XVI-lea, în timp ce districtele româneşti reprezentau nişte formaţiuni politice, independente[26]. Opinia sa trebuia să fie susţinută de evidenţierea instituţiilor româneşti, pe care nu a reuşit să le diferenţieze cu claritate de cele maghiare, motiv pentru care a enumerat principalele instituţii administrative şi politice din întreaga provincie. Singura certitudine este reprezentată de districte, denumite insistent „*cnezatele de pe vremuri”,* a căror nobilime şi cnezime s-a maghiarizat pentru a-şi păstra proprietăţile, iar cei care au preferat să stăruiască în credinţă şi-au pierdut privilegiile. Cu privire la această realitate, autorul face o remarcă interesantă despre statutul cnezilor, din rândul cărora „*s-au ales, probabil, în decursul timpului, chinezii în satele noastre bănăţene, adică primarii; căci numai astfel se poate explica motivul, că în graiul ţăranilor, până-n zilele noastre, primarul tot chinez a rămas*”[27].

Revenind la studiile publicate în Revista Institutului Social Banat-Crişana şi axate pe importanţa privilegiilor dobândite de români, începem prezentarea lor cu articolul lui Victor Motogna, care afirma că organismul politic al românilor din Ungaria a fost districtul sau *provincia Volahorum,* unde judecăţile se făceau după *ritus Volachie*[28]. Tema celor opt districte privilegiate este abordată şi de Nicolae Tomiciu, cărora le conferă mai multe studii, însă preferă disputele istoriografice în detrimentul unei cercetări sistematice[29]. Totuşi, autorul observă că districte au fiinţat şi în Slavonia, Croaţia sau Dalmaţia, însă doar cele din Banat şi-au păstrat „puterea, sub forma unor privilegii cunoscute prin denumirea de drept valah”[30]. Cu toate că acest punct de vedere este interesant, nu suntem de acord că *ius valachicum* reprezenta un privilegiu, din simplul motiv că nu fusese oficializat de autorităţile maghiare, ci constituia o recunoaştere tacită a legii şi societăţii româneşti care funcţiona după această cutumă.

O abordare similară întâlnim la Gheorghe Cotoşman, care aduce în discuţie o serie întreagă de documente referitoare la nobilii şi cnezii români, metodă prin care încearcă să înfăţişeze evenimentele care au avut în prim plan districtele. Din aceste motive nu diferenţiază domeniile unor cetăţi sau chiar comitate, de districtele româneşti[31], al căror număr se ridica, după opinia sa, la 23, doar în Banat[32].

În atenţia istoricilor au intrat şi districtele neprivilegiate. Un asemenea studiu i se datorează lui Pâclişanu, care tratează subiectul succint, mulţumindu-se să enumere 15 districte bănăţene, cărora le ataşează o scurtă descriere[33].

Dintr-un alt punct de vedere, preocupat de caracterul românesc al Banatului, Silviu Dragomir susţinea şi el originea cnezială a districtelor, însă nu era interesat de numărul lor exact. Pentru istoricul ardelean, mulţimea toponimelor şi a antroponimelor româneşti dovedea că „întreaga populaţie a Banatului era românească”, iar districtele ocupau cea mai mare suprafaţă a sa[34]. După cum observăm, modul de a scrie istorie îl plasează pe distinsul profesor printre promotorii şcolii ardelene, din prima jumătate a secolului al XX-lea, a generaţiei istoricilor ce au militat pentru consolidarea instituţiilor statului modern, românesc[35]. Chiar dacă sinteza dedicată provinciei bănăţene se doreşte a fi mai mult o replică adusă teoriilor imigraţioniste, prin susţinerea continuităţii şi a persistenţei elementului românesc, modul său de a aborda istoria, prin prisma naţiunii echivalente spaţiului, se dovedeşte surprinzător.

Studii de amploare redusă au avut ca temă de cercetare districtele Cuieşti şi Caransebeş[36]. Despre poziţia geografică a primului, Pavel Binder susţinea că este identică cu cea a Izvoarele Bârzavei sau cu districtul Bârzavei[37]. Din păcate, opinia sa nu s-a bucurat de prea multă popularitate, astfel că studiile ulterioare au contestat-o[38].

În cazul celui mai întins district românesc s-a realizat o prezentare generală. Autorii, Marius Bizerea şi C-tin Rudneanu, după ce au enumerat toate districtele româneşti din Banat, au trecut în revistă toate localităţile aflate în districtul Caransebeş. Astfel, unei descrieri detaliate şi exhaustive este preferată o succintă prezentare a istoriei districtului, în secolele XIV-XVII[39].

Un studiu asemănător realizează şi Pavel Binder, care, urmând informaţiile furnizate de Pesty Friges, inventariază aşezările din secolul al XVII-lea, situate în districtele: Caransebeş, Lugoj, Ciacova, Lunca Lugojului, Bocşa, Vârşeţ, Palanka, Pancevo, Poreca, Mehadia, Almăj, Făget, Vărădia de Mureş şi ţinuturile Lipova şi Timişoara[40].

De remarcat sunt realizările lui Costin Feneşan care şi-a concentrat cercetările asupra districtelor din interiorul culoarului Timiş-Cerna. Un prim studiu, publicat în anul 1973, a avut în vedere privilegiile obţinute de târgul Caransebeş, fiind enumerate atât cele ale târgului Sebeş, cât şi ale localităţii vecine, Caran[41]. Pe parcursul

13 *Magyar Királyság*.
14 N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, ediţie îngrijită de Georgeta Penelea, Bucureşti, 1989, p. 42.
15 I. Vuia, *Districtus Wolachorum. Cercurile româneşti bănăţene*, în AB, II/1929, f.2-3, p. 65-86, 12-37.
16 *Ibidem*, f.2, p. 85-86.
17 V. Meruţiu, *Judeţele din Ardeal şi din Maramureş până la Banat*, Cluj, 1929, p. 19.
18 I. Miloia, *Căvăranul în Evul Mediu*, în AB, IV/1931, p. 33-57.
19 *Ibidem*.
20 Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei,* vol. IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 62, nota 96.
21 *Magyar Királyság.*
22 I. Miloia, *op. cit.,*în AB, IV/1931, p. 53.
23 I. Lupaş, *Istoria Voievodatului Transilvaniei*, în *Scrieri alese*, vol.I , Bucureşti, 2006, p.130.
24 Gh. Vinulescu, *Privilegiile românilor din cele opt districte bănăţene*, în *Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lepădatu la împlinirea vârstei de 60 ani*, Bucureşti, 1936, p. 869-876.
25 D. C. Arion, *Cnejii (Chinejii) români. Contribuţii la studiul lor*, Bucureşti, 1938, p. 199-225
26 T. Simu, *Organizarea politică a Banatului în evul mediu*, Lugoj, 1941.
27 *Ibidem*, p. 15.
28 V. Motogna, *Contribuţii la istoria Românilor bănăţeni în evul mediu Districtele româneşti*, în RISBC, XI/1943, p. 5, 11.
29 N. Tomiciu, *Capitol introductiv la o viitoare istorie a Banatului Severin, mai precis a celor opt districte valahice*, în RISBC, VI/1938; Idem, *Districtele valahice privilegiate*, în RISBC, X/1942.
30 Idem, *Districtele valahice privilegiate*, în RISBC, X/1942, p. 597.
31 Gh. Cotoşman, *Privilegiile Românilor în cadrul districtelor Valahe Bănăţene Nobilii şi Chenezii Români Bănăţeni*, în RISBC, XII/1944, p. 4-5; vezi şi studiul său *Districte valahice bănăţene a. Chenejii romîni bănăţeni*, în *Mitropolia Banatului*, VIII/1958, nr.1-3, p. 84-89.
32 *Ibidem*, p. 22.
33 Z. Pâclişanu, *Vechile districte româneşti de peste munţi*, în RI, XIII/1943, f.3, p. 21-25.
34 S. Dragomir, *Banatul românesc. Schiţă istorică*, ediţie V. Goicu, Timişoara, 1999, p. 23-27; Idem, *Vechimea elementului românesc şi colonizările streine în Bănat*, în AIIN, III/1924-1925, p. 276-277.
35 N. Bocşan, *Silviu Dragomir*, în *Banatul românesc. Schiţă istorică*, 1999, p. 7.
36 P. Binder, *Localizarea districtului romîn bănăţean Cuieşti, o veche organizaţie a populaţiei băştinaşe*, în AIIC, VII/1964, p.321-326; M. Bizerea, C. Rudneanu, *Consideraţii istorico-geografice aupra districtului autonom al Caransebeşului în evul mediu*, în SIB, 1/1969, p. 7-22.
37 P. Binder, *op. cit.*, în AIIC, VII/1964, p. 321-326.
38 Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, p. 62, nota 96 D. Ţeicu, *Banatul Montan*, p. 438-440.
39 M. Bizerea, C. Rudneanu, *op. cit.*, în SIB, 1/1969, p. 7-22.
40 P. Binder, *Lista localităţilor din Banat de la sfârşitul secolului al XVII-lea*, în SIB, 2/1970, p. 61-68.
41C-tin Feneşan, *Despre privilegiile Caransebeşului pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, în *Banatica*, 2/1973, p. 157-163.

întregului studiu, autorul nu lasă impresia că ar diferenţia cele două oraşe, cu toate că stabilise această premisă de la primele însemnări[42], probabil datorită însuşirii, cu anumite rezerve a teoriei lui Pesty Frigyes, încă populară în această perioadă. Astfel, patru ani mai târziu, dezbate acelaşi subiect, afirmându-şi adeziunea faţă de opinia lui Ioachim Miloia cu privire la identitatea Căvăranului[43]. De această dată, situaţia celor două târguri, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, este redată analog şi comparat.

Acelaşi district al Caransebeşului, separat în cele două unităţi componente Sebeş şi Caran, reprezintă obiectul unui alt studiu realizat de Alexandru Horvath, care avansează un punct de vedere inedit[44]. Potrivit opiniei sale, istoria districtului Caransebeş poate fi rezumată la patru etape: 1) în secolul al XIV-lea a exista o singură provincie, numită Sebeş, care încorpora întregul teritoriu al viitoarelor opt districte privilegiate[45], de la Dunăre şi până la Lugoj; 2) apoi, în anul 1370 provincia iniţială se divizează în patru, ulterior opt districte; 3) între finalul secolului XV-lea şi începutul celui următor se afirmă drept autoritate politică banul de Caransebeş şi Lugoj, perioadă în care Mehadia a fost reîncadrată în componenţa districtului; 4) începutul secolului XVII este numită perioada comitatului Severin şi a celor opt districte româneşti[46].

Ipoteza lui Horvath se dovedeşte surprinzătoare, detaşându-se de canoanele istoriografiei româneşti, dar, pentru că nu reuşeşte să aducă argumente solide, opinia sa nu se bucură de popularitate în rândul istoricilor, fiind mai degrabă ignorată. De altfel, carenţele ipotezei sale rezidă în absenţa unei tratări critice a izvoarelor, respectiv lipsa analizării terminologiei.

Relaţiile româno-maghiare, din perioada primelor atestări ale districtului Mehadia au intrat în atenţia istoricului Costin Feneşan, care a inclus acest subiect într-un studiu publicat la finalul deceniului opt al veacului trecut. Pe baza informaţiilor documentare care atestă dreptul de stăpânire specific românilor, domnia-sa apreciază că populaţia română a fost organizată administrativ, anterior anului 1376, deci înaintea primei menţionări a districtului, care reprezenta în sine un mod de orânduire a românilor, bazat pe norme judiciare mai vechi[47]. Pe de altă parte susţine că cele opt districte privilegiate au avut statutul de districte regale, a căror centru politico-administrativ şi militar l-au constituit cetăţile coroanei. Desigur, de la această opinie şi până la nominalizarea districtelor drept unităţi administrative nu ar fi decât un pas, însă Feneşan evită detalierea unei asemenea realităţi. În cea ce priveşte Mehadia, reţinem afirmaţia sa cu privire la caracterul deschis al districtului, datorită faptului că de-a lungul timpului unele aşezări ale sale au trecut sub jurisdicţia districtelor vecine. Totuşi, în linii mari, districtul din interiorul culoarului Timiş-Cerna, a înglobat la sfârşitul secolului al XIV-lea, localităţile cuprinse între Teregova la nord şi Orşova la sud[48].

Districtele bănăţene au intrat şi în atenţia cunoscutului istoric Radu Popa. Studiul său nu este fundamentat pe izvoare documentare, ci are meritul de a pune în valoare materialul arheologic, care aduce informaţii inedite cu privire la istoria districtului Caransebeş. În fapt autorul prezintă etapele de construcţie a cetăţii Sebeş şi importanţa sa în raport cu districtul românesc[49].

O prezentare mai detaliată a districtelor româneşti a fost realizată de academicianului Ştefan Pascu, în ultimul volum al sintezei dedicate istoriei Transilvaniei. Istoricul ardelean a prezentat atât evoluţia districtelor privilegiate, cât şi a celor neprivilegiate din Banat, până la finele secolului al XVI-lea, susţinând că pentru întregul areal bănăţean există mărturii pentru 33 de districte, „*mai puţine la câmpie, mai numeroase în zonele depresionare*”[50]. Numărul acesta a rezultat în urma enumerării tuturor toponimelor care au beneficiat, măcar o singură dată de apelativul *districtus*. Tocmai, această practică demonstrează că nu a fost întreprinsă o analiză critică a izvoarelor, iar studiul terminologiei a fost omis. Adoptarea unei asemenea metode de cercetare a afectat implicit şi rezultatul întregii lucrări, care însă îşi păstrează meritul de a fi printre primele studii româneşti de amploare dedicate acestei teme.

Istoria districtelor româneşti a fost mult îmbogăţită ca urmare a focalizării cercetărilor asupra mecanismelor lor de funcţionare internă. Un asemenea merit este atribuit lucrării semnate de academicianul Ioan Aurel Pop, despre instituţiile româneşti. În rândul acestora, domnia-sa prezintă exhaustiv adunările nobiliare şi cneziale din districtele bănăţene, în perioada secolelor XIV-XVI[51].

În general, sunt puţine studiile care şi-au adus un aport mai semnificativ la cunoaşterea istoriei districtelor bănăţene, în rândul cărora enumerăm lucrările lui Viorel Achim. Un prim articol l-a dedicat districtelor neprivilegiate, din nord-estul provinciei, insistând asupra modului de organizare impus de regalitatea maghiară. Autorul redă etapele procesului de constituire a districtelor, fără a evidenţia mai detaliat întreaga metamorfoză instituţională. Potrivit opiniei sale, domeniile regale au avut un rol determinant pentru individualizare, într-o etapă ulterioară, a unor teritorii omogen româneşti, menţionate sub numele de *districtus walachales*, a căror evoluţie politico-administrativă este prezentată, până în secolul al XV-lea[52].

42 *Ibidem*, p. 157, nota 1.
43 Idem, *Despre privilegiile Caransebeşului şi Căvăranului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în AIIC, XX/1977, p. 304.
44 Al. Horvath, *Contribuţii la delimitarea administrativă şi juridică a districtelor Sebeş şi Caran*, în *StComC*, II/1977, p. 403-407.
45 Districtul Comiat lipseşte din acestă enumerare.
46 Al. Horvath, *op. cit*., în *StComC,* II/1977, p. 406-407.
47 C-tin Feneşan, *Districtul românesc Mehadia la sfârşitul secolului al XIV-lea*, în *Banatica*, 5/1979, p. 267.
48 *Ibidem*, p. 270.
49 R. Popa, *Caransebeş şi districtul său românesc în secolele X-XIV*, în SCIVA, 40/1989, p. 361-367.
50 Şt. Pascu, *Voievodatul IV*, p. 40.
51 I. A. Pop, *Instituţii medievale româneşti. Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 120-163.
52 V. Achim, *Districtele medievale româneşti de pe valea superioară a Begheiului*, în AIIC, XXX/1990-1991, p. 25-30.

Unul dintre puţinele districte care nu mai beneficiaseră de o cercetare amănunţită este tratat într-o lucrare distinctă[53]. Aşezarea geografică, localităţile şi instituţiile *provinciei* Comiat sunt prezentate exhaustiv de către istoricul arădean[54]. De altfel, toate studiile sale cu privire la instituţiile româneşti şi districtele bănăţene sunt cuprinse într-o lucrare nu foarte cuprinzătoare, însă, după cum menţionam, semnificativă pentru istoriografia românească.

În rândul istoricilor bănăţeni care au cercetat tematica districtelor româneşti se numără Dumitru Ţeicu. În lucrarea sa dedicată Banatului montan, directorul muzeului din Reşiţa conferă un subcapitol districtelor din zona montană şi colinară a provinciei. De altfel, unităţile româneşti nu sunt prezentate succint, ci detaliat, iar unele opinii mai vechi sunt contestate. Identificarea districtului Cuieşti, realizată de Pavel Binder este contramandată de ipoteza potrivit căreia, această formaţiune teritorială era situată la vest de districtul Bârzava, în zona colinară[55]. Interesantă este şi opinia domniei-sale cu privire la constituirea districtelor în secolul al XIII-lea[56], perioadă de transformări sociale şi instituţionale la nivelul întregului regat.

În perioada recentă, districtului Lugoj i-a fost dedicat un alt studiu, semnat de către Ibolya Şipoş, care consideră că centrul administrativ al acestuia era cetatea Jdioara. Cu această ocazie sunt aduse în discuţie privilegiile românilor din districte, despre care se afirmă că au fost obţinute, cel mai devreme, în veacul al XIV-lea, odată cu apariţia pericolului otoman[57]. De asemenea, autoarea apreciază că motivul pentru care doar opt dintre acestea au fost privilegiate se datorează faptului că poziţia lor geografică a reprezentat o zonă strategică, care, în mare parte, corespunde cu hotarele viitorului regiment de graniţă din perioada habsburgică[58]. În cea ce priveşte delimitările administrative şi geografice ale comitatului Timiş sunt perpetuate ipotezele mai vechi, ale istoricilor maghiari, deoarece hotarele acestuia nu sunt localizate foarte clar şi nici detaliat în raport cu cele ale banatului de Severin. Eronată este şi observaţia potrivit căreia denumirea alternativă a districtelor drept comitate, provincii ori scaune de judecată se datorează greşelilor dactilografice[59].

Încercând să sugereze subtil că districtul Lugoj nu făcea parte din comitatul Timiş, autoarea afirmă că centrul politico-administrativ şi militar al districtelor a fost reprezentat de cetăţi, care, prin castelanii lor, în calitate de reprezentanţi ai autorităţii centrale, le-au desprins de sub jurisdicţia nobilimii şi astfel le-au scos din componenţa comitatelor[60]. Însă, tocmai prezenţa nobilimii locale reprezintă garanţia pentru existenţa administraţiei proprii.

Referiri succinte la adresa districtelor româneşti întâlnim în sinteza dedicată istoriei românilor, apărută la începutul secolului al XXI-lea[61]. Subiectul este abordat specific lucrărilor cuprinzătoare, ce prezintă o tematică generală.

Desigur, nu putem omite contribuţiile şi opiniile distinsului istoric bănăţean Ioan Haţegan, care a abordat tematica deseori, însă dintre numeroasele studii, menţionăm doar însemnările dintr-o lucrare mai recentă, care pot fi catalogate drept concluziile domniei-sale cu privire la instituţiile medievale româneşti, din provincia situată la sud de Mureş. În acest studiu districtele româneşti sunt prezentate ca fiind dovada indubitabilă a organizării sociale şi politice a populaţiei româneşti din regatul Ungariei, menţionându-se că atestarea lor documentară debutează în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Pe de altă parte, districtele sunt definite drept instituţii cu scop politic şi administrativ, iar în ciuda practicilor notarilor, care au utilizat şi alte cuvinte pentru denominarea lor (*provincia, comitatus, sedes, pertinentis, possessio*), acestea nu pot fi confundate cu niciuna dintre unităţile administrative enumerate[62].

Cea mai recentă sinteză despre istoria românilor din Transilvania şi Ungaria a fost redactată de domnul profesor Ioan Aurel Pop. Lucrarea intitulată „*Din mâinile vlahilor schismatici...*” conferă un capitol cnezatelor şi districtelor româneşti. Potrivit concluziilor distinsului academician, a căror veridicitate impune un alt punct de vedere în detrimentul opiniilor conservatoare ale istoriografiei româneşti: „*Districtele în sine nu sunt creaţii ale românilor, ci doar formule de a denumi în limba de cancelarie anumite instituţii politico-teritoriale ale românilor, de tipuri apropiate, dar totuşi diferite*”[63].

Terminologie

Pentru societatea multietnică şi multiconfesională din regatul maghiar, a cărui complexitate instituţională era dublată de multitudinea privilegiilor acordate atât stărilor, cât şi grupurilor etnice, se cuvine identificarea şi denumirea corectă a organismelor şi instituţiilor politico-administrative. Desigur, în cazul limbii române s-a încetăţenit practica – din motive lingvistice – de a denumi fiecare instituţie în parte, prin preluarea termenilor latini, care sunt adaptaţi regulilor gramaticale curente. Din acest motiv este lesne de înţeles că numele sub care sunt cunoscute instituţiile politico-administrative româneşti provine din latinul *districtus valachorum,*

53 Idem, *Districtul Comiat. Contribuţie la geografia istorică a Banatului în evul mediu*, în AB, II/1993, p. 245; Idem, *Banatul în Evul Mediu*, Bucureşti, 2000, p. 26.
54 *Ibidem*, p. 26-43.
55 D. Ţeicu, *Banatul Montan*, p. 438-439.
56 *Ibidem,* p. 454.
57 I. Şipoş, *Aspecte social-politice din districtul Lugoj până la jumătatea secolului al XVIII-lea*, în AB. s.n., VII-VIII/1999-2000, p. 601-619.
58 *Ibidem*, p. 605.
59 *Ibidem*, p. 603.
60 *Ibidem*, p. 604.
61 Şt. Pascu, Şt. Olteanu, *Consolidarea societăţii pe teritoriul României în a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi la începutul secolului următor, c. Structuri sociale; consolidarea relaţiilor feudale*, în *Istoria Românilor*, vol. III, coord. Acad. Şt. Pascu, Acad. R. Theodorescu, Bucureşti, 2001, p. 549.
62 I. Haţegan, *Habitat*, p. 81-86.
63 I. A. Pop, *Din mâinile vlahilor schismatici... Românii şi puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XIV),*Bucureşti, 2011, p. 163.

şi anume *districte valahe* sau *româneşti*. Istoriografia contemporană preferă utilizarea termenului din urmă, dar nefolosirea atributului „româneşti" are o importanţă esenţială, deoarece în lipsa sa poate fi denumit un alt organism administrativ, în care elementul românesc este absent. Istoricii maghiari utilizează termenul „kerület" pentru denumirea districtelor, instituţii întâlnite şi în alte zone ale regatului[64] şi care, potrivit opiniilor lor, reprezentau o subunitate a comitatului, despre care primele informaţii provin din secolului al XIV-lea[65]. Totuşi, termenul consacrat pentru denumirea acestor sectoare ale comitatelor nu este „kerület", ci „járás", cele două cuvinte fiind sinonime parţiale. În istoriografia maghiară problematica acestei terminologii fusese rezolvată în a doua jumătate a secolului al XX-lea, atunci când s-a stabilit că echivalentul latin al lui „járás" este *reambulatio*[66] sau *procesus*[67]. Astfel, în fiecare comitat existau doi sau patru juzi nobiliari, care activau pe un teritoriu bine delimitat, a cărui denumire în latină este *reambulatio*, iar în maghiară este numit „járás". Istoriografia românească nu este străină de existenţa subunităţilor comitatense pe care le-a denumit *plase*[68], termen adoptat sub influenţa instituţiilor moderne.

În cadrul sistemul administrativ această noutate nu a însemnat o schimbare, ci doar împărţirea comitatelor în unităţi mai mici[69]. Însă, pe lângă cele două denumiri, există dovezi că subunităţile comitatelor au fost numite: *deambulatio, transitus*[70] sau *districtus*[71]. În studiul său, care reprezintă cea mai nouă şi mai complexă abordare a plaselor administrative, C. Toth N. nu menţionează niciun district bănăţean, în schimb observă că, chiar dacă cuvântul *districtus* este menţionat de documente cu înţelesul de „járás", cu acest termen ne întâlnim atunci când izvoarele amintesc districte, scaune sau teritorii separate de comitat[72].

În cazul Banatului medieval, pentru înţelegerea acestui cuvânt trebuie să ţinem cont de caracteristicile geografice şi etnice ale societăţii din secolele XIV-XV. Desigur, observaţia ne este simplificată de etnonimul des întâlnit şi alături termenului. De aceea, este evident că *districtus valachorum* denumeşte zonele sau teritoriile delimitate geografic şi locuite compact de români. Faptul că districtele sunt menţionat de către izvoare – cu multe ocazii – fără a fi raportate la vreun comitat, dovedeşte că aceste instituţii comportă în sine un organism administrativ, în care distingem existenţa unui aparat instituţional propriu. Tocmai, de aceea nu catalogăm drept greşeli dactilografice situaţiile în care Sebeşul sau Mehadia sunt numite *comitatus* sau *provincia*[73]. În fapt *districtus* se apropie mai mult de înţelesul termenului comitat, fără, însă a se confunda cu acesta.

Etapele procesului de constituire al districtelor

Pentru reconstituirea fidelă şi caracterizarea instituţiilor româneşti din Ungaria este necesară identificarea proceselor şi a etapelor care au determinat apariţia lor. Aceste aspecte nu au suscitat un interes deosebit pentru istoriografia românească, cu toate că, în unele studii remarcăm o prezentare succintă a evoluţiei districtelor bănăţene. Un astfel de exemplu îl reprezintă articolul istoricului Viorel Achim, dedicat districtelor de pe valea Begheiului, unde desluşim o etapizare a informaţiilor documentare, cât şi a realităţilor din acest areal, de-a lungul veacurilor XIII-XV[74].

De asemenea, menţionăm şi opinia distinsei doamne Ligia Boldea, potrivit căreia instituţiile social-politice ale românilor bănăţeni au suferit o transformare, în urma cuceririi arpadiene, proces care le-a deviat cursul firesc de evoluţie, prin încadrarea lor în sistemul de cetăţi regale[75].

Istoricii şi cercetătorii români acceptă, aproape în unanimitate, că instaurarea stăpânirii maghiare pe teritoriul Banatului s-a desfăşurat în perioada secolelor XI-XIII, dar nu conferă prea mult importanţă evenimentului şi nici metamorfozelor politice, motiv pentru care întreaga perioadă este prezentată de câteva ipoteze generale. Desigur, cea mai mare culpabilitate o atribuim parcimoniei izvoarelor documentare timpurii, pe care doar cercetarea arheologică sistematică o poate suplini.

Prin urmare vom încerca să abordăm situaţia politico-administrativă premergătoare momentului în care districtele româneşti sunt consemnate de izvoarele documentare. Astfel ne vom îndrepta atenţia asupra perioadei întunecate, din punct de vedere al surselor, din secolele XII-XIII. Însă, nu ne vom raporta la întregul teritoriu al Banatului medieval, ci vom lua în discuţie doar zonele în care au fiinţat districtele româneşti, mai exact ţinuturile deluroase şi montane ale provinciei.

Cucerirea maghiară

Spre deosebire de câmpie, Banatul montan se evidenţiază prin particularităţi demografice şi sociale specifice. Evident aşezările şi comunităţile umane din această zonă s-au constituit acolo, unde relieful accidentat a permis acest lucru, în special în depresiunile şi văile râurilor. De aceea, considerăm că baza întregului proces de formare al districtelor româneşti este reprezentată de comunităţile româneşti din depresiunile Caransebeş, Oraviţa, Reşiţa, Almaj şi Mehadia. Desigur, aceste teritorii au fost locuite şi în perioada premaghiară, atunci când făceau parte din ducatul lui Glad şi apoi al lui Ahtum[76]. Informaţiile despre habitat, din perioada menţionată sunt puţine şi sunt tributare, în mare parte, cercetărilor arheologice ale căror rezultate viitoare vor avea datoria de a îmbogăţi cunoştinţele privitoare societatea medieval-timpurie din acest areal.

Chiar dacă nu se cunoaşte momentul înaintării maghiare spre zona colinară şi montană a Banatului, este neîndoielnic că întreaga provincie era inclusă deja în regatul arpadian atunci când, între anii 1231-1232, cetatea Severinului era cucerită din mâinile ţaratului bulgar[77]. Acest lucru îl atribuim simplului fapt că cetatea menţionată nu poate fi inclusă în hotarele teritoriului delimitat de graniţele naturale, în situaţia în care este poziţionată în aval de gura de vărsare a Cernei în Dunăre.

Relieful şi poziţia strategică a Munţilor Banatului relevă faptul că maghiarii nu au avut altă alternativă pentru cucerirea acestui teritoriu decât urmând trei direcţii de înaintare: a) culoarul Timiş-Cerna; b) valea superioară a Bârzavei şi c) depresiunea Oraviţei. Începând cu secolul al XIV-lea, în fiecare din cele trei sectoare vom întâlni cetăţi şi districte autonome, însă, chiar dacă informaţiile documentare nu atestă o existenţă mai timpurie a acestor structuri politico-administrative, considerăm că ele au existat şi în secolul precedent, însă sub o altă înfăţişare.

Pentru organizarea teritoriilor ocupate regalitatea arpadiană a apelat la două organisme administrative: cetatea şi teritoriul său. O parte a istoriografiei a considerat că aceste structuri au reprezentat bazele pe care s-au format ulterior comitatele[78]. Astfel, sistemul de fortificaţii şi cetăţi din lemn a asigurat coeziunea şi supunerea tuturor populaţiilor aflate sub dominaţia Ungariei. În acest sens considerăm că odată cu includerea Munţilor Banatului în regatul maghiar s-a început construcţia cetăţilor care, datorită zonei de frontieră, aveau un triplu scop: reprezentarea autorităţii centrale, administrarea teritoriilor şi apărarea graniţelor. Nu negăm faptul că înaintarea maghiară a întâlnit în aceste zone comunităţi române şi slave, ultimele fiind în procesul final de asimilare etnică.

Impactul dintre cele două societăţi, aflate oarecum în stadii diferite de dezvoltare, s-a rezumat la încetinirea sau stoparea procesului de feudalizare, care în cazul populaţiei româneşti ar fi fost destul de înaintat. Potrivit legendei lui Gerard, ducele Ahtum era slujit de o stare de războinici cu posibilităţi financiare însemnate[79], realitate ce trădează existenţa unei nobilimii proprietare a unor domenii funciare. În măsura în care a fost posibil, cucerirea maghiară a anulat relaţiile feudale prin instituirea sistemului de castre, în care iobagii cetăţilor au reprezentat atât ordinul lucrătorilor pământului, cât şi cel al războinicilor. Abia secolul al XIII-lea va aduce cu sine schimbări ce vor accelera procesul de feudalizare[80]. Pentru perioadele mai timpurii nu deţinem informaţii, de aceea ne rezumăm la ipoteza că populaţia românească a fost dominată cu ajutorul cetăţilor şi a sfârşit prin a fi integrată în sistemul de fortificaţii prin intermediul organizării administrative. Există o serie de mărturii care atestă că românii au fost integraţi în rândul iobagilor de cetăţi, dar nu ştim dacă elitelor lor li s-a recunoscut statutul superior, în măsura în care ei nu au beneficiat de privilegii similare cu cele ale populaţiilor colonizate. Cetăţile au reprezentat stâlpul organizării administrative şi prin urmare cnezatele şi voievodatele au fost subordonate lor. Astfel, după cum s-a consemnat deja, încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea[81], între districtele româneşti şi cetăţi a existat o interdependenţă care poate explica sinonimia dintre domeniul cetăţii şi termenului *districtus*.

a) Culoarul Timiş-Cerna. Această formă de relief are aspectul unei văi alungite care separă Munţii Banatului de Carpaţii Meridionali, dinspre nord-vest spre sud-est, iar în apropierea Dunării se curbează uşor spre vest. Considerăm că această direcţie a fost urmată şi de oştile maghiare, care până la începutul secolului al XIII-lea au integrat acest teritoriu în cadrul regatului Ungariei, constituit la începutul veacului al XI-lea. Prezenţa lor este atestată pe linia Dunării, la sfârşitul acestui secol, de câteva monede, datate între 1077-1100, care au fost descoperite la Moldova Veche, Pescari, Orşova şi Mehadia[82], fapt ce sugerează că a existat o a doua direcţie de pătrundere.

Totuşi, s-a susţinut că prezenţa constantă a maghiarilor în această zonă s-a produs, începând cu secolul al XIII-lea, pe motiv că ţaratul vlaho-bulgar a cuprins şi teritoriul de la nordul Dunării, în special o parte a văii Cernei[83]. Studiul dedicat toponimului Craina de către istoricul Viorel Achim este interesant şi autentic, numărându-se printre puţinele publicaţii care şi-au stabilit o asemenea temă de cercetare, dar, cu toate acestea, identificarea unui teritoriu de graniţă al ţaratului sud-dunărean, în zona din jurul Mehadiei rămâne fără sprijinul unor dovezi concrete. Propunerea sa, de datare mai timpurie a acestui ţinut de graniţă este pertinentă, asemeni metodelor de cercetare utilizate, însă premisele adoptate par eronate.

64 Spre exemplu în comitatul Bratislava.
65 T. Botka, *Jogtörténeti tanulmányok a vármegyék szervezetéről II*, în *Budapesti Szemle*, vol. I, 1865, p. 451; N. C. Toth, *Bereg megye járásai középkorban*, în *Szabolcs-szatmár-bereg Szemle,* nr. 40/2005, p. 183.
66 P. Engel, *Kamarahasza-összeírások 1427-ből*, în Új Történelmi Tár, II/1989, p. 12.
67 N. C. Toth, *Lehetőségeg és feladatok a középkori járások kutatásában*, în Sz., 141/2007, p. 405.
68 Al. Filipaşcu, *Istoria Maramureşului*, Bucureşti, 1940, p. 57.
69 Kristó Gy., *Tájszemlélet és térszervezés a közepkori Magyarországon*, Szeged, 2003, p. 198.
70 C. N. Toth, *op.cit*, în Sz. 141/2007, p. 406.
71 Df. 273.811: *...Ideo in persona eiusdem domini nostri coronati regis graciosissimi ac etiam in persona domini et amici nostri comitis comitatus predicti vobis firmiter precipientes committimus, quatenus acceptis presentibus in antefatum districtum Mathiusfelde congregatione generalem nobilium in festo Sancti Georgii nunc proxime venturo in locis alias fieri solitis celebrandam; tandemque et sedem iudiciariaa feria secunda proxime post sub penis alias consuetis irremisibiliter persolvendis proclamari et per dictos nobiles quartum iudicem nobilium inter eos eligi et statuere faciatis.*
72 N. C. Toth, *op.cit.*, în Sz. 141/2007, p. 406.
73 F. Pesty, *A Szörény vármegye hajdani oláh kerületek,* p. 6,12.
74 V. Achim, *Banatul în Evul Mediu*, Bucureşti, 2000, p. 13-22.
75 L. Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI*, Reşiţa, 2002, p.13-17.
76 SRH, II, p.490; A. A. Rusu pune sub semnul îndoielii menţinuea izvorului hagiografic cu privire la existenţa cetăţii Severin, în secolele X-XI, motivând că acestă informaţie poate fi o informaţie târzie „din perioada compilării cronicii, respectiv sec. al XIV-lea"; în *Castelarea Carpatică. Fortificaţii şi cetăţi din Transilvania şi teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Cluj-Napoca, 2005, p. 475, nota 4.
77 Viorel Achim consideră că banatul de Severin a fost întemeiat în perioada cuprinsă între primăvara anului 1232 şi luna august 1233, motivând că această structură militară a fost creată în conformitate cu obiectivul de întărire a frontierelor sud-estice, pe fondul conflictelor militare cu Bulgaria; *Despre vechimea şi originea Banatului de Severin*, în RI, s.n., 5/1994, nr. 3-4, p. 236.
78 Gy. Kristo, *Ardealul timpuriu (895-1324)*, Szeged, 2004, p. 140; Idem, *Szent István király*, Budapest, 2001, p. 70-75; Gy. Bonis, *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*, ediţie E. Balogh, Budapest, 2003, p. 77-76, 82.
79 Legenda Sancti Gerardi, cap. X: „*...multitudine militum et nobilium suorum, supra quos dominium exercebat*".
80 T. Nägler, *Transilvania între 900 şi 1300*, în *Istoria Transilvaniei*, vol.I, coord. I.A. Pop, T. Nägler, Cluj-Napoca, 2003, p. 229-230.
81 F. Pesty, *A Szörény vármegye hajdani oláh kerületek,* Budapest, 1876, p. 6-12.
82 A. Bejan, *op. cit.*, în SIB, 14/1988, p. 87.
83 V. Achim, *Banatul*, p. 168-174.

Dr. **Mircea Rusnac**
(Reşiţa)

Naşterea unui centru industrial

După cucerirea Banatului de către austrieci, în urma războiului din 1716-1718 cu Imperiul otoman, aceştia au început curând să exploateze bogatele zăcăminte minerale ale regiunii, dintre care unele erau semnalate încă din vremea romanilor. S-a pus accent în special pe districtele Bocşa, Oraviţa, Dognecea sau Moldova. În aceste părţi lucrările au fost începute cu ajutorul unor specialişti străini, mai ales germani catolici, care au fost colonizaţi în aşezările Banatului. De exemplu, primii mineri colonizaţi proveneau din Tirol, Boemia sau Slovenia. (1)

Concomitent, însă, exploatările miniere au fost completate cu instalaţii industriale care prelucrau pe loc minereurile extrase. Primele furnale bănăţene au fost construite la Oraviţa în 1718 şi apoi la Bocşa. În 1719, pe locul numit „Altwerk" („uzina veche" în limba germană), au fost ridicate un prim furnal înalt şi prima forjă, după planurile inspectorului de mine Friedrich Freiberg. Dar acest loc unde fuseseră construite instalaţiile era în permanenţă ameninţat de inundaţiile apelor Bârzavei, aflate în imediata apropiere. Din acest motiv, în 1722 uzina a fost strămutată într-un alt loc, situat la o mai mare altitudine şi în consecinţă mai ferit, numit apoi „Neuwerk" („uzina nouă" în limba germană).

In câţiva ani, la Bocşa a fost ridicată o întreagă uzină de topire şi turnare. În scopul utilizării acesteia, au fost aduşi muncitori specialişti din Stiria, Boemia şi Saxonia, care au pus bazele coloniei Bocşa Montană. (2) În acelaşi timp, pentru lucrările grele era folosită şi populaţia localnică a satelor româneşti, care era obligată să presteze în acest mod robota. La uzina de la Bocşa se produceau încă din primii ani ai stăpânirii austriece atât fier laminat, cât şi unele produse finite precum cuie sau potcoave. Astfel a început activitatea de aproape trei secole a industriei bănăţene.

Dar deja din anii 1748-1749, uzinele din Bocşa nu mai puteau face faţă concurenţei cu uzinele similare din Ungaria şi din Transilvania. Pentru remedierea situaţiei, Erariul (fiscul austriac, reprezentând proprietatea statului) a concesionat uzinele pe termen de câte cinci ani, începând din 1752, în schimbul unor redevenţe anuale. Primii concesionari au fost consilierii administraţiei camerale bănăţene, Pekh şi Brandenburg. Redevenţa anuală era de 2.000 de florini şi durata concesionării s-a prelungit până în 1770. Lipsa de interes a concesionarilor a condus însă curând la ruinarea uzinelor bocşene. Din acest motiv, concesiunea către cei doi consilieri camerali a fost denunţată în 1769, iar pentru viitor s-a trecut la exploatarea în regie, prin eliminarea intermediarilor. Deja la 8 august 1768, Erariul lua unele măsuri de reparare şi de extindere a uzinelor de la Bocşa. (3)

Trebuie adăugat faptul că, după ce pierduse, în urma războiului de şapte ani, în 1763, bogata regiune minieră a Sileziei în favoarea Prusiei, Imperiul austriac a încercat să o compenseze prin exploatarea intensivă a Banatului, căruia îi era acordată astfel o importanţă deosebită. (4)

Deja la 16 august 1726, căpitanul de mine Markus Fulda raporta despre descoperirea zăcămintelor de minereu de fier de la Doman şi Tâlva Ţapului (între Câlnic şi Lupac), ultima fiind la o distanţă de două ore de mers de la Bocşa. (5) În 1757, consilierul Delius, care a funcţionat între anii 1756-1770 ca asesor de mină la Oraviţa, a căutat pentru prima dată zăcăminte de minereu şi în jurul Reşiţei. (6)

Vizitând Banatul în acei ani, geologul Ignaz von Born scria la 7 iulie 1770 despre Bocşa: „Când Serbia se mai afla sub stăpânirea imperială, aici se aflau multe clădiri frumoase şi forje de fier. Acuma însă producţia de fier a fost întrucâtva frânată. Totuşi, mai există unele ciocane de fier, un furnal şi un cuptor în cuvă care se deosebesc de cele în care la Roniz se produce fier concasat doar prin mărime. Aici sunt turnate ghiulele pentru artileria imperială. Minereul de fier este adus de la Dognecea (…) dă un fier foarte bun." (7)

Semnele decăderii uzinelor bocşene se înmulţeau. Se considera că ele erau situate într-un loc prea deschis şi că din această cauză erau prea expuse şi sufereau urmările devastatoare ale invaziilor turceşti, aşa cum se întâmplase de altfel în 1738. (8) În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aici au mai apărut o serie întreagă de probleme energetice generate de distrugerea pădurilor din jurul localităţii şi de căderea de pantă mică a râului Bârzava. Aceasta nu permitea decât utilizarea unor roţi hidraulice de dimensiuni mici, antrenate de apă prin partea inferioară. Prin urmare, producţia lor era în scădere, tocmai într-o perioadă în care cererea pentru produsele metalurgice bănăţene (obuze, cazane, sobe etc.) creştea. Prin urmare, era nevoie să fie găsit un loc cu un debit de apă mai mare, imposibil de asigurat de râul Bârzava în zona Bocşa, mai ales în perioadele de secetă sau de îngheţ. (9)

La 8 august 1768, împărăteasa Maria Tereza emitea un ordin pentru reluarea în regia statului a instalaţiilor metalurgice de la Bocşa şi de a fi mărite cele care

existau în acel moment. (10) Răspunzând acestui ordin la 3 septembrie 1768, asesorii Franz Xavier Wöginger şi Christoph Traugott Delius de la Direcţiunea Minieră Bănăţeană din Oraviţa raportau Curţii imperiale de la Viena că Bocşa nu mai corespundea măririi intenţionate de aceasta şi nu mai putea deveni rentabilă. În acest raport, ei propuneau să fie construite în schimb alte uzine la Reşiţa, aducând următoarele argumente în favoarea locului pe care îl aleseseră: Reşiţa se afla tot pe râul Bârzava, dar la 20 km în amonte faţă de Bocşa, astfel încât acolo căderea de pantă a apei era mai mare, lucru care permitea funcţionarea instalaţiilor şi la un debit mai mic

de apă, în acest fel fiind evitaţi timpii morţi în procesul de producţie. În plus, în zona Reşiţei materialul lemnos se afla în abundenţă, ea situându-se la limita nordică a unor păduri imense, care se întindeau din Munţii Semenic într-o parte până către Caransebeş, iar în altă parte până în zona Almăjului. Aceasta în timp ce la Bocşa deja lipsea şi lemnul, în urma enormelor defrişări practicate în anii anteriori pentru asigurarea combustibilului necesar uzinei. (11) În jurul Reşiţei fuseseră descoperite numeroase zăcăminte de minereu de fier, la Ocna de Fier, Dognecea, Delineşti, Târnova, Doman-Slamina, Reşiţa-Ogaşul Popii şi la Tâlva Ţapului, între Câlnic şi Lupac. (12)

Deja din 1757, în vecinătatea Reşiţei (Române), la 2-3 km în amonte pe Bârzava, fuseseră colonizate circa 20-30 de familii de tăietori de lemne şi cărbunari proveniţi din Oltenia, care asigurau mangalul (cărbunele din lemn) necesar uzinei din Bocşa. (13) Practic, despre ei se poate spune că au pus bazele viitoarei localităţi Reşiţa Montană. Tot înaintea întocmirii acestui raport, încă din anul 1767, Delius efectuase chiar la faţa locului o serie de studii şi măsurători în vederea amplasării viitoarei uzine pe malul drept al râului Bârzava şi stabilise traseul viitorului canal de aducţiune a apei pentru punerea în mişcare a roţilor hidraulice. (14) Trebuie precizat că în acea epocă nu fuseseră încă inventate motoarele cu aburi, ci se folosea forţa apei pentru funcţionarea instalaţiilor industriale. Tot atunci începuse acţiunea de tăiere a pădurilor de pe locul în care urmau a fi amplasate uzinele, iar proprietarilor terenului respectiv le-au fost repartizate terenuri în alte părţi. (15)

Argumentele lui Wöginger şi Delius s-au dovedit a fi convingătoare, astfel încât Curtea din Viena a aprobat raportul lor la 31 octombrie 1768. Imediat a fost creată o comisie care să examineze şi să stabilească viitorul amplasament al furnalelor de la Reşiţa. Pe lângă cei doi semnatari ai raportului, această comisie era compusă şi din inginerul Karl Alexander Steinlein de la Oficiul cadastral din Timişoara şi din administratorul montanistic Joseph Desiderius Redange. (16) Ei au cercetat terenul şi împrejurimile, întocmind şi o hartă precisă a locurilor, au stabilit programul de muncă pentru construcţie şi necesarul de cheltuieli. Raportul lor a fost prezentat Camerei imperiale la 13 aprilie 1769. (17)

Cu elaborarea planurilor pentru construirea a două furnale au fost însărcinaţi asesorii Direcţiunii orăviţene Redange şi Franz Müller von Reichenstein. (18) Despre ultimul putem menţiona că urma să fie (în 1782) descoperitorul telurului, singurul element chimic găsit pe actualul teritoriu al României. (19) Ei au şi coordonat execuţia efectivă a lucrărilor, în timp ce Delius a condus executarea canalului aductor şi a prospectat zonele din apropiere, descoperind cu această ocazie zăcămintele de fier de la Delineşti, Târnova şi Doman şi probabil şi pe cele de huilă de la Doman şi Secu. (20)

La 17 august 1769, consilierul aulic Franz Xaver Schöner a primit aprobarea Curţii imperiale pentru a aplica planurile întocmite la faţa locului de către comisia amintită mai sus. La 20 octombrie el a raportat administraţiei din Timişoara că locul ales de comisie era cel potrivit pentru o asemenea investiţie, iar la 25 octombrie preşedintele civil al Banatului, contele Carl von Clary und Altringen, a ordonat începerea lucrărilor de construire a noilor furnale. (21)

„După amănunţite cercetări la faţa locului, s-a aprobat construirea noilor uzine pe locul unde se găsesc şi azi, iar lucrările au început la 1 noiembrie 1769", sintetiza Antoniu Marchescu momentul oficial al naşterii noului centru industrial bănăţean. (22)

Deoarece planurile pentru ridicarea furnalelor, cuptoarelor şi atelierelor fuseseră deja întocmite, la 1 noiembrie s-au putut începe lucrările. Mai întâi au fost trimise patrule de soldaţi în satele din vecinătate, de unde au adus lucrători cu căruţe în contul obligaţiei la robotă, care se practica în acea perioadă. (23) Apoi au fost confecţionate două cuptoare de var şi o cărămidărie, care şi-au început imediat activitatea. (24)

Cu conducerea lucrărilor de dulgherie şi, respectiv, de zidărie, au fost însărcinaţi maiştrii Peter Korb din Oraviţa şi Martin Klesko din Biserica Albă. Lucrările erau realizate de un grup de meseriaşi germani sosiţi de la Oraviţa, Sasca şi Biserica Albă şi format, în diferite perioade, din 17-21 de zidari şi 18-23 de dulgheri şi tâmplari, la care se adăugau un număr maxim de 228 de ţărani români, dintre care 172-180 munceau ca zilieri şi 48 făceau cărăuşie cu animalele şi cu căruţele lor. (25)

De fapt, în perioada iernii grele 1769-1770 lucrările mai mult au stagnat, fiind reluate mai serios abia din primăvara următoare. (26) Dar şi în 1770 ele au mers destul de greu, atât datorită muncilor agricole care îi reţineau pe ţăranii români, cât şi a unor maladii palustre care îi afectau pe muncitorii germani, generate de terenul mlăştinos care emana gaze şi era plin de insecte. (27)

Cnezii (primarii) satelor româneşti erau obligaţi să prezinte iobagi cu căruţe pentru robotă, fiind răspunzători personal pentru executarea ordinelor de către aceştia. În acest fel, autorităţile nu trebuiau să ii retribuiască pe ţăranii români, ci doar pe meseriaşii germani, care erau într-un număr mult mai mic. (28) Cei din urmă erau la rândul lor foarte afectaţi de febra palustră cauzată de mocirlele inundaţiei Bârzavei, astfel încât Oficiul din Bocşa a fost nevoit să trimită la Reşiţa un subchirurg cu medicamentele necesare. (29)

În paralel cu demararea lucrărilor, a fost abordată şi problema suprafeţelor de pădure şi de păşune cu care trebuiau dotate noile uzine pentru a-şi putea începe activitatea. O primă examinare la faţa locului a fost efectuată la 28 noiembrie 1769. Conducătorii lucrărilor de pe teren solicitau mereu predarea suprafeţelor respective, întrucât aveau nevoie de un teren împădurit care trebuia împărţit în 60 de secţiuni şi să poată da anual o cantitate de 8.000 de stânjeni de cărbune, precum şi lemnele de construcţie necesare. Totodată, comuna Târnova era obligată să livreze anual uzinelor o cantitate de 110 căpiţe de fân pentru hrana animalelor de tracţiune. (30)

O comisie de la Timişoara a sosit pe teren abia la 21 aprilie 1770, când a fost desemnată suprafaţa necesară, dar ea tot nu a fost predată uzinelor. Ca urmare, la 18 mai Redange şi controlorul Schumann de la uzina din Bocşa solicitau din nou predarea ei, apoi făceau acelaşi lucru Wöginger şi Delius, însă fără rezultate în acel moment. (31) Predarea terenului va fi făcută abia în anul 1773. (32)

La 8 martie 1770 era emisă o notă a contelui Clary către Direcţiunea minieră din Oraviţa, prin care se amintea faptul că din acel moment aceasta trebuia să facă rapoarte împreună cu Schöner în privinţa mersului lucrărilor. (33)

Prospectările din regiune dând rezultate foarte bune, la 13 martie 1770 Wöginger şi Delius raportau descoperirea de minereu de fier la Slamina (Doman), care avea o grosime de 5 picioare (1,58 metri) şi era atât de bogat, încât de la Ocna de Fier nu ar mai trebui să se aducă minereu, unul dintre furnalele viitoare putând fi aprovizionat în permanenţă din acest zăcământ situat foarte aproape. (34)

La 18 aprilie 1770, Wöginger şi Delius trimiteau unele instrucţiuni maistrului minier Redange şi controlorului uzinei din Bocşa, Schumann, referitoare la preluarea terenului Reşiţei şi a pădurilor necesare. La 20-21 aprilie urma să sosească la Bocşa o comisie în acest scop, din care trebuiau să facă parte şi Redange şi Schumann, ca reprezentanţi ai Direcţiunii Miniere. Prin aceste instrucţiuni le era amintită atitudinea pe care trebuiau să o adopte în cadrul comisiei respective. Ei trebuiau să propună atribuirea către uzină a unui „teren suficient", pe lângă păşunile de pe malul Bârzavei care urmau a fi ocupate de uzină. În special trebuia repartizat un lot de pădure „care să asigure pe termen suficient uzinele." (35) De asemenea, era necesară tăierea imediată a unei cantităţi de lemne pentru arderea varului şi a cărămizilor, de dorit cât mai aproape de uzina în construcţie. Exista de altfel deja o mare cantitate de copaci tăiaţi, care puteau fi transformaţi pe loc în mangal. În plus, era solicitată şi înfiinţarea în zona apropiată a unui sat de cărbunari. Totodată, trebuia construit în condiţii acceptabile drumul dintre Bocşa şi Reşiţa, prin contribuţia uzinei şi a ţăranilor

din zonă. De altfel, şi însăşi uzina trebuia să fie construită tot prin robotă, trebuind a fi indicate satele care urmau să fie supuse acesteia. (36) La comisia sus-amintită urmau a lua parte şi metalurgul Schrop din Ocna de Fier şi dulgherul Korb, „responsabil pentru construcţia uzinelor reşiţene", pentru că ambii cunoşteau foarte bine zonele păduroase de aici. (37)

Pe măsură ce se derula activitatea de construire a uzinei, erau întocmite rapoarte săptămânale privind mersul lucrărilor, trimise la Direcţiunea Minieră din Oraviţa. Din păcate, nu s-a păstrat până astăzi decât un singur astfel de raport, pentru săptămâna 10-15 septembrie 1770, dar din conţinutul lui aflăm informaţii extrem de preţioase despre modul în care se năştea noul centru industrial. Ne putem da seama ce nepreţuită sursă de informaţii ar fi constituit-o totalitatea acestor rapoarte, dar la atâţia ani distanţă de atunci, un document original datând din acea perioadă este o mare raritate. Raportul la care ne-am referit a fost întocmit de către topograful minier J. Hierchenröder şi de către conducătorul de lucrări Lorenz Rudolph. (38) El cuprindea totodată şi câteva aprecieri ale lui Wöginger din 24 septembrie. Acesta hotăra trimiterea chiar de a doua zi a încă opt zidari la Reşiţa, care urmau a fi remuneraţi zilnic cu câte 36 de creiţari. Ei urmau a fi dotaţi şi cu pături şi haine. (39)

Raportul propriu-zis preciza că erau în curs prospectări de minereu de fier în zona Reşiţei, găsindu-se către apus „bulgări rotunzi de minereu de fier", care deja erau daţi în exploatare. În total, la aceste prospecţiuni luau parte opt oameni. (40) La construcţia unui furnal lucrau 13 zidari şi 2 băieţi, dintre aceştia patru fiind afectaţi în săptămâna respectivă de diferite boli. Ei izbutiseră totuşi să termine de ridicat zidul de sprijin superior al furnalului şi să ridice în întregime şi să tencuiască zidurile laterale ale canalului de scurgere de la camera de angrenaje, ca şi zidul de fronton inferior. Un număr de 15 dulgheri pregăteau şi fasonau lemnul necesar acoperişului forjei. În total, în acel moment participau la lucrări un număr de 172 de oameni, dintre care: 42 la zidărie, 16 la mortar, var şi săpat, 20 la săparea fundamentului pentru forjă, 30 la canalul de apă al forjei şi 64 la canalul de scurgere. (41) Pentru transportul materialelor necesare erau folosite un număr de 48 de căruţe. În 15 septembrie fusese repus în funcţiune

şi cuptorul de var. Fuseseră fabricate 70.000 de bucăţi de cărămidă, producţia urmând a continua până la 100.000, care urmau a fi arse toate împreună. De asemenea, fuseseră aduse 4.100 de bucăţi de şindrilă. Maistrul zidar Klesko s-a îmbolnăvit din 4 septembrie, iar maistrul dulgher Korb plecase de cinci zile din cauza neplătirii diurnei. Momentul era dificil, deoarece acum trebuia amplasat fundamentul forjei şi trebuia începută zidăria. De aceea, pentru supravegherea muncitorilor fusese angajat la 13 septembrie bocşanul Klimek. (42)

Documentele vremii ne mai spun că salariul lunar al maistrului zidar Martin Klesko era de 45 de florini, iar remuneraţia pentru o zi de lucru a maistrului dulgher Peter Korb era de 1 florin şi 30 de creiţari. (43) În acelaşi timp, muncitorii zidari, originari din zonele Oraviţa şi Sasca, erau retribuiţi cu 36 de creiţari pe zi, „deloc de invidiat pentru acele vremuri şi pentru situaţia dată." (44) Cu toate acestea, şi chiar cu munca neretribuită a ţăranilor iobagi, preliminarul de cheltuieli întocmit la 12 ianuarie 1770, cuprinzând suma de 37.809 florini şi 28,5 creiţari, a fost în cele din urmă cu mult depăşit de valoarea construcţiei, lucru care poate fi dedus din faptul că numai pentru lucrările de tâmplărie şi dulgherie s-a cheltuit în final suma de 6.864 de florini şi 7 creiţari. (45)

În orice caz, se poate spune că începând mai ales din primăvara anului 1770 se lucra în mod susţinut la ridicarea simultană a două furnale înalte, a trei fierării pentru drugi de fier şi a uneia pentru unelte, toate urmând a fi dotate cu cuptoare proprii de încălzire, şi a unui atelier de poleit. Ceva mai târziu s-a trecut şi la construirea unui depozit de cherestea şi a unor şoproane pentru depozitarea mangalului şi a pieselor gata fabricate. (46)

Din păcate, unul dintre părinţii industriei reşiţene nu a rămas în regiune până la finalizarea construcţiilor, deoarece, recunoscându-i-se capacitatea şi meritele, a fost mutat din această regiune. Este vorba despre Delius, care la 8 septembrie 1770 a fost numit profesor de tehnica exploatării miniere şi de topografie la Academia de ştiinţe montanistice şi silvice de la Schemnitz (astăzi Banska Stiavnica, în Slovacia). El nu va participa deci la inaugurarea uzinelor reşiţene, la a căror edificare a avut unul dintre cele mai mari merite. Nici la Schemnitz nu va rămâne prea mult, doar până în martie 1772, după care catedra pe care o ocupase va fi vacantă timp de 35 de ani. El a fost numit în continuare consilier de curte al Oficiului cameral şi montanistic de la Viena. (47)

La Reşiţa, lui i se datorează în exclusivitate proiectarea şi executarea canalului de aducţiune a apei din Bârzava pentru nevoile instalaţiilor industriale acţionate prin roţi hidraulice. Acest canal face parte intrinsecă din istoria Reşiţei, fiind denumit „Ierugă" de locuitorii români şi „Schmelzgraben" („Canalul topitoriei") de către cei germani. El avea o lungime totală de 1.723 de stânjeni (3.267,5 metri). (48)

În timpul comunismului, canalul lui Delius a fost acoperit cu plăci betonate, astfel încât el nu mai poate fi văzut astăzi de locuitori, cu excepţia gurii de vărsare în Bârzava. El acum este un canal subteran, care colectează dejecţiile din zona veche a oraşului. Astfel a fost tratat de către regimul comunist unul dintre simbolurile Reşiţei industriale! Totuşi, traseul lui poate fi descris după configuraţia vechilor străzi, care au fost construite tocmai în raport cu această cea mai veche lucrare din oraş. El îşi ia apele din Bârzava în dreptul stăvilarului de pe strada Digului din zona Stavila (care poate fi văzut de pe pasarelă). Mai departe, trece printre strada Castanilor şi deal, imediat prin spatele caselor. Albia lui se continuă mai jos (ca altitudine) de Grădina zoologică, apoi merge în linie dreaptă pe lângă strada numită semnificativ Canalului până la bariera feroviară de pe strada Oituz. De acolo pătrunde în spaţiul uzinei (actualul T.M.K.), trece pe lângă clădirea numită şi ea semnificativ „Ierugă" de pe strada Feroviarului (sediul impiegaţilor de la T.M.K.), apoi coteşte pe la poalele Dealului Crucii. Din uzină iese în capătul străzii Ştefan cel Mare, după care o ia prin spatele acestei străzi, către autogară. De acolo traseul său este drept, ieşind în strada Crişan, apoi în strada Bega, iar gura de vărsare se află imediat lângă sediul Casei corpului didactic (fostă Vila Koch, fost restaurantul „Cărăşana", fost Inspectoratul şcolar). Această gură de vărsare a apelor canalului înapoi în Bârzava se vede de pe partea cealaltă a râului, din dreptul blocului „Romarta". Este singurul lucru vizibil astăzi din acest canal care se confundă cu istoria Reşiţei.

În vremurile sale de glorie, canalul intrase chiar în folclorul reşiţean, după cum consemna în acea vreme şi scriitorul Alexander Tietz. Grădinile de flori ale caselor muncitoreşti foloseau din plin apa acestui canal, care trecea prin imediata lor vecinătate. (49)

În privinţa amplasării celorlalte construcţii uzinale, suntem informaţi că cuptoarele au fost ridicate în partea de nord a văii Bârzavei, la poalele Dealului Mare (lângă Dealul Crucii) şi ale Cracului Ţerovei, la o înălţime de 28 de picioare (8,85 metri) deasupra apei, pentru a fi ferite de inundaţii. Ciocanele au fost instalate la 100 de metri mai jos conform cursului Bârzavei, iar în spatele lor se afla şopronul de cărbuni. (50) Trebuie precizat că în acel moment albia Bârzavei nu era regularizată, astfel încât ea colecta toate apele scurse de pe dealurile înconjurătoare şi întreaga sa vale era plină de braţe şi de mlaştini, care făceau ca locul să fie extrem de nesănătos. Din acel motiv, în caz de ploi mai consistente, apa putea ajunge până în apropierea locului unde erau furnalele.

Odată cu începutul anului 1771, se intra în linie dreaptă şi cu finalizarea lucrărilor de construcţie a uzinei. Considerându-se că acestea erau atât de avansate încât ambele furnale ar fi putut fi puse în funcţiune, la 29 ianuarie 1771 Direcţiunea Minieră din Oraviţa l-a trimis pe Redange la Reşiţa pentru a le face o ultimă inspecţie, cum se spera atunci. Raportul pe care îl va întocmi acesta nu va fi însă foarte încurajator. El era întărit de un raport către aceeaşi Direcţiune emis la 15 februarie, prin care era anunţată apariţia unor infiltraţii de apă la rezervorul de apă al unui ciocan de la forjă. (51) În plus, chiar în timpul inspecţiei lui Redange la Reşiţa s-a prăbuşit şi o parte a zidului rezervorului. Pentru acest motiv, constructorul lui, maistrul Klesko, a fost arestat şi obligat să reconstruiască zidul pe propria cheltuială. (52) Prin urmare, au mai apărut o serie de întârzieri neprevăzute. Totuşi, cu aceste mici excepţii, Redange aprecia în raportul său că starea în care se aflau noile construcţii era bună. (53)

Nici celălalt maistru care conducea lucrările, dulgherul Peter Korb, nu era „uşă de biserică”. Un document din 1775 ne informează că, întors la Oraviţa, acesta, care în momentul respectiv ajunsese topitor-şef, a fost condamnat şi el la şase ore de arest, deoarece bătuse un muncitor în timpul schimbului. Totodată, el era avertizat „să procedeze mai măsurat cu oamenii în timpul lucrului, în caz contrar fiind sancţionat cu o pedeapsă mai aspră.” (54)

La 26 iunie 1771, Clary, preşedintele administraţiei Banatului, convoca o adunare la Reşiţa, în vederea trasării definitive a terenului care urma să aparţină uzinelor, aceasta reprezentând, după cum s-a văzut, o problemă destul de serioasă. (55)

Şi astfel se ajungea la momentul culminant, cel al inaugurării noului centru industrial Reşiţa. La 3 iulie 1771, călugărul franciscan Michael Grozdich de la Caraşova săvârşea slujba prin care erau sfinţite cele două furnale, care erau botezate cu acest prilej „Franciscus” şi „Josephus”. (56) Denumirile le erau date, desigur, în cinstea principalilor conducători ai lucrărilor, Franz Müller von Reichenstein şi Joseph Desiderius Redange, care ambii asistau la ceremonie. Pe fiecare dintre cele două furnale a fost montată câte o placă din fier turnată, având următoarea inscripţie în limba latină: „La ordinul augustei Tereza, sub îngrijirea lui Müller şi Redange s-a ridicat acest furnal.” (57)

Tot atunci, funcţionarul administrativ Engelbert Scheuchenstein (redat în alte lucrări sub diferite forme corupte) şi controlorul Joseph Lammer redactau pentru Direcţiunea din Oraviţa un entuziast proces-verbal, în care evenimentul era eternizat prin următoarele cuvinte: „Prin prezenta suntem în situaţia de a anunţa cu deplină bucurie şi supuşenie cum că în prezenţa domnilor asesori ai Direcţiei, von Müller şi Redange, ambele cuptoare înalte de la Reşiţa au fost pornite la 3 iulie, dându-li-se la sfinţire numele de Franciscus şi Josephus. Sub oblăduirea lui Dumnezeu, acestea funcţionează constant atât de bine, cum doar ţi-o poţi dori şi, în ciuda multelor şi marilor ape care se constată aici, nu s-a întâmplat şi nu se observă nici urmă de avariere.” (58) Deci, cu toate problemele pe care încă le creau la acea oră apele Bârzavei, la care ne-am referit şi mai sus, se putea aprecia pe bună dreptate că uzinele din Reşiţa îşi începuseră activitatea cu dreptul.

Despre cei doi exponenţi ai construirii furnalelor mai putem spune următoarele lucruri: Redange avea să se retragă la bătrâneţe la Oraviţa, unde a decedat în anul 1803, mormântul său fiind identificat în cimitirul romano-catolic din localitate. (59) Müller von Reichenstein va descoperi în 1782, după cum am mai amintit, telurul ca un nou element chimic, necunoscut până atunci, şi va muri în anul 1825 la Viena. (60) Delius, aşa cum s-a văzut, plecase din Banat înainte de inaugurarea uzinelor reşiţene, iar despre Wöginger ştim de la Francesco Griselini că a fost promovat ulterior într-un post superior la Timişoara.

Câteva luni mai târziu, la 8 octombrie 1771, a fost aprins focul şi la cele patru fierării, dintre care trei erau pentru drugi de fier şi una pentru unelte, fiecare având propriul ei cuptor de încălzire. (61) Pe lângă acestea, mai existau încă 21 de clădiri, între care: mai multe locuinţe, o cârciumă, o brutărie, o fierărie şi hanul cărăuşilor. (62) În apropierea clădirilor industriale s-au pus bazele unei noi localităţi pentru viitorii muncitori. Această localitate şi-a luat numele de la vechiul sat Reşiţa, aflat în vecinătate, dar, pentru a putea fi diferenţiată de acesta, a fost denumită iniţial Eisenwerk-Reschitza (Reşiţa Uzinală), iar mai apoi Montan-Reschitza (Reşiţa Montană), în timp ce Reşiţa veche devenea Reşiţa Română. (63)

Trebuie să precizăm că primii muncitori colonizaţi în noua localitate proveneau din câteva direcţii diferite: o parte dintre meseriaşii care lucraseră la construirea uzinelor au preferat să rămână pe loc, beneficiind şi de facilităţile oferite de autorităţi pentru a se instala definitiv aici; cărbunarii olteni locuiau deja în zonă de 14 ani şi au continuat să taie lemne şi să producă mangal pentru noua uzină; unii muncitori s-au mutat de la Bocşa la Reşiţa, din cauza faptului că în localitatea de origine rămăseseră fără loc de muncă; şi, în sfârşit, o serie de colonişti au fost aduşi din diferite zone din Austria: Stiria, Austria Superioară, Aussee şi Salzkammergut. (64)

În primii ani de existenţă, din punctul de vedere al conducerii şi al controlului, uzinele din Reşiţa au fost subordonate Oficiului minier de la Bocşa, care le conducea printr-un administrator („Verwalter”). Primul conducător al uzinelor reşiţene a fost Bernhard Abt. (65)

Din punct de vedere tehnologic, fireşte că instalaţiile industriale puse în funcţiune în 1771 erau cu totul altfel decât uzinele existente astăzi. Am mai arătat că în acea vreme furnalele foloseau cărbuni din lemn numiţi mangal; instalaţiile de insuflare erau de asemenea din lemn şi erau antrenate prin acţionarea unor roţi hidraulice. La fel, primele ciocane care au fost folosite în cadrul forjelor aveau şi ele batiurile tot din lemn. (66)

Imediat după inaugurare, noile instalaţii industriale şi localitatea care se înfiripa în jurul lor au fost consemnate pe câteva hărţi extrem de preţioase în efortul depus de noi de a localiza pe teren aceste construcţii. Am avut şansa să studiem în amănunt două asemenea hărţi, întocmite respectiv la 21 august 1771 şi la 3 ianuarie 1772, care ne-au putut da o idee destul de clară despre felul cum arăta Reşiţa industrială la începuturile sale şi, la fel ca în cazul canalului descris mai sus, ne-au servit drept excelente mijloace de orientare în identificarea acestora pe teren. Rezultatele observaţiilor noastre le vom prezenta în cele ce urmează.

Din prima hartă rezultă că pe malul stâng al canalului se aflau furnalele, tot în locul în care se află şi astăzi. În aval de ele erau forja de bare şi forja de scule. Lângă forja de bare, spre sud, erau depozitul de cărbuni şi halele de amestecare. La răsărit de uzină se aflau amplasate cuptoarele de ars cărămizi, iar spre apus cuptoarele de var. Între canal şi Bârzava se poziţiona strada principală a localităţii, pe care se aflau, pe lângă primele locuinţe construite, cârciuma şi brutăria, în vecinătatea furnalelor, către est. Chiar în dreptul furnalelor, strada se bifurca, o parte trecând prin uzină, pe lângă depozitul de cărbuni şi halele de amestecare, pomenite mai sus, iar cealaltă parte mergea pe lângă Bârzava în jos, având fierăria pe dreapta şi hanul cărăuşilor pe stânga. Primele locuinţe se aflau în dreptul actualei străzi Paul Iorgovici, de la biserica romano-catolică în sus. Strada fusese construită în acel loc pentru că, conform aceleiaşi hărţi, în acea vreme Bârzava curgea chiar prin spatele caselor, întregul teren de până la dealurile din partea opusă furnalelor fiind acoperit de alte braţe şi mlaştini ale râului. (67)

Cea de-a doua hartă consultată preciza că valea în care fusese ridicată uzina a fost denumită „Valea Clary”. Pe această hartă apăreau şi mai precis conturate braţele formate atunci de Bârzava. Tot de acolo se mai putea constata că ţiglăria era plasată aproximativ pe locul zonei actuale cu acelaşi nume din cartierul Stavila, iar cuptoarele de var erau la poalele Dealului Crucii, în apropierea oţelăriei de astăzi (şi unde înainte chiar existase o stradă denumită Vărărie). Hanul era pe locul viitorului hotel Pannonia, ulterior Oltenia, aproximativ în apropiere de Liceul de piatră, acum înlocuit de hala Blooming. (68)

Conform acestor hărţi, putem concluziona că primele locuinţe ale oraşului se situau pe actuala stradă Paul Iorgovici, pe partea opusă uzinei, în porţiunea cuprinsă între furnale şi catedrala ortodoxă. Populaţia totală în 1771 cuprindea aproximativ 300 de locuitori germani, grupaţi în 126 de familii. (69) Acestea locuiau la început în 40-50 de case. (70) La aceştia erau adăugate cele până la 30 de familii de olteni, colonizaţi mai devreme, şi care locuiau în marginea dinspre est a localităţii, mai sus de catedrala actuală.

Majoritatea lucrărilor de până acum îi includeau şi pe olteni între cei 300 de locuitori ai Reşiţei Montane. Totuşi, efectuarea unor calcule simple demonstrează că aceştia au fost excluşi de la numărătoarea oficială. Dacă între cei 300 de locuitori am include atât pe cele 126 de familii germane, cât şi pe cele 30 oltenești (am luat în calcul varianta maximă a familiilor oltenești, deoarece acestea aveau natalitatea mai mare decât cele germane şi veniseră cu 14 ani mai devreme), ar rezulta un indice de doar 1,92 locuitori pentru fiecare familie, ceea ce este imposibil, ştiut fiind faptul că orice familie colonizată avea cel puţin câte doi membri (soţ şi soţie). Excluzând din calcul familiile oltenești şi împărţind 300 de locuitori doar la cele 126 de familii germane, revenea o medie de 2,38 locuitori/familie, ceea ce pare mult mai normal, deoarece unele familii aveau şi copii. Făcând acelaşi raport de 2,38 membri şi pentru familiile oltenești (care este de presupus că erau, de asemenea, tinere), ar rezulta un număr de 71 de locuitori olteni pe lângă cei 300 de germani, deci totalul corect pentru întreaga localitate ar fi în jurul cifrei de 371 de locuitori. Dintre aceştia, oltenii reprezentau 19,1%, iar germanii 80,9%. Aceştia au fost primii locuitori ai Reşiţei Montane. În acelaşi timp, localitatea învecinată, Reşiţa Română, era locuită de câteva sute de români bănăţeni autohtoni.

În acest mod s-a putut reconstitui, în ciuda marii penurii a documentelor din acea perioadă destul de îndepărtată, întemeierea unei noi aşezări, care va deveni faimoasă în scurt timp prin importanţa industrială pe care o va dobândi şi care va fi cel mai puternic centru industrial sud-est european. Orice lucrare dedicată Reşiţei are grijă să amintească faptul că multe alte puternice uzine din Europa au apărut pe hartă în urma Reşiţei. Ca termen de comparaţie, se poate preciza că uzinele Krupp din Essen existau din 1811; uzina metalurgică de la Vitkovice (Boemia) a fost pusă în funcţiune în 1829; uzina M.A.N. din Germania datează din 1834, la fel ca şi Sulzer din Elveţia; cea de la Donawitz (Austria) din 1836; Baumeister şi Wain din Danemarca din 1843; uzinele Škoda din Pilsen (Cehia) s-au înfiinţat în 1859-1860. Toate aceste uzine metalurgice din Europa centrală au o vârstă apreciabil mai mică decât uzinele reşiţene. Chiar şi în Anglia, pe bună dreptate considerată a fi prima ţară a revoluţiei industriale, există puţine întreprinderi care să poată revendica o asemenea tradiţie. (71)

Modul în care s-au ridicat o uzină şi o localitate pe un teren gol, într-un termen destul de scurt, demonstrează avântul pe care îl luase dezvoltarea industrială în Imperiul austriac, care a ştiut unde şi cât să investească pentru a folosi la maximum resursele oferite de natură. Naşterea Reşiţei, reconstituită de noi în studiul de faţă, poate servi oricând drept model al unui profesionism într-adevăr ridicat la nivel de artă.

Note:

1 Gheorghe Cimponeriu, Din istoricul Reşiţei, în Buletinul U.D.R., vol. I, nr. 2, Reşiţa, decembrie 1930, p. 61.

2 Ibidem, p. 62.

3 Antoniu Marchescu, Uzinele din Reşiţa, ms. dactilo, în Arhiva Muzeului Banatului Montan Reşiţa, nr. inv. 10.526, p. 1.

4 Rudolf Gräf, Două documente referitoare la începuturile furnalelor din Reşiţa, în Banatica, Reşiţa, 8, 1985, p. 255.

5 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 63.

6 Ibidem, p. 66.

7 Rudolf Gräf, Domeniul bănăţean al StEG 1855-1920. Din istoria industrială a Banatului montan, Reşiţa, 1997, p. 334.

8 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 64.

9 Rudolf Gräf, Două documente…, p. 255.

10 Ibidem.

11 Ibidem, p. 255-256.

12 Ibidem, p. 256.

13 200 ani de construcţii de maşini la Reşiţa 1771-1971, vol. I, Reşiţa, 1971, p. 62.

14 Rudolf Gräf, Domeniul bănăţean al StEG…, p. 117.

15 Ion Păsărică, Monografia Uzinelor de Fier şi Domeniilor din Reşiţa şi frumuseţea naturală a împrejurimilor, Bucureşti, 1935, p. 11.

16 Rudolf Gräf, Două documente…, p. 257.

17 Ibidem.

18 Georg Hromadka, Scurtă cronică a Banatului montan, 1995, p. 40.

19 http://ro.wikipedia.org/wiki/Franz-Joseph_M%C3%BCller_von_Reichenstein.

20 Dan Gh. Perianu, Istoria uzinelor din Reşiţa 1771-1996, Reşiţa, 1996, p. 34.

21 Rudolf Gräf, Două documente…, p. 257.

22 Antoniu Marchescu, op. cit., p. 2.

23 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 67.

24 Ibidem.

25 Ibidem.

26 Antoniu Marchescu, op. cit., p. 2.

27 Ibidem, p. 3.

28 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 67-68.

29 Ibidem, p. 68.

30 Ibidem.

31 Ibidem.

32 Rudolf Gräf, Două documente…, p. 257.

33 Arhiva Muzeului Banatului Montan Reşiţa, ms, nr. inv. 9.364.

34 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 68.

35 Rudolf Gräf, Două documente…, p. 261.

36 Ibidem.

37 Ibidem.

38 Arhiva Muzeului Banatului Montan Reşiţa, ms, nr. inv. 28.152.

39 Rudolf Gräf, Două documente…, p. 263.

40 Ibidem.

41 Ibidem.

42 Ibidem, p. 263-264.

43 Idem, Domeniul bănăţean al StEG…, p. 117.

44 Victor Brătfălean, 25 de ani de mişcare muncitorească la Reşiţa 1903-1928, Reşiţa, 1998, p. 19.

45 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 68-69.

46 Ibidem, p. 67; Ion Păsărică, op. cit., p. 11.

47 Volker Wollmann, Dezvoltarea tehnicii miniere din munţii cărăşeni în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în Banatica, Reşiţa, 1, 1971, p. 200.

48 200 ani de construcţii de maşini…, vol. I, p. 55.

49 Rudolf Gräf, Amenajări hidrotehnice din judeţul Caraş-Severin în sec. XVIII-XX, în Banatica, Reşiţa, 8, 1985, p. 293-294.

50 Antoniu Marchescu, op. cit., p. 3.

51 Arhiva Muzeului Banatului Montan Reşiţa, ms, nr. inv. 10.399.

52 Ibidem, nr. inv. 28.123; Rudolf Gräf, Două documente…, p. 257.

53 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 68.

54 Costin Feneşan, Asistenţa socială şi lupta minerilor din Banat în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, în Banatica, Reşiţa, 3, 1975, p. 169.

55 Arhiva Muzeului Banatului Montan Reşiţa, ms, nr. inv. 11.395.

56 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 68.

57 Ibidem.

58 Victor Brătfălean, op. cit., p. 20.

59 Dan Gh. Perianu, op. cit., p. 36.

60 http://ro.wikipedia.org/wiki/Franz-Joseph_M%C3%BCller_von_Reichenstein.

61 Rudolf Gräf, Domeniul bănăţean al StEG…, p. 117.

62 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 68.

63 Ibidem, p. 69.

64 Antoniu Marchescu, op. cit., p. 3; 200 ani de construcţii de maşini…, vol. I, p. 62.

65 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 69.

66 Dan Gh. Perianu, op. cit., p. 36.

67 200 ani de construcţii de maşini…, vol. II, fig. 21.

68 Ibidem, fig. 15 şi 16.

69 Georg Hromadka, op. cit., p. 41; 200 ani de construcţii de maşini…, vol. I, p. 62.

70 Ibidem.

71 Ibidem, p. 53; Dan Gh. Perianu, op. cit., p. 33-34; Rudolf Gräf, Două documente…, p. 258 etc.

Dr. **Constantin-Tufan Stan**
(Lugoj)

Mihail Bejan, autorul primei traduceri în limba română a *Cronicii notarului anonim al regelui Béla*

Protopopii Constantin şi Ştefan Athanasievici

Blazonul nobiliar al familiei Athanasievici

După căderea oraşului Moscopole (1788), o serie de macedoromâni), între care şi ascendenţi ai familiei Athanasievici, s-au stabilit în Banat, situaţia financiară prosperă permiţându-le cumpărarea unor proprietăţi, obţinerea unor titluri nobiliare şi implicarea în viaţa culturală, politică şi religioasă, prin care au contribuit la procesul de emancipare a populaţiei româneşti bănăţene. Din rândul acestor familii de negustori aromâni au făcut parte şi fraţii Constantin şi Naum Popovici (porecliţi Mocioni), proprietari ai domeniului Foeni, Pavel Ioanovici Caliva şi fiul său Gheorghe Ioanovici, cu merite pe tărâm bisericesc şi politic (cu domenii la Duleu şi Valea Mare, în comitatul Caraş), fraţii Chiril şi Cristofor Naco (proprietarii domeniului Sânnicolau Mare, unde au salvat celebrul tezaur), Crăciun-Karácsony (urmaşii săi vor achiziţiona, mai târziu, domeniile Banloc şi Partoş), fraţii Atanasie şi Constantin Grabovschi, unchii mitropolitului Andrei Şaguna, ş.a. (v. Suciu 1977, 128-129).

Una din personalităţile marcante ale vieţii publice lugojene la sfârşitul secolului al XVIII-lea a fost Constantin Athanasievici, protopresbiter greco-oriental al Lugojului între anii 1779 şi 1802, deputat în Congresul Ilir, asesor al Tablei Judiciare din comitatul Caraş, descendentul unui oarecare At(h)anasie Tiţu, neguţător macedonean înnobilat prin cumpărarea domeniului Valeapai. În anul 1804, C. Athanasievici a fost înnobilat, printr-un decret semnat de împăratul Francisc al II-lea, pentru „credinţa şi serviciile fidele […] pe care le-a arătat cu orice ocazie şi mai vârtos în decursul celor douăzeci de ani ai păstoririi sale zeloase nu numai ca presbiter, ci şi prin aceea că prin grija, zelul şi conlucrarea sa neîncetată s-au înfiinţat şcoli triviale”[1]. În textul decretului era amintit şi un episod de vitejie, petrecut în anul 1797, când, prin diligenţele sale, „cu dispreţul neîndoios al vieţii sale şi cu o dexteritate extraordinară”, protopresbiterul lugojean a eliberat doi magistraţi ai comitatului, care fuseseră răpiţi de o ceată de tâlhari (v. *Decret de înnobilare*, semnat de împăratul Francisc al II-lea, redactat în limba latină, tradus în limba română de canonicul Nicolae Muntean – colecţia arh. Mihai Angelo Bejan). Potrivit uzanţelor, bravului locuitor al comitatului Caraş, primit în „Ceata şi numărul adevărat al nobililor de origine veche şi neîndoielnică ai Regatului nostru Ungar şi părţilor anexe, […] ca să se bucure de acele graţii, onoruri, concesiuni, privilegii, libertăţi, drepturi, prerogative şi scutiri”, i-a fost atribuit un blazon nobiliar şi pecetea imperială.

Constantin Athanasievici a fost şi un fervent susţinător al învăţământului lugojean. Primele încercări de instituţionalizare a învăţământului lugojean au avut loc în anul 1718, când episcopul romano-catolic din Timişoara a trimis la Lugoj doi călugări minoriţi. Öffentliches Gymnasium, constituit ca tip de şcoală medievală (şcoală gramaticală latină), avea la început patru clase gramaticale, apoi, din 1842, a devenit şcoală secundară completă, cu şase clase (Lohan [1922]). În 30 septembrie 1822, prin decizia cu nr. 1.854 a Congregaţiei Universităţii Comitatense, la propunerea baronului Venkheim, se înfiinţase o şcoală cu limba de predare maghiară, iar în 10 decembrie 1823, Baziliu Petrovici, vicecomite al comitatului Caraş, a propus fondarea unei Şcoli Gramaticale Latine pentru tinerii studioşi lugojeni, „decisul” fiind obţinut prin stăruinţa juzilor districtuali, a directorului şcolilor districtuale, Ioan Mihuţiu, şi a protopopului Athanasievici („Desceptarea”, Lugoj, I, 46, 1880, 193-194, şi I, 47, 1880, 197-198: *Urzirea şi fazele Gimnaziului din Lugoj*).

Ştefan Athanasievici, unul din fiii săi, ajuns protopop al Lugojului între 1802 şi 1847 (după un stagiu la Caransebeş), a fost cosemnatar, în 1807, al Recursului Maiestatic, alături de preoţii Dimitrie Ţichindeal (Becicherecu Mic), Petre Popovici (Bocşa) şi George Petrovici, protopopul Belinţului, iniţiatorul petiţiei înaintate împăratului Francisc al II-lea. Părintele lugojean a fost acela care a împlinit vechea dorinţă a lugojenilor, însuşirea „filarmoniei cântării” (cântarea pe note, pe mai multe voci, în conformitate cu sistemul de notaţie guidonic şi principiile armoniei tonale), deziderat pus în practică în 24 noiembrie 1840, când Adunarea obştească, prezidată de protopopul Ştefan Athanasievici, a decis trimiterea la Timişoara a unui grup de dieci (cântăreţi, băieţi şi adulţi), care să fie iniţiaţi de Moritz Pfeiffer, capelmaistrul Domului, în schimbul unei remuneraţii de 200 de florini. Prima liturghie oferită credincioşilor lugojeni, după episodul instrucţiei timişorene, s-a săvârşit cu prilejul Sfântului Paşte al anului 1841, sub conducerea lui George Ghina. „De-atunci, la toate sărbătorile mari, corul pe note a

1 Potrivit textului Diplomei, Constantin Athanasievici, soţia şi fiii săi, „împreună cu erezii şi urmaşii lor de ambele sexe”, erau înscrişi în „Ceata adevăraţilor nobili ai comitatului acestuia, în Catalogul nobililor gremiali, sub nr. Protocol 1411, prin jurat ss Adalbert Makai, notar ordinaral, numitului Comitat al Caraşului”.

cântat, spre mângâierea sufletească şi spre ridicarea evlaviei creştinilor." (Brediceanu 1900; cf. Stan 2010, 28) Dincolo de rodnicele preocupări puse în slujba cântării liturgice şi a creării premiselor înfiinţării viitoarei Reuniuni Române de Cântări şi Muzică, lui Ştefan Athanasievici i se poate reproşa implicarea în pronunţarea şi aplicarea sentinţei care îi viza pe membrii „Constituţiei", societate secretă a românilor lugojeni (1831-1834), aflată în consonanţă cu mişcările social-politice similare din Europa, care a prefigurat mişcările revoluţionare de la 1848. A fost acuzatorul principal în procesul intentat membrilor Societăţii, care a dus la condamnarea diaconului ortodox Ştefan Berceanu, „care a fost tras la judecată criminală şi, în decurs de 3 ani, cu pruncii săi, a suferit zile amare, cerşind de la poporeni hrană şi îmbrăcăminte, până ce, prin sentinţa tablei reg., nu de mult, deşi cu greu, a fost absolvat". Conflictul cu ierarhii bisericii greco-orientale lugojene l-a determinat pe Ştefan Berceanu să pună bazele parohiei greco-catolice din Lugoj (Boroş 1928; Suciu 1977, 171).

Mihail Bejan, o personalitate complexă a culturii bănăţene

Notarul regesc Mihail Bejan (5 noiembrie 1838, Gurbediu, comitatul Bihor – 31 martie st. n. 1908, Lugoj), fiul lui Gheorghe, preot ortodox în comuna bihoreană Sârbi, în apropierea Oradei, e posibil să fi fost (viitoare investigaţii genealogice vor putea clarifica unele incertitudini în această privinţă) ultima verigă a unei vechi familii nobiliare, care, de-a lungul mai multor veacuri, începând cu sec. al XIV-lea (cu consemnări documentare în anii 1468 şi 1481), a stăpânit domeniul Belinţ (v. Miloia 1938, 30-35). În anul 1598, ca urmare a ordinului emis cu un an în urmă de principele Sigismund Báthory, familia Bejan a fost împroprietărită, prin donaţia principelui, cu satele Ohaba, Belinţ, Jabăr şi Ficătar, aşezări peste care vechea familie îşi exercitase dreptul de proprietate cu mult timp înainte. Spre sfârşitul sec. al XVII-lea, numele familiei Bejan nu se mai regăseşte în înscrisurile oficiale, doar în timpul Războiului ruso-austro-turc (1735-1739) putând fi întâlnit un posibil descendent, în persoana generalului Bejan de Jabăr, de origine croată, aflat în serviciul armiei imperiale austriece (v. Sofia Athanasievici, *Familiengeschichte Besan und Athanasievici*, dactilogramă, colecţia arh. Mihai Angelo Bejan). Se înrudea cu familia Athanasievici prin soţia sa, Livia, strănepoată a fostului protopresbiter al Lugojului, Constantin Athanasievici. Mama Liviei, Terezia, era una din fiicele lui Constantin Gruici, fost preot în tractul Belinţului, între anii 1829 şi 1837, şi protopop, în perioada 1838-1871, luptător pentru emanciparea bisericii ortodoxe române de sub jurisdicţia bisericii sârbe, deopotrivă cărturar, colaborator al lui Andrei Mocioni şi Vincenţiu Babeş[22].

În anii studenţiei, petrecuţi la Facultatea de Drept a Universităţii din Pesta (studiile gimnaziale le-a finalizat la Oradea, unde a fost coleg cu Iosif Vulcan), Mihail Bejan a fost unul din iniţiatorii întemeierii Societăţii Academice „Petru Maior". Într-o evocare publicată în „Viitorul" (Budapesta, 28, 1884, 2-3: *Reminiscenţe jubilare*), autorul, semnat cu pseudonimul Bihoreanul, schiţează un succint portret al lui M. Bejan în primii ani petrecuţi în metropola ungară: „Iosif Vulcan, când a venit la Budapesta (1859), foarte rău vorbea româneşte, şi în urmă se făcu cel mai activ literat şi jurnalist român; Mihai Besan, în Budapesta, învăţase româneşte din fundament, şi apoi a scris, pentru «Concordia», «Telegraful Român» şi «Aurora Română», articole politice fulminante; dimpreună cu Titu Haţeg şi Partenie Cosma a făcut studiu şi din limba franceză".

La 9 februarie 1862, studenţii români aflaţi la Pesta pentru obţinerea doctoratului în Drept (originari din Banat, Ardeal, dar şi din părţile „ungurene") i-au încredinţat lui Iosif Vulcan, preşedintele *de facto* al Societăţii, misiunea redactării statutelor, alături de o comisie din care făceau parte Mihail Bejan, Iosif Illovics, Teodor Man, Ion Ioviţa, Ioan Mihali (viitor protofisc al Maramureşului) ş.a. Teodor Man a fost acela care a propus denumirea Societăţii, M. Bejan fiind însărcinat să redacteze „rugarea îndreptată către rectorul Universităţii", Konek, cu concursul senatului academic, care urma să fie înaintată, ulterior, pentru aprobare, Locotenenţei din Buda. Deşi, până la aplicarea rezoluţiei de acceptare a statutelor, vor trece zece ani, Societatea şi-a continuat activitatea. Meritul principal în constituirea societăţii studenţilor români l-au avut Atanasie Marian Marienescu, „spiritul de însufleţire a românilor", Ioan Maniu (viitor jude la Tribunalul din Zalău) şi Partenie Cosma (primul preşedinte ales). Tinerii intelectuali români se întruneau la cafeneaua „Carol" din strada Domnească (numită, la 1888, str. Principelui de Coroană), convenirile sociale desfăşurându-se în locuinţa parohului Ioanichie Miculescu („Familia", Oradea Mare, XXIV, 33, 1888, 382, 383: *Societatea „Petru Maior"*, şi XXIV, 36, 1888, 419; cf. Berényi 2000).

În anul 1863, la Pesta, a văzut lumina tiparului primul număr al „Aurorei Române" („foaie beletristică" luată ca model de Iosif Vulcan pentru editarea, în 1865, a „Familiei"), în care M. Bejan, membru activ al Societăţii Academice „Petru Maior", va avea o consistentă prezenţă publicistică (alături de Atanasie Marian Marienescu, Iulian Grozescu, Aron Densusianu ş.a.), fiind chiar redactor, începând cu

2 Preot belinţean de pioasă memorie, Constantin Gruici este autorul unor predici, redactate olograf în caractere chirilice, într-o „limbă aleasă" românească, şi al mai multor poeme rămase inedite (cf. Miloia 1938, 30-35).

numărul 9, contribuind cu nuvele, schiţe, articole, recenzii şi note care relevau „pasiune pentru literatură, iniţiere în problemele estetice", fiind receptat ca un gazetar cu „vocaţie critică" în rândul colaboratorilor noului periodic (cf. DGLR (AB) 2004, 272). Tânărul notar lugojean va colabora, cu nuvele, şi în paginile periodicului „Concordia", şi culegeri de folclor literar la „Albina" (*Ibidem*, 69-70), periodic în care a publicat şi articole cu caracter istoric (v. *Caransebeşul şi cele 14 comune din graniţa militară*, în „Albina", Pesta, IV, 96, 97 şi 99, 1869), fiind, în acelaşi timp, un fin observator al vieţii muzicale întreţinute de tinerimea română aflată la Budapesta (v. *Concert şi bal românesc*, în „Aurora Română", Pesta, III, 5, 1865, 57-59, cronică în care este remarcată contribuţia tânărului compozitor Ioan Iancu, fiul lăutarului lugojean Nica Iancu-Iancovici, prezent cu un opus orchestral, *Serenadă*).

La Adunarea Generală a ASTREI, ţinută la Arad în 27-28 decembrie (stil nou) 1866, Mihail Bejan (vicefiscal comitatens la Arad) a fost ales „fiscal" în direcţiunea Asociaţiunii pe anul 1866/67 (în comitetul „membrilor oficiali", sub preşedinţia lui Miron Românul), aşa cum rezultă dintr-o înştiinţare făcută de Antoniu Mocioni, prim-directorul ASTREI arădene (v. Direcţia Judeţeană Timiş a Arhivelor Naţionale, Fondul Mihail Bejan, nr. 117, inv. 5406-5436, d. 1-6; cf. *Protocolul Adunării Generale a ASTREI*, în „Albina", Viena, II, 13-120, 1867). Din protocolul unei şedinţe a ASTREI arădene, aflăm că M. Bejan, înainte de a se stabili la Lugoj, a efectuat un stagiu la Oraviţa, ca asesor la Tribunalul Comitatens al comitatului Caraş[33]. Notarul lugojean era, în acelaşi timp, membru activ al Reuniunii Române de Lectură, potrivit unei chitanţe în care este consemnată „solvirea" cotizaţiei în 1868, anul venirii lui Mihai Eminescu la Lugoj, cu trupa lui Mihail Pascaly (v. Direcţia Judeţeană Timiş a Arhivelor Naţionale, Fondul Mihail Bejan).

Rezultante certe ale unei remarcabile educaţii muzicale, practicate în particular sau într-un cadru instituţionalizat, sub egida instituţiilor de învăţământ de cultură generală (şcoli primare confesionale, gimnazii secundare şi liceale), la Lugoj au fost organizate, începând cu iarna anului 1886, cicluri de reuniuni muzicale (serate literare, apoi serate muzicale şi literar-muzicale), intitulate mai târziu „conveniri sociale", iniţiate, la început, de

3 În protocolul şedinţei ASTREI arădene, ţinute în 25 martie 1869, la punctul 55 se preciza: „Dl Mihail Besan, asesor la Tribunalul Comitatens din Oraviţa, din cauză că nu locuieşte în Lugoj şi-i este cu neputinţă a împlini misiunea de colectante cu privire la agendele colecturei din Lugoj, abdică din această misiune şi roagă a i se face cunoscută denumirea noului colectante, pentru a-i preda actele la el aflătoare" („Albina", Viena, IV, 30, 1869). M. Bejan fusese numit asesor la Tribunalul Comitatens din Lugoj în decembrie 1968, la propunerea lui Constantin Rădulescu, care, din motive personale, îşi anunţase retragerea („Albina", Viena, IV, 5, 1869). În perioada petrecută la Oraviţa, soţia sa, Livia, a predat ASTREI arădene un obiect artizanal (un pupitru de scriere pentru dame, cu intarsii decorate cu lamele de os), „întru sprijinirea sortiturei de loterie ce se va aranja în folosul fondului Asociaţiunii la adunarea generală din luna lui mai 1869". A participat la acţiunea Asociaţiunii şi Rosa Haţeg (născută Todor), soţia avocatului lugojean Titus Haţeg.

membrii Reuniunii Române de Lectură, apoi, din toamna anului 1887, de tânăra intelighenţie, grupată sub auspiciile Reuniunii Române de Cântări şi Muzică. La îndemnul Elenei Rădulescu, una din fiicele familiei Constantin şi Paulina Rădulescu, remarcabilă pianistă, tinerele iubitoare de artă, dar şi interprete vocale şi instrumentale s-au constituit într-o societate „provizorică" a domnişoarelor din Lugoj, cunoscută sub numele de Societatea Domnişoarelor („Familia", Oradea Mare, XXIV, 12, 1888, 138-139: *Serate literare şi muzicale-n Lugoş*). Seratele, care prilejuiau întâlnirile familiilor burgheze şi aristocrate lugojene, organizate la sfârşitul fiecărei săptămâni, se bucurau de o numeroasă participare: doamnele C. Brediceanu, A. Şerban, R. Peştean, I. Gurguţ, drele Cornelia Ianculescu, Emilia Cosgaria, Sidonia Maior, Alma Maior, Lucia şi Laura Vlad, S. Stefani, Teodora Nedelcu, E. Teodori, S. Popovici, S. Barbu, Sofia Florescu, M. Wiltschek, G. Paraschievici, domnii C. Brediceanu, D. Florescu, G. Dobrin, fraţii Tiberiu şi Caius Brediceanu (actori şi interpreţi la pian, respectiv vioară), A. Oprea, A. Palco, N. Proştean, A. Cosgaria, S. Popeţ, A. Peştean, A. Tuculia ş.a. Programele spectacolelor cuprindeau producţii muzicale (vocale şi instrumentale), declamaţii, dansuri, lecturi de texte literare originale şi spectacole teatrale. În acest context, Mihail Bejan şi-a dat măsura talentului său muzical, într-una din seratele organizate de Reuniunea Română de Lectură, interpretând la vioară, alături de Cornelia Ianculescu, *Banditenstreiche*, după *Uvertura* omonimă a lui Franz von Suppé („Familia", Oradea Mare, XXIV, 1, 1888, 10).

Vocaţia politică, M. Bejan şi-a manifestat-o, între anii 1872 şi 1875, ca deputat guvernamental în Dieta din Budapesta (a candidat în Cercul Electoral Făget, câştigând sufragiul alegătorilor în faţa lui Eugeniu Mocioni), alături de Vincenţiu Babeş, Traian Doda, Antoniu Mocioni, George Pop de Băseşti şi Alexandru Mocioni, diligenţele sale parlamentare fiind amintite de Teodor Păcăţian în *Cartea de aur*[44].

Mihail Bejan a fost unul din protagoniştii organizării Adunării Generale a Societăţii pentru Fond de Teatru Român (în calitate de preşedinte al comitetului „arangiator", secondat de dr. Ştefan Petrovici, secretar), ale cărei lucrări s-au desfăşurat la Lugoj în 29-30 septembrie 1888. Concertul vocal-instrumental care a avut loc în prima zi a manifestărilor a prilejuit atingerea unui adevărat punct culminant muzical, prin evoluţia fiicei sale, pianista Cornelia Bejan (*Fantaisie-Impromptu* de Chopin şi *Tannhäuser* de Liszt/Wagner): „Dra Cornelia Bejan ştie

4 Într-o epistolă expediată din Sibiu la 20 octombrie 1905, Teodor V. Păcăţian îi promitea lui Mihail Bejan că-i va trimite şi vol. III al *Cărţii de aur sau luptele politice-naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, „iar în volumul următor, cu a cărui tipărire voi începe în ianuarie, va veni, probabil, la rând, şi activitatea dvoastră parlamentară" (v. Direcţia Judeţeană Timiş a Arhivelor Naţionale, Fondul Mihail Bejan). Fiind deputat guvernamental (nu a reprezentat Partidul Naţional Român în Dieta din Pesta), activitatea politică a lui M. Bejan a fost controversată, stârnind reacţii negative, chiar virulente în periodicul „Albina", unde era acuzat, cu obstinaţie, de activism proguvernamental.

să dea piesei ce ezecutează adevăratul timbru artistic. Atât *pianele* din prima piesă, cât şi *fortele* din a doua au fost interpretate admirabil, şi-un vifor de aplauze spunea că auditorul este încântat".

Corurile plugarilor, care au emulat în a doua zi a Adunării, au fost răsplătite şi cu premii ale „privaţilor", oferite de episcopul Victor Mihali de Apşa, Mihail Bejan şi Coriolan Brediceanu („Familia", Oradea Mare, XXIV, 39, 1888, 452-455: *Adunarea din Lugoj a Societăţii pentru Fond de Teatru Român – la 29 şi 30 septembrie n. 1888* –). Cornelia Bejan îşi dăduse concursul şi în 9/20 martie 1881, pe scena vechiului Teatru Orăşenesc (construit de frânghierul Anton Liszka la 1835), la recitalul baritonului Gheorghe Dima (când a interpretat, împreună cu I. Czegka, *Lucrezia Borgia* de Donizetti, într-o transcripţie pentru pian la patru mâini de C. Czerny), alături de Reuniunea Română de Cântări şi Muzică, dirijată de Iosif Czegka (*Schön Rohrtraut*, pentru cor bărbătesc, de W. H. Veit), în compania altei pianiste, Elena Rădulescu, viitoarea soţie a avocatului George Dobrin (valsul-capriciu *Soirées de Vienne* de Liszt/Schubert), şi a interpretei vocale Cornelia Jivi. Gh. Dima, acompaniat la pian de Francisc Scherf jr., a interpretat opusuri de A. Rubinstein (*Asra*), R. Schumann (*Cei doi grenadieri*), H. Esser (balada *Blestemul cântăreţului*), G. Scheletti (*Dorul*), F. Holstein (*Das gefeite Hemd*) şi C. Loewe (balada *Archibald Douglas*) („Luminătoriul", Timişoara, II, 21, 1881, 2: *Concertul dlui George Dima*, cronică semnată de Fabius Cunctator; „Desceptarea", Lugoj, II, 11, 1881, 43)[55]. Cronicarul periodicului timişorean nu şi-a putut reţine sentimentele de admiraţie pentru promiţătoarea apariţie pe scena de concert, ca debutantă, a Corneliei Bejan: „Cu ocaziunea aceasta, registrez că stim. dşoare E. Rădulescu, C. Besan şi C. Jivi au încântat publicul întreg prin ezecutarea precisă şi nimerită a pieselor respective, expuse în programul de sus; accentuând însă că dşoara C. Besan a păşit pentru *prima oară* în publicitate şi încă cu atâta bravură, încât ne face plăcere a constata cum că tinereţea ei fragedă şi timpul scurt de instrucţiune, de abia doi ani, nu stau în nicio proporţiune naturală cu progresul eminent ce l-a manifestat la acest concert". O cronică laudativă a fost publicată şi în „Familia" (Oradea Mare, XVII, 22, 1881, 133: *Concertul Dima în Lugoş*): „Dşoara Rădulescu, de data asta ne-a surprins cu piesa de Schubert/Liszt, cântând-o de-a rostul cu multă siguritate şi interpretare plăcută pentru auditoriu, cum şi candida dşoară Bésán, prima dată, o copilă de 10 ani, cu adevărat drăgălaşul ei joc «à 4 mâini», cu maestrul Czegka, încă ne-a cauzat surprindere neaşteptată".

5 Gheorghe Dima a poposit la Lugoj, la invitaţia intelighenţiei locale, în drum spre Germania, unde urma să-şi ridice diploma de absolvire a Academiei de Muzică din Leipzig. Compozitorul şi baritonul braşovean a mai fost prezent la Lugoj în 6/19 ianuarie 1902, alături de soţia sa, Maria Dima-Bologa, şi Dimitrie Popovici-Bayreuth, în calitate de compozitor şi pianist-acompaniator. Au fost interpretate, cu acel prilej, lucrări de Mendelssohn-Bartholdy, Fr. Schubert, H. Wolf, C. Loewe, A. von Fielitz, Gh. Dima, R. Wagner, R. Schumann, Ceaikovski, J. Brahms şi G. Stephănescu („Drapelul", Lugoj, I, 103, 1901, 4, şi II, 4, 1902, 2). Ultimul contact cu publicul meloman lugojean s-a petrecut loc în 1904, când Gh. Dima a efectuat un amplu turneu concertistic în mai multe localităţi bănăţene: Arad, Timişoara, Caransebeş, Oraviţa, Reşiţa.

Pianista lugojeană îşi va exprima, mai târziu, şi talentul literar, prin publicarea unor poeme în limba germană şi prin traducerea în limba română, din limba engleză, a unor texte inspirate din mitologia greacă, tălmăcirile sale fiind publicate la Tipografia Heinrich Uhrmann din Timişoara.

Membru al ASTREI lugojene din 1896, anul afilierii Banatului la asociaţia transilvăneană (15/27-16/28 august, Lugoj), Mihail Bejan a devenit, anul următor, la cererea sa, ca urmare a sumelor puse la dispoziţia comitetului „aranjator" al memorabilei adunări generale din Lugoj, membru viager: „Comitetul aranjator, constituit pentru primirea adunării generale a Asociaţiunii […], înaintează, prin domnii Titu Haţeg şi dr. Isidor Pop, advocaţi în Lugoj, cu data de 18 ianuarie a.c. [1897], următoarele: […] s-a primit declaraţia domnului Michail Beşan, notar public în Lugoj, că nu doreşte a i se restitui suma de fl. 1000 ce a pus-o la dispoziţia comitetului aranjator pentru acoperirea speselor prealabile, doreşte însă să i se socotească suma aceea ca taxă de membru pe viaţă al Asociaţiunii, în care sens s-a şi rectificat raţiociniul cassarului" („Transilvania", Sibiu, XXVIII, V-VI, iunie-iulie 1897, 47).

Mihail Bejan a fost unul din protagoniştii organizării adunării ASTREI la Lugoj, făcând parte din echipa organizatorică a secţiunii a VI-a, „pentru aranjarea emulativă a corurilor", alături de Coriolan Brediceanu, George Dobrin, George Popovici, Timotei Popovici, Virgil Thomici, Ion Vidu ş.a. În comitetele organizatorice ale Adunării a fost cooptat şi unul din fiii săi, dr. Corneliu Bejan (v. *Programul adunării generale ce o va ţinea Asociaţiunea Transilvană pentru Literatura şi Cultura Poporului Român în Lugoj la 15/27 şi 16/28 august 1896*, Tipografia Diecezană, Caransebeş). Notarul lugojean a desfăşurat o rodnică activitate, pusă în slujba idealurilor ASTREI, şi în anii care au urmat afilierii Banatului. Astfel, în prima decadă a veacului XX, a donat Muzeului ASTREI din Sibiu 40 de răboaje cu explicaţii istorice (v. *Cele mai spectaculoase donaţii către Muzeul Asociaţiunii la începutul secolului al XX-lea*, în *150 de ani în 15 file. ASTRA. Calendarul Asociaţiunii 2011*, editat de Asociaţiunea ASTRA, Complexul Naţional Muzeal ASTRA, Biblioteca Judeţeană ASTRA, Sibiu, p. 20; imaginea cu câteva din răboajele donate este însoţită de o fotografie, reprezentându-l pe M. Bejan în tinereţe, identificată în albumul personal aniversar Andrei Şaguna – 1871).

Virgil Bejan şi Traian Vuia

Virgil Bejan (1881-1935), fiul cel mare al lui Mihail Bejan, a urmat cariera notarială a tatălui său. Animat, aidoma părintelui său, de o imperioasă vocaţie politică pusă în slujba apărării intereselor românilor bănăţeni, V. Bejan, impulsionat de îndemnurile lui George Dobrin şi ale lui Valeriu Branişte, dar şi de atitudinea intransigentă a prietenului său Caius Brediceanu, diplomat de carieră, a desfăşurat o activitate politică intensă, ca fruntaş al Partidului Naţional Român. A contribuit la organizarea Batalionului românesc, constituit la iniţiativa Consiliului Naţional Român Militar din Lugoj (care

şi-a preluat atribuţiile în 23 octombrie/5 noiembrie 1918 – v. „Drapelul", Lugoj, XVIII, 114, 1918, 2) şi la desfăşurarea măreţei adunări de pe istoricul Câmp al Libertăţii din Lugoj, în 10 iunie 1919, unde, în prezenţa a 70.000 de români bănăţeni din judeţele Caraş-Severin, Timiş şi Torontal, a fost adoptată o moţiune de condamnare a ocupaţiei Banatului de către trupele sârbeşti, a persecuţiilor la care a fost supusă populaţia şi a pretenţiilor teritoriale ale Serbiei, prilej cu care au rostit discursuri lt.-col. Vargoz, reprezentantul Franţei, şi prof. Victor Bîrlea („Drapelul", Lugoj, XIX, 55, 1919, 2-3).

În 31 mai 1933, cu doi ani înainte de trecerea la Domnul, notarul public dr. Virgil Bejan (pe care prietenii îl alintau cu apelativul Ghighi) a autentificat noile statute ale Corului „Ion Vidu" (redactate şi semnate, în 15 mai 1932, de primarul Lugojului, Alexandru Bireescu, preşedinte, şi dr. Tiberiu Seviciu, secretar general-raportor al Reuniunii), prin procesul-verbal nr. 222/1933, reuniunii fiindu-i atribuită personalitate juridică în 5 octombrie 1933, la Grefa Tribunalului Lugoj.

Într-un însufleţit panegiric, publicat în periodicul lugojean „Răsunetul" (XIV, 8, 1935, 1-2), Filaret Barbu sublinia semnificaţia numelui Bejan în istoria Lugojului, evocând personalitatea lui Virgil Bejan, un adevărat „cavaler al elitei româneşti": „Familia Bejan din Lugoj este una dintre puţinele familii înstărite, care, alături de familia lui Coriolan Brediceanu, a fost fala românilor lugojeni. N-a existat nicio manifestaţie românească pe vremurile de asuprire fără aceste două nume marcante în istoria luptelor naţionale ale bănăţenilor subjugaţi. Bejan-tatăl mai era şi protectorul tuturor obidiţilor, bucurându-se de o autoritate neţărmurită în faţa oficialităţii maghiare. […] *Bejan* era o noţiune, întocmai cum era şi numele marelui luptător naţionalist Coriolan Brediceanu. […] Mai târziu, lupta de partide, mocirla politicianismului militant şi dezbinarea care s-a făcut şi în Lugoj, ca pretutindeni, între societatea românească, cum şi un morb greu, care l-a costat chiar şi mutilarea corpului său, ce înfăţişa altădată pe adevăratul cavaler al elitei româneşti, l-au determinat să se retragă din viaţa politică. A rămas însă un aspru critic şi biciuitor al moravurilor noastre politicianiste şi un fanatic lugojan până la ultima suflare a vieţii sale, atât de variată şi prin bucurii, cât şi prin suferinţe".

Relevante pentru dimensiunea personalităţii notarului lugojean sunt dialogurile epistolare purtate cu Octavian Goga (am identificat, graţie fam. dr. Puţinelu-Bejan, doar o scurtă misivă semnată de „poetul pătimirii noastre", datată 30 decembrie 1931, Ciucea), în care sunt transmise destinatarului „caldele mele mulţumiri pentru bunele cuvinte ce-mi trimiţi, şi în pragul noului an, o strângere de mână"), Caius Brediceanu (o scrisoare datată 17 septembrie 1928, purtând antetul cabinetului ministerial al Legaţiei Regale Române din Rio de Janeiro, unde diplomatul lugojean îşi exercita misiunea), care îşi exprimă fericirea că a ieşit din „politica militantă, internă, care s-a redus la ifos şi ameninţare, cu rezultate zero", şi Traian Vuia, prin două consistente epistole trimise lui Virgil Bejan de la Paris în 1925, respectiv 1927.

„Garches, 24 decemvre 1925

Dragă Ghighi,

Am primit scrisoarea ce mi-aţi adresat prin maiorul Tocineanu[66], care mi-a remis suma de 100 franci. Aţi primit cărţile ce v-am expediat prin librăria Plon, 8 rue Garancière? Am plătit 156 fr. Vă rog să transformaţi restul de 56 fr. în lei şi să expediaţi jumătate la adresa: Patrichie Mansur, soldat la Regimentul 4 Grăniceri în Deva, şi cealaltă jumătate la adresa: Cornelia Mateiaş, Pecica, România (jud. Arad). Vă mulţumesc.

Am cetit cu multă amărăciune ce mi-aţi scris asupra stărilor de la noi. Văd pe Ionel Dobrin în fiecare duminică[77] şi deplorăm împreună cum se pierde ţara noastră. Legaţiunea Română de aici este păzită zi şi noapte de o poliţie pedestră şi pe cal. Ovreii, mai cu seamă cei din Basarabia, organizează meetinguri peste meetinguri, unde expun – cu puţină exageraţiune – situaţiunea creată prin absolutismul brătienist.

Puteţi deci înţălege de ce ministrul României aşteaptă cu nerăbdare plecarea guvernului actual. Se simte prizonier în Palatul Legaţiunii. Voi scrie mai mult în chestiunea asta lui Uica. Ţara este guvernată de nişte bărbaţi la care se potriveşte de minune teoria lui Tarde asupra nebuniei colective (*la folie des foules*). Am constatat că de această nebunie sufără nu numai guvernanţii noştri, ci toţi fraţii noştri dincolo de munţi. *Flere possumus sed iuvare non*.

Muncitorii din Transilvania care sosesc aici – în mare parte victimele lui Văitoianu şi [ale] cons. [ervatorilor] – sunt pătrunşi de idei anarhice. Pe aceia care nu sunt încă bolşevizaţi, evreii îşi dau toată silinţa de a-i converti, au creat pentru ei o revistă, un foyer, şăzători, cursuri de limbă franceză. Eu am căutat de un an să grupez aici pe toţi intelectualii, ca să înregimentăm muncitorimea română de aici şi să prezervăm astfel elementele nestricate de contagiunea ideilor moscovite. Nu am putut ajunge la niciun rezultat practic. Oamenii noştri, fireşte cei din vechiul regat, după ce au acaparat toate posturile conducătoare, au opus acţiunei forţa inerţiei şi au lăsat astfel ca ovreii bolşevizaţi să ia conducerea muncitorimii şi să facă pentru muncitori ce am dorit să facem noi. I-am pierdut din mână.

Îmi spune Ionel că veţi veni în primăvară la Paris. Vă aştept cu mare dor. Îmi este plăcut de a sta de vorbă cu bărbaţi din vremurile trecute, din generaţiunea precedentă.

6 Lui Dimitrie Petrescu Tocineanu (1893-1943), ofiţer de carieră şi violonist amator, membru fondator, în 1927, al Societăţii Filarmonice din Lugoj, general-erou căzut pe frontul de Est în cel de-al Doilea Război Mondial, Zeno Vancea i-a dedicat un *Requiem* (cunoscut şi sub numele de *Muzică la Pomelnicul unui erou*), pentru solişti, cor şi orchestră, pentru care a obţinut premiul I la ediţia din 1943 a Premiului Naţional de Compoziţie „George Enescu".

7 Ionel Dobrin, fiul avocatului George Dobrin, urma studii doctorale în capitala Franţei. T. Vuia fusese în tinereţe avocat stagiar, la Lugoj, în cabinetul avocaţial al lui George Dobrin. Venerabilul avocat lugojean, numit de T. Vuia cu apelativul Uica, a fost acela care a iniţiat colectarea unui fond destinat subvenţionării părintelui aeronauticii româneşti, aflat la Paris.

Vă doresc un an nou fericit, şi în speranţa de a vă citi, vă îmbrăţişez,

Cu drag,
T. Vuia”

„Garches, 1 aprilie 1927
7, rue de Toulon
(Set. 0)

Dragă Ghighi,

Vă rog foarte mult să mă scuzaţi pentru neglijenţa de care am dat probă, nerăspunzând încă la amabilele d-voastră scrisori şi cărţi poştale. Totuşi să nu credeţi că în cazul meu s-ar putea aplica proverbul de aici: «Loin des yeux, loin de coeur».

Am cetit cu multă plăcere scrisoarea plină de umor şi sămnată de atâţia prieteni. M-am simţit fericit de a fi lugojan, deşi nu prin naştere, dar prin adopţie. Se zice că puterea de a-şi păstra umorul în adversitate este sămnul inteligenţii. Mi-am adus aminte că bănăţenii în politică au dat probe de o inteligenţă superioară ardelenilor, care au simţit întotdeauna nevoia de a-şi pune nădejdea în un idol.

Aţi aflat foarte bine nota comică a aventurilor Partidului Naţional, care de 50 de ani nu iasă încă la pertractări. De altcum este bine pentru el că nu a ajuns încă la putere prin compromisuri şi cu binecuvântarea liberalilor sau a averescanilor, care par a fi luat ţara în arendă.

Văd adeseori pe Ionel, care este un băiat excelent şi simpatizat de toţi. Cercetează câteva familii bune franceze şi văd că să simte bine aici şi se interesează de toate mişcările intelectuale. Am regretat că nu a putut sta aici. El ar fi dorit poate, dar Uica mi-a scris că ar dori să steie în apropierea şcoalei. În fine, pentru un om tânăr, care are nevoie de a face cunoştinţă mai adâncă cu Parisul, este mai avantajos a sta în Paris, în apropierea şcoalelor şi a altor locuri interesante.

Mă bucur la ştirea că veţi face în vara asta o cură la Vittel. Nu mă îndoiesc că ne veţi face plăcerea unei vizite aici, şi până atunci m-aş bucura mult, dacă mi s-ar da să vă citesc.

Vă îmbrăţoşăz cu drag,
T. Vuia”

Mihail Bejan,
autorul primei traduceri în limba română
a *Cronicii notarului anonim al regelui Béla*

În anul 1901, Mihail Bejan, unul din cei dintâi universitari români lugojeni (profesor „principal” la Collegium Professorum et Civicium Universitatis Betliensis, instituţie care şi-a inaugurat cursurile la Lugoj în 6 februarie 1887 – potrivit unui anunţ publicat în presa de expresie maghiară –, fiind, probabil, o extensie a vechiului Colegiu Bethlen din Aiud), a edificat palatul ce-i poartă numele (proiectat de arhitectul timişorean Carol Hart), decorat cu o splendidă ornamentică barocă şi cu simboluri masonice (edificiu închinat veneratei sale soţii Livia, aşa cum rezultă dintr-o inscripţie gravată pe un perete din interiorul edificiului), una din emblemele arhitectonice ale Lugojului contemporan, care adăpostea la parter, în perioada ante- şi interbelică, unul din cele mai selecte localuri lugojene, cafeneaua „Corso”. S-a implicat plenar în viaţa culturală a urbei natale (caracterizată prin exemplare interferenţe etnice şi confesionale), aducându-şi aportul la înfiinţarea, în 1879, a periodicului de limbă maghiară „Krassói Lapok” (devenit, în 1881, „Krassó-Szörényi Lapok”), fondarea reuniunii corale maghiare (Lugosi Magyar Dalegyesület) şi a Cazinoului, fiind şi primul preşedinte al Asociaţiei Comercianţilor din localitate. A colaborat, cu articole cu tematică istorică, la periodicul „Drapelul”, unde a semnat cu pseudonimul Omega (v. *Câmpul libertăţii din Lugoj – reflexii fugitive*, în „Drapelul”, Lugoj, VII, 130, 1907, 1-2). Prodigioasa sa activitate publicistică s-a reflectat şi în numeroasele articole, studii, culegeri de folclor literar şi obiceiuri publicate în „Speranţa” (Arad), „Familia”, revista lui Iosif Vulcan (informaţii privind obiceiurile românilor la înmormântare au fost preluate de S. Fl. Marian în monumentala sa monografie, apărută sub auspiciile Academiei Române), „Patria” (foaie politică guvernamentală condusă de M. Bejan în perioada 1871-1872), „Viitorul” şi periodicul timişorean „Dreptatea”. Sub acelaşi pseudonim, Omega, consacrat de-a lungul timpului, a publicat pagini de proză scurtă în „Familia”: *Aşa a fost să fie!* (XXXV, 35, 1899, 414-415), *O floare din cimitir* (XXXVI, 3, 1900, 31-32), *Ziarul bunicii* (XXXVI, 20, 1900, 232-233), *După 5 ani* (XXXVI, 8, 1900, 88, 90), *Ultima scrisoare Irinei* (XXXVII, 23, 1901, 273). A întreţinut o bogată corespondenţă (în mare parte pierdută) cu numeroase personalităţi ale epocii: dr. Sircu, din Petersburg, dr. Weigand, din Leipzig, dr. Ion G. Sbiera[88], din Cernăuţi, Antoniu Mocioni, A. Maniu, Miron Românul, Iosif Popasu, Ioan Meţianu, G. Olteanu, E. Athanasievici, Patriciu Drăgălina, Teodor Păcăţian, Emanuil Ungurianu ş.a. Pe plan profesional, Mihail Bejan a elaborat şi publicat una din primele scrieri de popularizare, în limba română, a legii notariale aflate în uz în comitatul Caraş-Severin (un adevărat manual, primul de acest fel în limba română), *Articlulu de lege XXXV din anul 1874. Despre notarii publici regesci* (Tipografia Alessandru Kocsi, Budapesta, 1875), la puţin timp după ce Dieta din Pesta legiferase înfiinţarea instituţiei notarilor publici. Apărută într-o ediţie trilingvă (română, maghiară şi germană), broşura a fost elaborată de un colectiv din care au mai făcut parte Dem. Bonciu, din Arad (coordonator), şi dr. Aurel Maniu, din Oraviţa (v. „Albina”, Pesta, X, 47, 1875). Textul a fost reluat, în 1903, sub titlul *Învăţătură pentru poporul român despre legea adusă în privinţa notarilor publici regesci*, şi în 1906, *Învăţătură despre legile privitoare la notarii publici regeşti*, tom apărut la Sibiu.

Pe teren bisericesc, M. Bejan s-a implicat în cauza înfiinţării unei episcopii greco-orientale la Timişoara, subscriind cu importante sume de bani la fondul destinat realizării proiectului. Într-o epistolă expediată în 25 octombrie 1905, Emanuil Ungurianu îşi exprima sentimentele de satisfacţie pentru zelul cu care M. Bejan se dedica înfăptuirii măreţului deziderat: „Ai binevoit a subscrie pe sama fondului înfiinţândei episcopii gr.-or. române în Timişoara suma de 1.000 cor.; din această sumă cade pe anul curent rata de 200 cor., ca a cincea parte a sumei subscrise; apropiindu-se acum terminul de solvire, te rog ca să binevoieşti a trimite la mine cu mandat poştal suma de 100 de cor. pe anul curent. […] Recipisa poştală are să servească de chitanţă, iar la finea anului voi litografia lista contribuirilor şi voi trimite fiecărui contribuent câte un exemplar, din care se va convinge că banii trimişi au ajuns la destinaţia lor. Totodată, am onoare a te invita la o consultare în această cauză pe duminica la 5 noiembrie anului curent, după-ameaz la 3 oare, în Timişoara, hotelul «Principele de Coroană» (Direcţia Judeţeană Timiş a Arhivelor Naţionale, Fondul Mihail Bejan, d. 1-6)[9].

Identificarea, de către Mihail Bejan, în anul 1903, a unei table din lemn inscripţionate, pe ambele părţi, cu imagini biblice şi texte în limbile slavă şi română (cu caractere chirilice), descrise şi comentate detaliat, împreună cu Valeriu Branişte (cel care a numit xilogravura *Tabla de la Lugoj*), în câteva numere succesive ale „Drapelului” (de la nr. 124/1903 – *Tabla de la Lugoj. Un monument preţios literar-istoric* – până la nr. 146/1903 – *Tabla de la Lugoj. Reflexii la articolul dlui I. Popovici*), a declanşat o pasionantă dispută istorică şi lingvistică. Supoziţiile şi aserţiunile lui M. Bejan, teoretizate şi amplu argumentate de V. Branişte (cei doi cărturari credeau că descoperiseră un document de o însemnătate capitală pentru istoria limbii române, datându-l pe la mijlocul secolului al XV-lea), susţinute de comentariile dr. Petru Barbu, publicate în „Foaia diecezană” şi preluate în coloanele „Drapelului”, au primit o replică tranşantă din partea lui Iosif Popovici, profesor, la acea dată, la catedra de limba şi literatura română a Universităţii din Viena, după o specializare în fonetică la „Sorbona”, care considera că textele fuseseră elaborate în sec. XVII-XVIII: „Rog prieteneşte pe dnii Branişte şi Bésán să se oprească de la combinaţii iluzorice, să nu clădească teorii pe cunoştinţe false şi să nu mai creadă că *Tabla de la Lugoj* e primul monument literar român de o «supremă importanţă»” („Luceafărul”, Budapesta, II, 24, 1903, 400-402, articol preluat în „Drapelul”, Lugoj, III, 145, 1903, 1-3)[10].

Dar cea mai importantă realizare pe plan cultural o reprezintă elaborarea primei traduceri în limba română, după textul original redactat în limba latină (aflat în Biblioteca Familiei Imperiale din Viena), a unei opere capitale pentru istoriografia românească: *Cronica notarului anonim al regelui Béla. Faptele ungurilor / Chronicon Anonymi Belae Regis Notarii. Gesta Hungarorum* (Tiparul Tipografiei Archidiecezane, Sibiu, 1899)[11]. Opusul, publicat într-o ediţie bilingvă

8 Într-o epistolă expediată lui Valeriu Branişte (datată Cernăuţi, 8/21 februarie 1905), Ion G. Sbiera, mulţumindu-i pentru trimiterea studiului despre *Tabla de la Lugoj*, descoperită de Mihail Bejan, îl ruga să fotografieze documentul şi să-i trimită, pe spesele sale, „un exemplar sau două. Aş dori să o public în opul ce îl tipăresc, ca o rămăşiţă doveditoare despre persecutarea graiului românesc în secolul al treisprezecelea până la tăierea limbei a acelora care îl foloseau în cele religioase […]. Sper că-mi faci acest serviciu, fiindcă el este în folosul cauzei sub al cărei steag au luptat şi luptă deştepţii românilor. De asemenea, aş dori să ştiu cine este acel domn Mihai Bésán în posesiunea căruia se află acum *Tabla* şi cum se rosteşte numele Bésán, Béjan ori Băşan, Bejan?” (Branişte 1989, III, 68).

9 Activitatea de mecenat a lui Mihail Bejan, pusă în slujba bisericii ortodoxe, s-a manifestat şi în 1876, când, după marele incendiu din anul 1842 care a mistuit vechea biserică ortodoxă lugojeană, a contribuit, în calitate de preşedinte al comitetului parohial, la finanţarea pictării icoanei Sfântului Mihail de pe turnul din partea dreaptă a sfântului locaş (v. Stratan – Muntean 1981, 126).

10 Opiniile lui Mihail Bejan privitoare la conţinutul şi semnificaţia *Tablei de la Lugoj* au fost expuse de V. Branişte în „Drapelul”, Lugoj, III, 126, 1903, 1-2, şi III, 127, 1903, 1-2: *Tabla de la Lugoj. Un monument preţios literar-istoric. Părerea domnului Bésán*. Replicile lui Iosif Popovici au apărut în „Luceafărul”, Budapesta, II, 24, 1903, 400-402, III, 3, 1904, 85-86, III, 4, 1904, 98-100, şi III, 5, 1904, 116-117. Intervenţiile lui Petru Barbu, publicate în periodicul caransebeşean „Foaia diecezană” (numerele 50 şi 51/1903), au fost preluate în paginile „Drapelului”, III, 148, 1903, 1, şi III, 152, 1903, 1-2. Ca reacţie la aserţiunile lui Petru Barbu, V. Branişte a semnat, în „Drapelul”, Lugoj, III, 148, 1903, 2, articolul *Brâul Maicii Domnului. Reflexiuni la articolul dlui dr. P. Barbu despre Tabla de la Lugoj*. O parte din materialele semnate în „Drapelul” au fost publicate, în acelaşi an, de V. Branişte, între copertele unei broşuri: *Tabla de la Lugoj. Un monument preţios literar-istoric*, Tipografia Carol Traunfellner, Lugoj, 1903. Opusul a fost reeditat în 2010, într-o ediţie îngrijită de Ioan David (cu un studiu introductiv şi un tabel cronologic), cu o prefaţă de Crişu Dascălu (David Press Print, Timişoara). Transcrierea eronată a numelui lui M. Bésán (é în ortografia maghiară se citeşte *e* şi nu *ă* – autorul ediţiei confundându-l, probabil, pe *é* cu *ĕ*, care, într-adevăr, potrivit normelor ortografice româneşti antebelice, se citeşte *ă* –, iar s, *ş*) a generat o greşeală fatală: numele lui Mihail Bejan (Beşan), cu variantele ortografice maghiare Bésán, Besan (sau Besanu, aşa cum apare numele folcloristului şi publicistului român în *Dicţionarul general al literaturii române* – v. DGLR 2004 (AB), 70, 272) – este redat, greşit, *Băsan*, în măsură să inducă o gravă confuzie în rândul istoricilor literari care ar putea prelua ediţia lui I. David. Bizantinologul lugojean Vasile V. Muntean a încercat, în studiul său *Semnificaţia unei xilogravuri din veacul al XVIII-lea* (v. Muntean 2004, 177-181), cu prilejul identificării vechii Table (care se află în prezent în Colecţia muzeală a protoieriei din Lugoj), o tranşare definitivă a controverselor legate de anul realizării tablei, care avea funcţie de talisman, certificând anul 1777, gravat, de altfel, pe una din laturile xilogravurii.

11 Potrivit altor opinii (Paul Lazăr Tonciulescu), traducerea s-ar fi făcut după ediţia publicată în 1892, în limba maghiară, de László Fejérpataki, membru corespondent al Academiei Ungare de Ştiinţe, notele de subsol din ediţia cărturarului lugojean aparţinându-i academicianului maghiar. Explicaţiile din *Introducerea* ediţiei Bejan risipesc, parţial, unele ambiguităţi: „Deşi traducerea dlui Beşan, după informaţiunile luate de la locurile cele mai competente, este pe deplin fidelă, ne-am văzut totuşi îndemnaţi ca, pentru ridicarea valorii publicaţiunii noastre, să dăm paralel cu traducerea română şi textul original latin, întregit şi adnotat după o ediţiune mai recentă a Academiei Maghiare”. Manuscrisul *Cronicii* fusese înaintat, în 1897, Tipografiei şi Librăriei Diecezane din Caransebeş. Printr-o adresă semnată de Traian Barzu, directorul instituţiei, datată 14 decembrie 1897, Mihail Bejan era înştiinţat asupra motivelor refuzului de a i se tipări traducerea: „Spectavere Domnule! Cu referinţă la ofertul ce aţi binevoit a mi-l face în privinţa tipărirei şi editării opului *Anonymi Belae Regis Notarii*, vin a vă comunica, cu profund regret, că am comunicat afacerea cu mai mulţi domni competenţi

româno-latină (cu o *Introducere* care îi aparţine, probabil, lui Corneliu Diaconovich, cel care îşi asumă şi prezentarea, în paralel, a textului în limba latină şi a unei bogate bibliografii în limbile maghiară, germană şi română), a fost premiat de Academia Română, M. Bejan fiind unul din primii cărturari lugojeni laureaţi ai celui mai înalt for ştiinţific din Regatul Român[12]. Textul preţioasei traduceri fusese publicat iniţial, în acelaşi an, în „Transilvania", organul Asociaţiunii pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român: „În editura proprie a Asociaţiunii au apărut în anul din urmă două scrieri de mare importanţă pentru istoria noastră naţională. Anume, s-a publicat *Cronica Notarului Anonim al Regelui Béla*, cel mai vechi şi mai preţios izvor pentru istoria poporului român. Este de-a dreptul inexplicabil cum o scriere atât de importantă pentru istoria noastră, o scriere în jurul căreia s-a creat o întreagă şi foarte bogată literatură în toate limbile culte, a putut rămâne până acum netradusă chiar în limba română şi astfel neaccesibilă cercurilor mai largi ale publicului nostru cetitor" („Transilvania", Sibiu, organul Asociaţiunii pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român, XXX, IV-V, 1899, 248)[13].

Reluarea editării traducerii lui M. Bejan, în volum separat, a fost consemnată în acelaşi număr al periodicului ASTREI: „*Chronicon Anonymi Belae Regis Notarii. Gesta Hungarorum* / *Cronica notarului anonim al regelui Béla. Faptele ungurilor*, tradusă din limba latină de Mihail Bejan, notar public reg. în Lugoj. Sub acest titlu a apărut, în Editura Asociaţiunii pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român, în vol. separat de 93 pag., 8º, întâia traducere românească a celei mai vechi cronici a Ungariei, reprodusă din «Transilvania» a.c., paralel cu textul latin, întregit şi adnotat după o ediţiune mai recentă a Academiei Maghiare. […] Broşura, afară de o interesantă introducere, cuprinde un facsimil al primei pagini din cronică (reprodus după *Enciclopedia Română*), apoi vasta literatură referitoare la *Anonymus*, în limba latină, germană, maghiară şi română, ce se întinde pe 11 pag." (Ibidem; cf. Stan 2012).

Poate cea mai relevantă secvenţă a textului *Cronicii notarului anonim al regelui Béla* (a cărei autenticitate este contestată în istoriografia maghiară), citată adesea în literatura de specialitate, care atestă existenţa mai multor voievodate (ducate) române la venirea ungurilor, este reprezentată de momentul întâlnirii solilor ducelui Arpad, Usubuu şi Velue, cu ducele Menumorut, în ţinutul Bihorului (*Cum au plecat contra Bihorului*, Ediţia Bejan, cap. XX, p. 45). Voievodul românilor, nelăsându-se impresionat de faima lui Attila, „biciul lui Dumnezeu", ascendentul regilor ungari, refuză cu fermitate şi demnitate orice concesie teritorială privind ţinutul moştenit de la strămoşul său, pământ pe care, din „graţia" împăratului din Constantinopol, „domnul său", nimeni nu i-l poate răpi: „Iar trimişii ducelui Arpad, Usubuu şi Velue, plutind peste fluviul Tisa în portul Lucy şi plecând de aici, au venit la fortăreaţa Bihor, [l-] au salutat pe ducele Menumorut şi i-au predat darurile trimise de ducele lor. Şi, aducându-i la cunoştinţă însărcinarea lor de la ducele Arpad, au cerut pământul pe care l-am fost numit mai sus. Iar ducele Menumorut i-a primit afabil şi, înavuţindu-i cu daruri diverse, le-a demandat a treia zi să meargă acasă. Cărora însă astfel le-a răspuns: «Spuneţi-i lui Arpad, ducelui Ungariei, domnului vostru: că îi suntem dator lui, ca amic amicului, întru toate ce îi lipsesc, căci este oaspe şi are trebuinţă de multe, dar pământul ce l-a ţinut din graţia noastră nu-l dăm niciodată până când trăim[;] ne-am supărat şi pentru aceea pentru că ducele Salanus i-a dat foarte mult pământ, ori din iubire, precum zice, ori din temerea ce se trage la îndoială. Noi însă nici din iubire, nici din temere nu-l dăm, ba nici chiar câte o palmă de pământ, cu toate că zice că ar avea drept la el. Şi cuvintele lui nu conturbă inima noastră, prin aceea că ne zice că se trage din viţa regelui Athila, care se numea zbiciul lui Dumnezeu, care tot asemenea, cu mână violentă, a răpit acest pământ de la strămoşul meu, dar acum, din graţia domnului meu, a împăratului din Constantinopole, nimeni nu-l poate răpi din mâinile mele». Şi, zicând acestea, le-a dat voie să se îndepărteze".

Aşa cum rezultă din textul cronicii, ungurii au întâmpinat, în timpul aventurii lor expansioniste întreprinse în ţinuturile transilvane, o fermă rezistenţă din partea populaţiei autohtone, alcătuite din blahi (români) şi slavi, aflaţi sub sceptrele voievodale ale lui Glad, Gelu şi Menumorut. Nestăvilita dorinţă de a pune stăpânire pe mănoasele pământuri, udate de numeroase ape curgătoare, şi pe nisipurile aurifere şi zăcămintele de sare, după un prealabil act de „viclean" spionaj săvârşit „după datina vulpii", este surprinsă de cronicarul anonim în cap. XXV, *Despre înţelepciunea lui Tuhutum* (Ediţia Bejan, p. 51): „Mai sus pomenitul Tuhutum, bărbat foarte înţelept, a trimis un bărbat viclean, Ognand, ca, umblând pe ascuns, să ispitească calitatea pământului dincolo de pădure şi cum sunt locuitorii săi şi dacă ar fi cu putinţă să poarte război cu ei. Când, ocolind după datina vulpii, a ispitit rodnicia şi bunătatea pământului şi locuitorii săi, până unde poate ajunge vederea omului, i-a plăcut peste măsură şi s-a întors la domnul său cu cea mai mare iuţime. Şi, când a sosit, a vorbit mult domnului său despre bunătatea acelui pământ, că acel pământ este udat cu ape de cele mai bune, al căror nume şi folosinţă le-a spus pe rând, şi că din năsipul acelora se culege aur, şi aurul acelui pământ ar fi cel mai bun şi că acolo s-ar scoate sare […], şi locuitorii acelui pământ ar fi cei mai ticăloşi oameni în toată lumea, căci sunt blahi [români] şi slavi, pentru că n-au alte arme decât arc cu săgeată, şi ducele lor, Gelu, ar fi puţin statornic şi n-are la sine militari buni şi [n-]ar cuteza a se opune la cutezanţa ungurilor, fiindcă suferă multă nedreptate de la cumani şi picenaţi [pecenegi]".

Mihail Bejan a fost unul din reprezentanţii de frunte ai tinerimii universitare române aflate la studiu în Pesta în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, aducându-şi aportul la cristalizarea unor instituţii culturale care au jucat un rol benefic în coagularea sentimentului naţional (Societatea Academică „Petru Maior", periodicul „Aurora Română"), dar şi la impunerea limbii şi literaturii naţionale, aflate încă în perioada acumulărilor şi decantărilor axiologice. Activitatea de culegător de folclor literar, desfăşurată sub tutela spirituală a lui Atanasie Marian Marienescu (v. ziarul „Albina"), intensitatea demersurilor publicistice au marcat o etapă importantă în procesul afirmării literaturii româneşti bănăţene. Deşi episodica sa practică parlamentară, ca deputat guvernamental în Dieta de la Pesta, iar mai apoi implicarea în fundamentarea unor instituţii culturale ale maghiarilor lugojeni i-au atras unele reacţii cu accente critice, exprimate, uneori, cu nuanţe virulente în presa de expresie română, M. Bejan s-a dedicat ulterior, plenar, unor generoase proiecte culturale promovate sau înfăptuite de intelighenţia românească lugojeană: manifestările Societăţii pentru Fond de Teatru Român (Lugoj, 1888), activitatea Reuniunii Române de Lectură, constituirea ASTREI bănăţene (1896), diligenţele pentru augmentarea unui fond destinat înfiinţării unei episcopii greco-orientale la Timişoara ş.a. Punerea în circulaţie a controversatei *Table de la Lugoj*, beneficiind de girul lui Valeriu Branişte, a contribuit la crearea unui efervescent spirit polemic (la care s-a raliat şi Iosif Popovici, în paginile „Luceafărului"), care a impulsionat dezbaterile lingvistice privind vechimea şi evoluţia limbii române scrise. Prin elaborarea primei traduceri în limba română a *Cronicii notarului anonim al regelui Béla* (Sibiu, 1899), premiată de Academia Română, cărturarul lugojean şi-a înscris definitiv numele, la loc de cinste, în istoriografia românească.

în cauză şi toţi au convenit în părerea că lucrarea Spectaverităţii Voastre e valoroasă, dar numai puţini specialişti s-ar interesa de ea şi astfel tipografia noastră n-ar putea să-şi scoată nici măcar spesele efective".

12 Cea de-a doua traducere a *Cronicii* a fost realizată de academicianul Gheorghe Popa-Lisseanu, în 1934, în *Fontes Historiae Daco-Romanorum*, vol. I, Bucureşti, iar cea mai recentă îi aparţine lui Paul Lazăr Tonciulescu (Editura Miracol, Bucureşti, 1996), care, în *Prefaţă*, încercând să risipească opiniile contradictorii care au persistat timp de decenii în istoriografia românească, argumentează ipoteza potrivit căreia autorul *Cronicii* ar fi notarul regelui Béla I al Ungariei (1061-1063). Originalul cronicii s-a pierdut, dar o copie în limba latină a fost identificată, în 1746, în Biblioteca Familiei Imperiale din Viena, fiind transcrisă şi publicată, pentru prima oară, de Johannes Georgius Schwandtner, în anul 1765, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Potrivit celor mai recente investigaţii istoriografice, există posibilitatea ca autorul cronicii să fie Paul, episcopul Transilvaniei, notarul regelui Béla al III-lea (v. Istoria Românilor 2010, III, 242-246).

13 Cealaltă scriere la care se face referire este *Conscripţia Episcopului I. I. Klein despre starea numerică şi bisericească a românilor din Transilvania la anul 1733*, „cea mai veche statistică a românilor […], copiată de zelosul bibliotecar al Asociaţiunii după un manuscris din biblioteca Brukenthal" („Transilvania", Sibiu, XXX, IV-V, 1899, 248, 279, 280). Traducerea notarului Mihail Bejan (în scrierile din perioada antebelică, numele său apare, într-o grafie maghiarizată, în mai multe variante: Bésan, Besanu, Beşan sau Beján) a fost publicată, în serial, într-o variantă bilingvă (în limbile latină şi română), cu o consistentă *Introducere*, nesemnată (elaborată, probabil, de Corneliu Diaconovich, directorul publicaţiei şi prim-secretarul ASTREI; potrivit altor surse, autorul *Introducerii* ar fi Nicolae Togan), însoţită de un bogat aparat bibliografic, cu titluri preluate din literatura de specialitate în limbile latină, maghiară, germană şi română, în „Transilvania", Sibiu, XXX, I, 1899, 14-41 (cu un facsimil după originalul în limba latină, aflat la Viena), XXX, III, 1899, 72-165, şi XXX, IV-V, 1899, 132-164. Alte informaţii despre prioritatea lui Mihail Bejan, în „Transilvania", buletin de tehnică a culturii, Sibiu, 67, iulie-august 1936, 4, 242.

Bibliografie

Berényi 2000 = Maria Berényi, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula.

Boroş 1928 = Ioan Boroş, *Constituţia. Societate secretă română în Lugoj, 1830-1834*, Tipografia „Minerva", Gheorghe Ţăran, Lugoj.

Branişte 1989, III = Valeriu Branişte, *Corespondenţă*, vol. III (1902-1910), Ediţie îngrijită de Gheorghe Iancu şi Valeria Căliman, Editura Minerva, Bucureşti.

Brediceanu 1900 = *Date şi reminiscinţe pentru istoria Reuniunei Române de Cântări şi Muzică din Lugoj culese şi scrise de Coriolan Brediceanu, fost membru activ al reuniunei*, Tipografia Ioan Florea, Lugoj.

DGLR (AB) 2004 = Academia Română, *Dicţionarul general al literaturii române*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti.

Istoria Românilor 2010, III = Academia Română, Secţia de Ştiinţe Istorice şi Arheologice, *Istoria Românilor*, vol. III, *Genezele româneşti*, Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Editura Enciclopedică, Bucureşti.

Lohan [1922] = Dr. Vasile Lohan, *Istoricul Liceului „Coriolan Brediceanu*", în *Anuarul III al Liceului „Coriolan Brediceanu" din Lugoj pe anul şcolar 1921-1922*, Tipografia Naţională, Lugoj.

Miloia 1938 = Ioachim Miloia, *Raport istoric*, în *Anchetă monografică în comuna Belinţ*, Tipografia Românească, Timişoara.

Muntean 2004 = Vasile V. Muntean, *Spiritualitate bizantină şi românească*, Editura Marineasa, Timişoara.

Stan 2010 = Constantin-Tufan Stan, *De la Reuniunea Română de Cântări şi Muzică la Corul „Ion Vidu". 1810-2010. 200 de ani de cânt coral românesc la Lugoj*, Editura Eurostampa, Timişoara.

Stan 2012 = Constantin-Tufan Stan, *Mihail Bejan – autorul primei traduceri în limba română a „Cronicii notarului anonim al regelui Béla"*, Editura Eurostampa, Timişoara.

Stratan – Muntean 1981 = Ioan Stratan, Vasile Muntean, *Monumente istorice bisericeşti din Lugoj*, Prefaţă de † Nicolae, Mitropolitul Banatului, Editura Mitropoliei Banatului, Timişoara.

Suciu 1977 = I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Editura Mitropoliei Banatului, Timişoara.

Uwe Detemple
(Neuried - Germania

1956: Mişcarea studenţească timişoreană şi viziunea unei a Treia Căi

Revoluţia maghiară din toamna anului 1956 a fost fundalul pe care se proiecta o mişcare reformatoare printre studenţii oraşului Timişoara. Obiectivul ei era înnoirea societăţii româneşti. Aproximativ 3.000 de studenţi au participat în 30-31 octombrie 1956 la manifestări de protest. Într-un memoriu au cerut, printre altele, retragerea trupelor sovietice, autoconducere muncitorească, libertatea presei şi a cuvântului. Chiar dacă au acţionat în conformitate cu constituţia – constituţia în vigoare din 1952 a garantat libertatea opiniei, a presei, a adunărilor publice şi a demonstraţiilor – regimul de democraţie populară de atunci a clasificat criticile ca fiind contrarevoluţionare, dând ordin armatei, serviciilor secrete şi miliţiei să înăbuşească mişcarea. 2.000 de studenţi au fost arestaţi, iar conducătorii revoltei au fost condamnaţi la pedepse cu închisoare de până la opt ani.

Timişoara în anii 1950 [1]

După moartea lui Stalin, în martie 1953, în Uniunea Sovietică a început o aşa-numită perioadă a dezgheţului. Semnalele de liberalizare, receptate dinspre Moscova, au provocat o serie de mişcări revendicative în mai multe state din Europa de Est, începând cu anul 1953 în Cehoslovacia şi în R.D.G. În Polonia au fost declanşate în 1956 importante schimbări politico-sociale, care, pentru forţele reformatoare din Ungaria, au devenit modele pentru un drum spre un socialism democratic. Evoluţiile din Ungaria au deviat însă, din punctul de vedere al U.R.S.S., înspre o contrarevoluţie, ceea ce i-a dat prilejul unei intervenţii armate. Iugoslavia începuse, curând după ruptura cu Stalin, să adopte o cale proprie cu obiective politice şi sociale specifice, fără tutela Uniunii Sovietice.[1]

Evenimentele din Ungaria au declanşat în toate statele est-europene un ecou puternic. Aflată la graniţa cu Ungaria, dispunând de o populaţie marcată de valori multietnice şi umaniste, regiunea Banat din vestul României a fost receptivă pentru idealurile Revoluţiei din Ungaria. Schimbările în curs în ţara vecină au fost urmărite şi cu siguranţă au influenţat percepţiile şi starea de spirit al populaţiei din Banat. Dar, cu certitudine, nu au determinat în mod direct izbucnirea revoltei studenţeşti din toamna lui 1956 la Timişoara, capitala Banatului. Au precedat-o manifestările de protest din noiembrie 1945 şi din iunie 1946, unde studenţii au cerut sfârşitul ocupaţiei sovietice a ţării şi reforme democratice. În anii care au urmat, rezistenţa a luat alte forme: distrugerea de material propagandistic, sprijinirea familiilor deţinuţilor politici, distribuirea de foi volante cu conţinut critic la adresa regimului. În anii 1949, 1952 şi 1953, o serie de studenţi, elevi şi muncitori din Timişoara au fost condamnaţi la puşcărie şi la muncă silnică, deoarece s-au revoltat „împotriva ordinii sociale existente", chemând la „rezistenţă impotriva ocupaţiei sovietice", sau împotriva deportării locuitorilor zonelor limitrofe graniţei cu Iugoslavia în Bărăgan.[2] Un grup de acţiune din jurul studentului Friedrich Resch a îndemnat, prin manifeste, populaţia la rezistenţă. În 1952, membrii grupului au fost condamnaţi la puşcărie între 10 şi 25 de ani.[3] Evenimentele din toamna lui 1956 au devenit însă punctul culminant al revoltelor studenţeşti. În decursul lor, protestele au devenit, fără echivoc, o acţiune politică.

Încă din primăvara/vara lui 1956, după ce devenise publică cuvântarea secretă a secretarului general P.C.U.S., Nichita Hruşciov, în faţa delegaţiilor la cel de-al XX-lea Congres al P.C.U.S., în care a făcut o critică virulentă a perioadei staliniste, printre studenţii timişoreni s-a răspândit o stare crescândă de neliniște. Începând cu noul an universitar, criza s-a adâncit şi s-a acutizat, studenţii începând să discute deschis nemulţumirile lor, criticând politica conducerii de partid[4] şi de stat. Prima acţiune directă a mişcării studenţeşti care se contura a avut loc pe 25 octombrie, când secretarul U.T.M.[5] al anului IV, Heinrich Drobny[6], la finalul unei prelegeri de „Socialism ştiinţific", l-a rugat pe profesor să răspundă la câteva întrebări ale studenţilor…

Ioan Holender ca student [2]

Puterea de stat a fost absolut conştientă de existenţa unei mase critice în rândul studenţilor. Fiind alarmată de evenimentele din Ungaria, a început cu pregătirea unor măsuri preventive. Pe 26 octombrie 1956, lectorii şi docenţii universitari timişoreni au primit instrucţiunea să cerceteze în cadrul unor şedinţe atitudinea studenţilor şi să identifice potenţialii instigatori. Studenţii din anul V al Facultăţii de Mecanică au aflat de aceasta şi au declanşat încă din aceeaşi seară măsuri de anihilare a acestei manevre. Asistentul Ştefan Rosinger a convocat în 27 octombrie o şedinţă de acest gen, pe care a condus-o. În locul studenţilor de la disciplina Motoare cu abur au apărut mai bine de 100 de studenţi la şedinţă – toţi cei de la Facultatea de Mecanică, anul V. Discuţiile, pe lângă subiecte specifice studenţeşti, au atins şi toate aspectele esenţiale ale vieţii sociale şi politice ale societăţii româneşti. Studenţii au criticat poziţia conducerii de partid şi de stat cu privire la evoluţia evenimentelor din Ungaria, declarându-se solidari cu idealurile tineretului maghiar.

În următoarele două zile, un grup de iniţiativă din făceau parte Caius Muţiu, Teodor Stanca, Aurel Baghiu, Friedrich Barth, Ladislau Nagy, Valentin Rusu, Heinrich Drobny ş.a.[7] a convocat o mare adunare a studenţimii timişorene, pregătind manifestaţii şi greve ale studenţilor. Planurile au prevăzut şi o posibilă extindere a manifestaţiilor în rândurile muncitorilor, ţăranilor, intelectualilor şi ale militarilor. Teodor Stanca a conceput un memoriu cu cererile studenţilor. Pe 30 octombrie, în jur de 2.000 din cei 4.287 de studenţi de atunci ai Timişoarei s-au adunat întâi în Aula Magna a Facultăţii de Mecanică (sala 115), apoi în cantina Institutului Politehnic. Teodor Stanca, Aurel Baghiu şi Gheorghe Tămaş au format prezidiul. Iată ce-şi aduce aminte Ioan Holender, directorul de mai târziu al Operei de Stat din Viena[8]:

„*În 30 octombrie 1956 eram în al treilea an de Politehnică şi aveam să particip la o întrunire plină de consecinţe. M-am prezentat la acea şedinţă fără să ştiu că nu fusese convocată de partid, ci la iniţiativa unor studenţi din anii mai mari. În orar era prevăzut*

Alexandru Moghioroş, Nicolae Ceauşescu, şeful partidului Gheorghe Gheorghiu-Dej, Nikita Hruşciov (de la stânga la dreapta). Bucureşti, aeroportul Băneasa. Iunie 1960) [3]

un colocviu la un lector temut nu numai din cauza severităţii sale, ci şi pentru că juca rolul activistului fanatic. Şedinţa din amfiteatrul mare al Facultăţii de Mecanică de pe bulevardul Mihai Viteazul, fixată în loc de colocviu cu scurt timp înainte, reprezenta, aşadar, o surpriză plăcută. Sala stătea să plesnească de plină ce era, iar pe podium se aflau prorectorul, secretarul de partid şi doi tovarăşi necunoscuţi mie."

1 La 1 iunie 1950, parlamentul iugoslav a hotărât adoptarea autoconducerii muncitoreşti. Primele consilii muncitoreşti, care reprezentau fundamentul autoconducerii economice, se constituiseră deja în 1949. Sistemul autogestiunii al muncii asociate în Iugoslavia a dăinuit 40 de ani, în care a fost supus permanent unor îmbunătăţiri şi extinderi, până când, la 8 august 1990, o modificare constituţională i-a pus capăt.

2 În contextul conflictului între Stalin şi Tito, în care România sprijinise necondiţionat Moscova, Ministerul de Interne a dispus, în 1951, deportarea tuturor „elementelor periculoase" dintr-o rază de aproximativ 25 km de la graniţa cu Iugoslavia. La peste 40.000 de persoane le-a fost stabilit pe o perioadă de 5-6 ani domiciliu obligatoriu în Câmpia Bărăganului, în sud-estul României.

3 Resch/Mildt 2014: Aktiver Widerstand. Reţeaua de rezistenţă era compusă din 11 prieteni, care îşi propuseră să activeze pretinsa rezistenţă pasivă a populaţiei împotriva regimului de democraţie populară. La 11 septembrie 1951 grupul a distribuit manifeste în cartierele Iosefin, Elisabetin şi Fabric, în care criticau deportările în Bărăgan şi ocupaţia sovietică a ţării. La scurt timp toţi cei 11 au fost arestaţi, iar procesul în faţa Tribunalului Militar Timişoara a avut loc la 14 martie 1952. În urma recursului au fost pronunţate condamnări însumând 167 ani de muncă silnică şi temniţă grea. Cele mai mari pedepse le-au primit Friedrich Resch şi Engelhard Mildt: 25 resp. 20 de ani. În cadrul amnistiei generale pentru deţinuţi politici au fost eliberaţi, înainte de termen, în 1964.

4 Partidul Muncitoresc Român, P.M.R. – rezultat în 1948 din unificarea Partidul Comunist din România cu Partidul Social Democrat Român – a fost, ca partid unic, „forţa conducătoare a societăţii". Sub secretarul său general, Nicolae Ceauşescu, şi-a schimbat, în 1965, numele în Partidul Comunist Român şi a degenerat treptat, rămânând a fi doar un înveliş organizatoric al dictaturii clanului Ceauşescu. În 1989, pornind din Timişoara, regimul Ceauşescu a fost înlăturat printr-o revoluţie învingătoare.

5 UTM: Uniunea Tineretului Muncitoresc, organizaţia de tineret a P.M.R.

6 Heinrich Drobny s-a născut la 26 noiembrie 1935 în comuna Belinţ, jud. Timiş, într-o familie ceho-maghiaro-germană. După absolvirea bacalaureatului la Lugoj a studiat din 1953 la Facultatea de Mecanică din Timişoara. Condamnat la 6 ani de închisoare din cauza rolului semnificativ pe care l-a avut în cadrul revoltei studenţeşti, a ajuns la Gherla, mai întâi în celulă şi apoi lucrând la fabrica de mobilă. A urmat munca forţată în Balta Brăilei şi în Delta Dunării. Drobny s-a căsătorit în 1964, doi ani mai târziu i s-a născut o fiică. Reînmatriculat abia în 1966, a absolvit Politehnica în 1968. După doi ani la Balş şi Slatina în judeţul Olt s-a întors la Timişoara, unde a lucrat, până-n 1989, la Electrotimiş, în proiectare. După revoluţie a fost vicepreşedinte al Consiliului Judeţean al Frontului Salvării Naţionale, subprefect (1990-1992) şi vicepreşedinte al Consiliului Judeţean Timiş (1992-1996), susţinut fiind de Asociaţia Foştilor Deţinuţi Politici. După terminarea mandatului, Drobny s-a stabilit în Germania, în regiunea Frankfurt, pentru a fi aproape de fiica sa (Cernicova 2002).

7 „Aproape toţi au fost activişti U.T.M., deci nu se poate spune că a fost un complot pornit dintr-un anume unghi, ci ei s-au simţit răspunzători pentru tineretul de acolo." (Karl Lupşiasca în: Sitariu 2004: Oaza de libertate, p. 66)

8 Holender 2011: Spuse, trăite, dorite, p. 7, 11, 18-20. Reproducerea citatelor în versiunea de faţă se face cu aprobarea amabilă a domnului Ioan Holender.

În prezența delegațiilor speciali ai conducerii de partid și de stat, Petre Lupu, membru al C.C. al P.M.R., a lui Coriolan Drăgulescu, locțiilor al Ministrului Educației și Învățământului, Ilie Verdeț, adjunct al șefului Direcției organizatorice al C.C. al P.M.R., precum și a rectorului Institutului Politehnic, Alexandru Rogojan, au luat cuvântul cca. 30 de studenți. În decursul ședinței, care a durat șase ore, ei au schițat nemilos adevărată imagine a societății românești din acea vreme. În relatările lor politice, studenții au lansat revendicări, pe care partidul le-a categorisit ca fiind „evident periculoase": autoadministrare muncitorească, retragerea trupelor sovietice din România, libertatea de opinie și a presei, stoparea cultului personalității, eliminarea cotelor obligatorii din agricultură și a sistemului normelor din industrie. Oficialii, de câte ori luau cuvântul, erau huiduiți. Participanții de atunci atribuie inițiativa huiduielilor, precum și lozincile de genul „Libertate" și „Jos comunismul", agenților infiltrați ai Securității.

„Am rămas în picioare, lângă ușa de la intrare, și am ascultat fascinat intervenția unui coleg care cerea explicații referitoare la faptul că rușii ne jefuiau rezervele de uraniu și de cereale, iar noi nu mai eram în stare nici să coacem pâine, întrucât până și făina devenise o marfă deficitară. Diferența dintre discursul oficial și realitate nu îmi fusese prezentată niciodată mai elocvent ca atunci. În câteva clipe am fost, asemenea tuturor celorlalți, electrizat de dorința de libertate. Veneau din ce în ce mai mulți studenți și de la alte facultăți. I-au înghesuit pe tovarășii de pe podium, prin curte, până în clădirea cantinei unde era loc pentru aproximativ două mii de oameni. A fost o atmosfera extraordinară și am simțit deodată că iau parte la un eveniment de importanță capitală, pe care îl așteptam dintotdeauna. Fără să mă gândesc o clipă măcar, m-am urcat pe o masă și am început să vorbesc. Eram eu însumi surprins de gestul meu, dar și de numeroasele voci din jur care strigau tare: «Liniște, vorbește Holi!» Și iată-mă vorbind despre cauzele atmosferei prerevoluționare care domnea, despre faptul că în ședințe nu ni se permitea niciodată să discutăm adevăratele noastre probleme și dorințe." (Ioan Holender)

Din catalogul cererilor studenților timișoreni, punctul 1 al memoriului, autoconducerea clasei muncitoare, avea un impact politic de-a dreptul exploziv. A fost dealtfel singura cerere care ar fi putut justifica clasificarea inițială a obiectivelor mișcării ca o „crimă de uneltire contra ordinii sociale". În Iugoslavia, noul model de politică economică a autoconducerii muncitorești înlocuise ordinea economică inertă, dirijată central de către stat. Odată cu democratizarea economiei s-a avut în vedere și o creștere a eficienței. Întreprinderile, naționalizate în anii 1940, erau trecute în proprietate comună[9], implementându-se mecanisme ale economiei de piață. Colectivizarea agriculturii, pornită în 1953, era oprită, revenindu-se asupra ei. Premiza păsirii pe această a treia cale, ale cărei elemente de bază erau „socializarea mijloacelor de producție, planificare globală, democrație industrială, autonomia întreprinderilor, concurență economică, salarizarea muncitorilor după rezultatele producției și rentabilitate"[10], era absența trupelor sovietice, a consilierilor economici și a experților militari din U.R.S.S. Pe acest fundal se explică marele accent care se punea de către studenții timișoreni pe retragerea trupelor sovietice. Conducerea de partid și de stat a României, nefiind deloc mioapă, a recunoscut pericolul pe care îl reprezenta o autoconducere muncitorească, pe viitor. O evoluție în direcția unei autoconduceri în toate domeniile politicii ar fi fost o consecință firească. Formele de democrație directă ar periclita sistemul monopartinic, care înseamnă conducere și dominație prin stat. Cerințele studenților din Ungaria erau, în acest punct, mult mai puțin radicale. În vestita lor rezoluție în 14 puncte se vorbea doar vag despre „reorganizarea vieții economice". Sistemul economiei planificate, după părerea studenților maghiari, trebuia, până una-alta, să fie doar revizuit.[11]

Reprezentanții regimului au evitat orice luare de atitudine concretă. Au ales să adopte o tactică a tărăgănării, promițând studenților că nu trebuie să le fie teamă că vor fi expuși, în ciuda atitudinii lor radicale, vreunei represiuni. Au anunțat că se vor sfătui cu conducerea de partid și de stat, spre a continua, pe 2 noiembrie, consultările cu studenții. Apoi, memoriul organizatorilor a fost discutat punct cu punct, completat cu alte cereri și promulgat. Punctele suplimentare erau consemnate în scris de către Aurelian Păuna. Tot la el, Securitatea va confisca documentul, constând din trei pagini. S-a înființat un comitet al studenților, cu reprezentanți ai tuturor facultăților. Din el făceau parte: Aurel Baghiu, Heinrich Drobny, Octavian Vulpe, Aurelian Păuna, Teodor Csomocos, Gheorghe Păcuraru. Comitetul a fost împuternicit să comunice ziua următoare catalogul cererilor studenților atât autorităților locale, cât și presei. Adunarea s-a încheiat la ora 20 cu hotărârea ca, de-ar fi să eșueze tratativele, să se organizeze după 2 noiembrie greve și demonstrații.

„Când, după lungi dezbateri, pe la opt seara a fost aleasă o delegație ce urma să comunice dorințele noastre ziarului local Drapelul Roșu, am fost cuprins dintr-o dată de un sentiment de teamă. Am ieșit pe furiș din sală și m-am strecurat în stradă printr-o gaură din gardul universității, scurtătură obișnuită către casă. Dacă aș fi ieșit pe poartă, aș fi fost arestat pe loc. Pe străzi apăruseră unități militare, iar pe terenul de fotbal de lângă universitate se aflau tunuri cu țevile îndreptate spre clădire. Treptat, mi-a devenit clar ce anume am pus în mișcare și ce fel de măsuri erau de așteptat." (Ioan Holender)

Încă în timpul adunării studenților, Securitatea, Miliția și Armata au încercuit campusul studențesc cu tancuri și cu blindate ale armatei. La ora 21, puterea de stat a dat atacul. Cu armamentul îndreptat spre ei, numeroși studenți – printre ei și organizatorii – au fost arestați și închiși în beciurile Securității, câteva sute fiind duși cu camioanele la fostele cazărmi de la Becicherecul Mic. În timpul nopții s-au desfășurat alte valuri masive de arestări. Erau măsuri ordonate de la nivelul cel mai înalt, de la Biroul Politic al C.C. al P.M.R. Prezența militară la Timișoara a fost întărită. Sub conducerea viceprim-ministrului Emil Bodnăraș s-a constituit un comandament politico-militar, care avea ca sarcină înăbușirea revoltei studențești. Acest comandament, din care făceau parte și ministrul de interne Alexandru Drăghici, ministrul apărării Leontin Sălăjan, și secretarul C.C. al P.M.R. Nicolae Ceaușescu, era împuternicit să ia toate măsurile necesare înăbușirii revoltei, făcând uz de forțele Ministerului Apărării, ale Ministerului de Interne, ale Procuraturii Militare și ale altor organe de stat. Era împuternicit să declare chiar starea de necesitate în diverse regiuni ale țării și, de s-ar dovedi a fi necesar, să dea ordin de tragere trupelor de Securitate și ale armatei. În sprijinul lor s-a constituit și un comandament local, condus de vicepreședintele Consiliului de Miniștri, membrul C.C. al P.M.R., Alexandru Moghioroș, care avea sarcina de a normaliza situația până pe 3 noiembrie. Principala grijă a puterii de stat era evitarea unei greve generale a studenților, cu orice mijloace. Puterea de stat se temea de o eventuală „influență asupra populației". Pentru cazul că mișcarea ar fi continuat, guvernul discuta închiderea centrului universitar Timișoara.

Dar mișcarea studențească nu s-a dat bătută încă. În dimineața următoare, la inițiativa lui Gheorghe Păcuraru, s-au adunat 800-1.000 de studenți în fața Facultății de Agronomie, cerând eliberarea colegilor lor arestați. Scandând lozinci politice, șirul demonstranților s-a deplasat peste podul Begăi înspre centrul orașului. În parcul Stalin, lângă catedrală, studenții au fost stopați cu împușcături de avertisment, trase în aer, în timp ce Securitatea și Miliția i-au încercuit. Soldații, cu baionetele pregătite și cu armele îndreptate spre studenți, i-au mânat înspre camioane ale armatei, staționate cu obloanele lăsate în jos, transportându-i de acolo spre obiective necunoscute lor. Pentru a evita alte „acțiuni antistatale și contrarevoluționare" ale studenților, căminele studențești au fost încercuite de către soldați înarmați. Din nou se auzeau împușcături. Studenții de la Medicină, în frunte cu Victor Diaciuc și Octavian Vulpe, au încercat o ultimă acțiune, declarând greva foamei. Și aceștia studenți au fost arestați. Imediat a urmat o manifestație spontană de solidaritate a unor liceeni, soldată cu 30 de arestări.

„A doua zi am fost ridicat de acasă și dus la arest. Nu eram singurul student care trecuse prin această experiență. Ne-au dus cu camioanele într-o cazarmă situată cam la 18 km distanță de Timișoara și ne-au interogat acolo, după care am fost înșirați la perete și amenințați cu împușcarea imediată în caz că nu recunoaștem că eram în contact cu unități de parașutiști americane. Mi se pare chiar posibil ca ofițerii de securitate să fi crezut aceste născociri. Cu atât mai curios a fost faptul că a doua zi ne-au dat drumul." (Ioan Holender)

În total, în timpul și ca urmare a revoltei studențești de la Timișoara, au fost arestați în jur de 2.000 de studenți. Au fost reținuți în cazărmile de la Becicherecul Mic și din Calea Lipovei, unde majoritatea au fost constrânși să se dezică în scris de cererile memorandumului studenților, de acțiunile lor, și să ceară, tot în scris, pedepsirea organizatorilor. 868 de studenți au fost anchetați și prelucrați de către Securitate, dar, în final, doar 29 de studenți au fost acuzați de „crimă de uneltire contra ordinii sociale", o infracțiune care era pedepsită cu un minim de 15 ani de închisoare, putând merge până la pedeapsa cu moartea. Deoarece P.M.R. nu dorea să stârnească atenția opiniei publice internaționale și, totodată, nu dorea să provoace alte tulburări și tensiuni în mediul studențesc, deținătorii puterii se străduiau să minimalizeze importanța și dimensiunile mișcării. În noiembrie și în decembrie 1956, Tribunalul Militar Timișoara a condamnat pentru „agitație publică" 26 dintre conducătorii revoltei (inclusiv un asistent universitar) la un total de 78 de ani de pușcărie, printre ei aflându-se Caius Mureșiu, Teodor Stanca și Aurel Baghiu – câte 8 ani, Valentin Rusu – 7 ani, Heinrich Drobny și Friedrich Barth – câte 6 ani, Ladislau Nagy – 4 ani. 81 de studenți au fost exmatriculați, 126 de studenți au fost condamnați la pedepse mai puțin aspre. Cei condamnați au ajuns la închisoarea din Gherla și în lagărele de muncă din Balta Brăilei și din Delta Dunării. Unii dintre cei condamnați, după ce-și ispășiseră pedeapsa, au mai fost obligați ulterior la domiciliu forțat în Bărăgan, mai ales la Lățești, între unu și cinci ani. Locuiau în casele care le construisera și le părăsiseseră ulterior bănățenii deportați acolo între anii 1951-1956. Nici personalul didactic nu era iertat. O seamă de profesori au fost concediați sau au primit avertismente.

„La 3 noiembrie au fost redeschise instituțiile de învățământ superior, iar cursurile au continuat în formula obișnuită. Trei studenți din anul meu lipseau; unul dintre ei, Alexandru Dărăban, era cel care vorbise despre zăcămintele de uraniu. A fost condamnat mai târziu la un an de închisoare. Am mai reușit să termin semestrul, însă în februarie 1957 a venit scadența: am fost exmatriculat împreună cu alți studenți din cauza unor «grave abateri de la morala proletară». Până atunci mă număram, fără îndoială, printre aceia care, după Cel de-al Doilea Război Mondial, au crezut în socialism. La începutul anilor '50 eram cu toții entuziasmați de ideea construirii unei lumi noi." (Ioan Holender)

Revolta studențească din Timișoara nu a fost o acțiune izolată. Neliniști în rândurile studenților s-au înregistrat și la București, Cluj și la Iași. Comitetul Regional P.M.R. Banat a constatat că populația Banatului nutrea o poziție extrem de critică față de exponenții regimului și o „accentuare a manifestațiilor antisovietice", că domină o agitație și nervozitate generală. Frământări, manifestări de nemulțumiri și critici la adresa regimului față de politica guvernului au fost la ordinea zilei. Cetățenii puneau întrebări la care activiștii de partid nu aveau răspuns. La Timișoara, Arad, Lugoj și Reșița, muncitorii s-au exprimat

9 Pentru deosebirea dintre proprietate de stat și proprietate comună a se vedea Dahn 2015: Staatseigentum ist Privateigentum.

10 Raport al Biroului Internațional al Muncii (Bureau International du Travail) asupra „autoconducerii muncitorești a întreprinderilor din Iugoslavia", Geneva 1962, p. 341

11 Gosztony 1966: Der Ungarische Volksaufstand in Augenzeugenberichten, p. 127-129

deschis împotriva normelor prea mari şi împotriva cotelor obligatorii impuse producătorilor agricoli privaţi, dar şi împotriva prezenţei trupelor sovietice. La Lugoj şi la Făget s-au distribuit manifeste cu conţinut antiregim, pe pereţi apăreau parole de genul „Afară cu ruşii" şi „Vrem pâine". Şi la sate era o atmosfera explozivă. Au fost bătuţi şi alungaţi activişti de partid şi securişti, ţăranii refuzau predarea cotelor şi cereau anularea colectivizării.

Aparent, revolta studenţească de la Timişoara era înăbuşită. Urmările ei au fost însă majore. Încă în acelaşi an a fost schimbată conducerea Ministerului Educaţiei. Asociaţiile studenţeşti au devenit mai importante şi curând şi-au publicat primul ziar propriu. Învăţarea obligatorie a limbii ruse a fost ştearsă din curriculă, rusa devenind materie opţională. Orele de apărare locală antiaeriană (ALA) au fost întrerupte pentru un an, iar pregătirea militară a studenţilor a fost redusă. Din 1957, Ion Gheorghe Maurer – întâi ca ministru de externe şi şef al statului, din 1961 ca preşedinte al Consiliului de Miniştri – a iniţiat reforme profunde în politica internă şi externă a statului român. După ce Alexandru Bârlădeanu, un expert economic, a fost însărcinat cu coordonarea economiei, în anii următori s-a îmbunătăţit simţitor starea materială a populaţiei. Salariile au crescut cu 15% şi din ianuarie 1957 au fost desfiinţate cotele ţăranilor la produse agricole. Pe plan extern, România a început o prudenţă deschidere faţă de state nesocialiste, punând tot mai mare accent pe independenţa faţă de Moscova. În vara lui 1958, trupele sovietice au părăsit România. Studenţii, care în revendicările lor au cerut tocmai acesta, şi-au executat pedepsele până pe la mijlocul anilor 1960.

În toamna anului 1956 au fost membri ai U.T.M. 3.170 de studenţi timişoreni. Comitetul regional al organizaţiei de tineret a partidului a constatat că nu mai puţin de 2.819 utemişti au participat la adunarea din 30 octombrie şi la demonstraţia din 31 octombrie, între care şi secretari U.T.M. ca Teodor Stanca, Heinrich Drobny şi Stela Duvac. Din respect pentru adevărul istoric trebuie să consemnăm că revolta studenţilor din Timişoara nu a fost o insurecţie anticomunistă, cum, în zilele de astăzi, sunt intrepretate deseori distorsionat evenimentele din partea unor părţi interesate. Din contră, 1956 a fost o mişcare protestatară şi reformatoare în cadrul sistemului, care a încercat să dea impulsuri noi muncii partidului şi a guvernului în opera de construcţie a socialismului.

„Tenta era de reformare a sistemului. Memoriul nu avea solicitări de schimbare a regimului sau pluripartism. 1956 a fost o mişcare nu venită din vechile structuri, ci tocmai dinspre noi, care eram copiii noii orânduiri. Societatea socialistă se revolta, nu fostele forme de organizare..." (Heinrich Drobny)[12]

Prin înăbuşirea revoltei studenţeşti din Timişoara Partidul Muncitoresc Român s-a privat de o oportunitate istorică. Satisfacerea totală şi durabilă a cererilor studenţilor ar fi putut aduce societatea românească pe drumul unui «socialism cu faţă umană», într-un viitor mai bun. La 4 noiembrie 1956, Armata Roşie a intervenit în Budapesta şi a oprit experimentul socialismului democratic în Ungaria. Dacă acolo sau în România un asemenea sistem ar fi avut şanse de reuşită nu ştim, dar, atunci, şi 12 ani mai târziu în Cehoslovacia, această viziune a Căii a Treia părea promiţătoare.

Anexe:

Memoriu din partea studenţilor din Timişoara[13]

I. În vederea asigurării dezvoltării continue a vieţii economice în ţară noastră şi cointeresării oamenilor muncii în problema construirii socialismului, cerem:

a) Lichidarea definitivă a cultului personalităţii, asigurarea autoconducerii de către clasa muncitoare, dându-se posibilitate fiecărui om al muncii să-şi spună deschis părerea asupra problemelor interne ale ţării, fără a fi periclitată integritatea personală

b) Desfiinţarea actualului sistem de norme care nu corespunde utilajului de care dispune economia noastră şi care depăşeşte posibilităţile fizice ale muncitorilor

c) ~~Reducerea considerabilă~~ a cotelor şi impozitelor care ruinează ţăranii cu gospodărie individuală. fără cote[14]

d) Ridicarea salariilor tuturor categoriilor de salariaţi în concordanţă cu preţurile existente la produsele industriale şi alimentare. De exemplu: deoarece pentru a asigura stricta existenţă a unui student se prevede suma de 310 lei, înseamnă că nu se poate concepe un salar mai mic de 600 lei, pentru a asigura cât de puţin condiţiile de existenţă ale unui om.

e) Pentru dezvoltarea continuă a învăţământului din ţara noastră, să se asigure existenţa materială a fiecărui elev şi student prin atribuirea de burse fără a ţine cont de situaţia profesională şi atribuirea de burse speciale pentru învăţătură.

II. Pentru întărirea continuă a relaţiilor de prietenie, colaborare şi ajutor reciproc între toate statele, relaţii bazate pe principiul egalităţii în drepturi şi respectării suveranităţii fiecărui stat, cerem:

a) Retragerea imediată a trupelor sovietice staţionate pe teritoriul patriei noastre, întrucât neexistând pericolul unei încercuiri capitaliste şi a unei eventuale agresiuni prezenţa lor este nemotivată.

b) Pentru o justă politică economică a statului nostru cerem încheierea de convenţii comerciale cu toate statele, inclusiv statele capitaliste, în acestea neexistând obligaţii speciale ale unui stat faţă de altul, ci totul să fie rezolvat pe picior de egalitate. Toate aceste convenţii să fie date în amănunţime publicităţii, pentru a fi cunoscute de oamenii muncii condiţiile în care ele au fost încheiate.

III. Cerem Partidului Muncitoresc Român şi Guvernului R[epublicii].P[opulare].R[omâne]. ca în opera de construire a socialismului să se conducă după situaţia specifică ţării noastre fără a se imita un sistem sau altul.

Considerăm că problemele sus menţionate sunt în asentimentul oamenilor muncii din ţara noastră ai căror fii suntem şi cerem ca Partidul şi Guvernul să ia notă de ele şi să caute să le satisfacă pentru a se evita situaţia creată în Republica Populară Ungară.

De asemenea, cerem să nu se ia nici o măsură de constrângere împotriva acelor care au trimis acest memoriu, ci din contră, să se iniţieze discuţii libere în instituţii şi uzine în cadrul cărora oamenii muncii să poată să-şi spună deschis părerile asupra problemelor care-i frământă, iar propunerile lor să-şi găsească răsunet în hotărârile Partidului şi Guvernului, care să ducă la o viaţă fericită în patria noastră.

30.10.1956 Studenţii din Timişoara

Memoriu (continuare)

1) Limba rusă desfiinţată sau facultativă
2) Sesiune deschisă
3) Marxism şi Ec[onomie] politică doi ani de zile obligatoriu ~~considerând a se face în învăţământul~~ mediu. marxism şi un an Ec. politică[15]
4) Ed[ucaţie] fizică numai facultativ
5) Pentru studenţii ţărani să li se acorde burse fără a ţine cont de starea materiala.
6) Libertatea presei şi a cuvântului
7) Reducerea preţului la cantină la 150 lei
8) Dacă în timp de 3 zile până sâmbătă nu primim răspuns să nu mergem la cursuri de luni şi în continuare.

Bibliografie:

BUREAU INTERNATIONAL DU TRAVAIL: La gestion ouvrière des entreprises en Yougoslavie. Genève 1962. Online: http://staging.ilo.org/public/libdoc/ilo/ILO-SR/ILO-SR_NS64_fren.pdf (accesat: 16.10.2016).

CERNICOVA, M[ariana]: Un om al vremii, şi nu unul sub vremi. În: Agenda zilei. Online: http://www.agenda.ro/senzational-3-41/10373, 24.5.2002 (accesat: 16.10.2016).

DAHN, Daniela: Staatseigentum ist Privateigentum. Warum Staat und Eigentum getrennt werden müssen. În: *agora42 – Das philosophische Wirtschaftsmagazin*, nr. 3/2015, p. 33-36.

DIE FORDERUNGEN der ungarischen Studenten. 14-Punkte-Resolution der Studenten der Budapester Technischen Hochschule vom 22./23.10.1956. În: GOSZTONY, Péter (ed.): Der Ungarische Volksaufstand în Augenzeugenberichten. Düsseldorf 1966.

HOLENDER, Ioan: Spuse, trăite, dorite. Amintiri. Iaşi 2011.

LUPŞIASCA, Karl Ludwig: War die Studentenbewegung von 1956 antikommunistisch? Online: http://www.banaterra.eu/german/content/war-die-studentenbewegung-1956-antikommunistisch, 27.5.2011 (accesat: 16.10.2016).

MAREA ADUNARE NAŢIONALĂ a Republicii Populare Române: Constituţia Republicii Populare Române 1952, art. 85. Online: http://www.constitutia.ro/const1952.htm (accesat: 16.10.2016).

PÖPPEL, Walter & KUSTER, Bruno: Die Arbeiterselbstverwaltung în Jugoslawien. În: *Gewerkschaftliche Monatshefte*, nr. 12/1968, p. 713-718. Online: http://library.fes.de/gmh/main/pdf-files/gmh/1968/1968-12-a-713.pdf (accesat: 16.10.2016).

MUŢIU, Caius: Prin meandrele istoriei. Memoriile unui luptător pentru libertate. Timişoara 2014.

OCŞA, Alexandru (coord.): Tradiţia luptei pentru libertate în Banat. În: Revoluţia Română în Banat. Craiova 2009, p. 35-99.

RESCH, Friedrich & MILDT, Engelhard: Aktiver Widerstand. În: FINK, Hans & GEHL, Hans (eds.): „Jein, Genossen!" Rumäniendeutsche erzählen. Vom Zweiten Weltkrieg bis zum Fall des Eisernen Vorhangs. München 2014, p. 223-239.

RUSNAC, Mircea: Ecourile bănăţene ale revoluţiei anticomuniste maghiare din 1956. Online: http://istoriabanatului.wordpress.com/2009/06/17/mircea-rusnac-ecourile-banatene-ale-revolutiei-anticomuniste-maghiare-din-1956, 17.6.2009 (accesat: 16.10.2016).

SITARIU, Mihaela: Oaza de libertate. Timişoara, 30 octombrie 1956. Iaşi 2004.

STANCA, Teodor: Recurs la istorie – 47 de ani de la mişcările studenţeşti anticomuniste din Timişoara, octombrie 1956. Online: http://www.observatorul.com/articles_main.asp?action=articleviewdetail&ID=778, 2.10.2003 (accesat: 16.10.2016).

Sursa ilustraţiilor:

[1] Timişoara, Cetate, Piaţa Libertăţii şi Primăria. Carte poştală, anii 1950. Arhiva personală Jan Steenstra, Satu Mare

[2] Arhiva personală Ioan Holender, Viena

[3] Fototeca online a comunismului românesc, Foto #E345, ANIC, 55/1960. http://fototeca.iiccr.ro/picdetails.php?picid=32866X16X17 (download 16.10.2016)

Blogul autorului: www.uwedetemple.com

Traducerea din limba germană:
Werner Kremm şi **Uwe Detemple**

12 Drobny în: Sitariu 2004: Oaza de libertate, p. 62-63, 153

13 Memoriu din partea studenţilor din Timişoara. Originalul în Arhiva Tribunalului Militar Timişoara, dosar 3624, vol. I/Tm, f. 4), reproducere în: Sitariu 2004, p. 195-197

14 În textul original cuvintele „Reducerea considerabilă" sunt barate, fiind înlocuite cu un text ilizibil. Pentru elucidare cerera a fost suplimentată cu expresia „fără cote".

15 În textul original cuvintele „considerând a se face în învăţământul" sunt barate şi înlocuite cu „marxism şi un an Ec. politică".

Dr. **Mihaela Bucin**
(Szeged - Ungaria)

Ilustrate dintre Mureş şi Tisa
Ostrovul Vrăjitoarelor din Seghedin

Dacă o iei în josul Tisei, de la Memorialul Marii Indundaţii spre dreapta, şi treci de clinicile Facultăţii de Medicină, ajungi la Institutul de Patologie. Locurile pe care întindem pasul şi despre care vă trimit această „ilustrată" sunt pe malul Tisei din oraşul maghiar Szeged/ Seghedin. Din faţa clădirii pe care o numim popular morgă şi care, oricât de optimist ai fi, te duce cu gândul la moarte, privind spre râu, dincolo de dig, se întinde în zona inundabilă a Tisei o limbă de pământ împădurit, numită impropriu „insulă": Insula

Vrăjitoarelor. Nu mai crede nimeni că aici locuieşte Muma Pădurii ori că acest mal e tărâmul pe care poposesc din zbor Cotoroanţe pe mături. Denumirea ţărmului e legată de un fapt istoric: la 23 iulie 1728, are loc aici una dintre ultimele răbufniri ale unui ritual medieval cu atât mai cutremurător, cu cât se săvârşea în numele principiilor creştine. În pădurea de pe malul Tisei au avut loc printre ultimele arderi pe rug ale vrăjitoarelor, din Europa.

Arderea pe rug devine pedeapsă „oficială" pentru prima oară în 1197, când regele Pedro de Aragon asimilează erezia cu crima de lezmajestate, pasibilă de pedeapsa cu moartea prin foc. Însă arderea pe rug a rămas în primul rând în mentalul european ca osânda capitală aplicată vrăjitoarelor, în spiritul instituţiei catolice a Inchiziţiei. În Imperiu şi în Ungaria, vrăjitoarele au fost demascate şi pedepsite astfel timp de peste două secole. Doisprezece oameni vii au ars pe ruguri în acea zi de 23 iulie 1728, în crângul de pe malul Tisei. Înainte de supliciul final, cei găsiţi vinovaţi de erezie şi vrăjitorie erau supuşi unor probe incriminatorii: proba apei şi proba cântarului. Dacă acuzaţii erau puşi pe cântar, dar se dovedeau a fi mai uşori decât păreau cu ochiul liber, acest lucru era un argument sigur că sunt malefici – aşa spune un manual destinat vânătorilor de vrăjitoare, de acum peste 500 de ani.

Legende urbane contemporane spun că pe Insula Vrăjitoarelor, în jurul datei din luna în care s-a întâmplat oribila înscenare criminală, se aud suspine şi gemete. Aşa e! Copacii bătrâni, scorburoşi, cu trunchiuri şi ramuri mâncate de putregai, pe care doar scoarţa le mai ţine vertical, şi peste care s-au năpustit arbuşti tineri şi sălcii grăbite să se încolăcească peste tot, scot la adierile vântului sunete care amintesc de nişte vaiete. Dacă ştii istoria locurilor, imediat îţi pare că auzi şi gemetele despre care vorbesc legendele. Altfel, nimic nu mai aminteşte în crângul de pe mal de arderea vrăjitoarelor: adolescenţi gonesc cu bicicletele pe cărările înguste, ici-colo se văd urme de foc, probabil pescarii şi-or fi încropit un ospăţ cu peşte fript, raţe sălbatice meditează împăcate pe fâşia îngustă de nisip fin de la malul râului. Câteva gropi largi, a căror existenţă nu ne-o putem explica, păstrează umezeala ultimei inundaţii a Tisei, din primăvară. Dăm la o parte stratul de mâl rece şi lipicios şi sub el sunt mii şi mii de cochilii minuscule de melci. Din loc în loc, crengi uscate sunt îngrămădite într-un fel de ruguri care parcă aşteaptă o scânteie să se aprindă. Poate nouă ni se par ruguri, iar singura scânteie e cea a soarelui care îşi prelinge lumina spre apus. Peste Insula Vrăjitoarelor se lasă amurgul.

***

Dintre victimele obscurantismului de acum două sute de ani, istoria a păstrat numele unei moaşe din Macău, soţia unuia Kökény, pe numele ei de fată Nagy Anna. Era o muiere rea şi gâlcevitoare, deşi probabil priceputâ în meseria ei. Din cauze pe care nu le mai putem şti, la un moment dat neajunsurile din comunitate au început să se spargă în capul bietei moaşe care s-a văzut ţap ispăşitor pentru seceta şi foametea care bântuiau în acel an, pentru femeile sterpe, pentru grindină şi inundaţii, pentru moartea copiilor şi pentru molimele ce se abăteau asupra locuitorilor. Suspectată de a fi vrăjitoare, biata moaşă a fost supusă la „proba apei" şi aruncată în Mureş aici, în dreptul oraşului din care vă scriu această „ilustrată" şi care pe românește se cheamă Macău, iar oficial Makó. Moaşa Anna nu s-a înecat, Mureşul a aruncat-o afară, dovadă clară că era vrăjitoare (deşi femeia pur şi simplu ştia să înoate). Această întâmplare a avut loc în 1726, şi atunci a scăpat numai cu atât. Moaşa bănuită de vrăjitorie a fost expulzată din Macău şi s-a mutat la Seghedin.

Adevărul e că după eliberarea Seghedinului de sub ocupaţia turcească, la 1687, viaţa oamenilor de pe aceste meleaguri nu era de loc uşoară: sărăcie şi oameni fără căpătâi, sălbăticie şi învălmăşeală. Dau buzna pe malurile Mureşului şi ale Tisei tot felul de băjenari şi venetici sosiţi de prin diverse locuri: sârbi, croaţi, nemţi, ardeleni care tot timpul găseau motive să se sfădească între ei. Pentru localnici, toţi erau suspecţi, cum sunt de obicei intruşii. În plus, visteria crăiască se dovedea a fi o gură la fel de nesătulă ca cea a Sublimei Porţi. Lumea, oricum sărăcită, era pusă la corvoadă şi plăţi pentru împărat. Noul episcop de Cenad, groful Nádasdy László, nu ţinea seama de privilegiile oraşului şi strângea cu uşa populaţia ca să-şi plătească cu mic - cu mare, zeciuiala către biserică. În 1713 a venit mare Tisa şi mulţi au rămas fără acoperiş şi muritori de foame. Peste un an, în oraş e zaveră şi sărăcimea întârâtată a oraşului atacă şi jefuieşte primăria. În anii următori, seceta pârjoleşte recoltele, moment în care pentru biserică şi popi devine clar că a venit vremea ca vinovaţii să ispăşească pentru toate calamităţile pe care Dumnezeu le trimite din pricina păcatelor locuitorilor oraşului. Dar cine să fie vinovaţii? Biserica şi oficialităţile îi caută şi îi găsesc. Pentru readucerea echilibrului şi a bunăstării în oraşul de pe Tisa, sunt depistaţi şi condamnaţi de grabă 18 păcătoşi eretici. Aproape toţi sunt trecuţi de tinereţe, aproape toţi venetici; unii cerşetori, dar printre condamnaţi găsim şi o pereche de oameni foarte avuţi. Sunt prinşi şi judecaţi laolată, fiind consideraţi o confrerie, o armată malefică, ce cu bună ştiinţă face rău folosindu-se de practici satanice. Dintre aceştia, 12 au fost găsiţi vinovaţi de vrăjitorie şi de pact cu forţe întunecate. Iată-i pe nefericiţi, bărbaţi şi femei, după numele şi acuzaţiile ce li s-au adus: Rózsa Dániel, născut la Martonos, de 82 de ani, printre cei mai avuţi seghedineni, e judecat ca fiind căpitanul vrăjitoarelor. Nevasta acestuia, Széll Zsuzsanna, este trecută în sentinţă ca fiind paharnic în oastea vrăjitoarelor. Katona Ferenc, 60 de ani, e considerat stegarul oastei drăceşti. Borbola Ferenc, din Kecskemét, e vrăjitor-locotenent. Kovács Pál, din Pétervásár, e descris ca vătaful cerşetorilor. Nagy Anna, măritată mai întâi cu Kökény András, apoi cu Giliczó János, e menţionată ca mâna dreaptă a lui Rózsa Dániel. E chiar acea moaşă care ajuns la Seghedin de la Macău, unde fusese pedepsită tot pentru vrăjitorie. Jancsó Szanda Katalin era venită la Seghedin din judeţul Heves şi era vindecătoare. Tóth Erzsébet, văduva lui Danyi János, cea mai tânără vrăjitoare, avea 27 de ani. Dancsó János, din judeţul Heves, era cerşetor. Dancsó Hisen Borbála, din Árokszállás, 65 de ani, îşi făcea veacul printre calicii bisericii din oraş. Koncz Sára, nevasta lui Végh István, 29 de ani, a mărturisit că e însărcinată, dar nu i-a folosit la nimic, a fost condamnată în rând cu ceilalţi. Văduva lui Horváth Mátyás, Örzse, era venită din Ardeal, şi în lada în care îţi ţinea bruma de lucruri, a fost descoperită sfânta anafură, despre care se ştia că aceşti ucenici ai răului au necinstit-o folosind-o la vrăji de legare a ploii.

Acuzaţia principală era deci că această „organizaţie de vrăjitori" a legat ploaia într-un sac şi a vândut-o turcilor păgâni, pentru şapte ani, cu dorinţă de câştig şi spre nenorocirea oraşului Seghedin, care urma să sufere de secetă şi foamete vreme îndelungată. Despre ce s-a întâmplat în acea zi de iulie,

pe Ostrovul Vrăjitoarelor din josul Tisei, la Seghedin, nu voi scrie. Nu vreau să mergeţi înspăimântaţi în excursie, pe Insula Vrăjitoarelor. În ungureşte, tema are o bibliografie ofertantă iar Internetul e plin cu tot felul de poveşti. Destul că aceste crude şi inutile execuţii au ajuns la urechile imperiale şi, în 1755, Maria Tereza interzice vânătoarea de vrăjitoare în toată monarhia.

***

Azi, Ostrovul Vrăjitoarelor din Seghedin a încercat să devină un brand, dar nu cu prea mult succes. Insula e mai mult o poveste, e doar un ţărm cu arbori bătrâni, neatins de ambiţia asfaltată a civilizaţiei, pe care, din când în când, diferite organizaţii de tineri îl curăţă de peturi şi alte tot felul de deşeuri. În apropierea Ostrovului Vrăjitoareleor, se văd încă pilonii podului feroviar peste Tisa care, odinioară, din 1858 până în 1944, legase Timişoara de Seghedin. Despre acest pod, poate vă voi timite o nouă ilustrată, în viitorul număr al revistei.

Lucrări despre „Ostrovul Vrăjitoarelor" de la Seghedin:
Banner János: A szegedi boszorkányok; Szeged, 1928;
Kiss András: Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák; Bukarest, 1998.

Dușan Baiski
(Timișoara)

Reuniunea Generală Poporală din Cenadul Vechi

Casinele (a nu se confunda cu casinourile) care au funcționat de-a lungul vremii la Cenad și-au avut rolul lor bine determinat pentru localnicii care le frecventau, aici funcționând asemenea așezăminte destinate nu doar unor pături sociale, ci și sau mai ales unor grupuri etnice. Cei care le-au inițiat nu au făcut parte din pătura săracă și analfabetă a Cenadului Mare (Sârbesc, Szerb Csanád) ori a Cenadului Vechi (German, Nemeth Csanád), ci din cea a știutorilor de carte și cu o poziție potrivit profesiei și averii membrilor. Deși au purtat diverse denumiri, casinele își aveau propriul statut de funcționare, sedii de regulă puse la dispoziție de cei mai înstăriți, săli de bal, fonduri de carte și abonamente la publicații, uneori chiar și mese de biliard etc.

La casină oamenii se întâlneau nu doar pentru dezbateri sociale, politice ori pentru a face schimb de idei, ci și pentru a-și armoniza părerile cu privire la acțiunile privind apărarea identității naționale. Fiindcă, să nu uităm, primele casine cenăzene s-au înființat cu mult înainte de Primul Război Mondial, când actualul Banat românesc se afla sub stăpânire maghiară. Dar și după unirea Banatului și Transilvaniei cu România.

Firește, pentru a funcționa legal, o astfel de organizație avea nevoie de autorizare din partea statului. Procedura de înregistrare a fost, ca și în ziua de astăzi, una complicată și tocmai de aceea îndelungată, uneori putând dura ani întregi. Fiindcă nu ajungeau actul de constituire și statutul. Acestea trebuiau mai întâi avizate de unul sau mai multe ministere, în funcție de obiectul de activitate. Abia în final, dosarele ajungeau la tribunal, pentru decizia finală, urmată de înscrierea în registrele speciale pentru fundații și asociații.

Instituția casinei a funcționat doar în Banat și Transilvania, celelalte provincii românești necunoscând acest gen de organizare. Iar denumirea ca atare, „casină, casine“, nu se regăsește nici în dicționarele de profil. Firește că după Marea Unire din 1918, birocrația românească, neînțelegând sau neacceptând ideea de casine, s-a străduit să pună bețe-n roate înființării acestora. Cel puțin cenăzenii s-au convins de acest lucru și nu o singură dată. Dovezile se regăsesc în dosarele și registrele Tribunalul Județului Timiș aflate în custodia Arhivelor Naționale.

În Cenadul Vechi (astăzi Cenad) din județul Timiș-Torontal (actualmente Timiș), pe 25 ianuarie 1925 s-a ținut adunarea de constituire a *„Reuniunei generale poporale din Cenadul-Vechiu“*, la care participanții au fost, fără nicio excepție, în totalitate de origine etnică germană (șvabi). Președintele ales ad-hoc a fost Peter Novak, care i-a propus pentru verificarea procesului-verbal pe Nicolae Wolf și Anton Koreck, explicând apoi motivul adunării și rugându-i pe cei prezenți *„...să-i dea concursul moral și material pentru constituirea unei societăți, care va avea scopul propășirea vieții sufletești, economice și sociale a membrilor ei.“*

Cei prezenți au aprobat în unanimitate propunerea, pentru ca imediat să aleagă membrii consiliului de administrație: Peter Novak (plugar) – președinte, Peter Maywurm (zidar) – vicepreședinte, Keltsch Nicolae (comerciant) – secretar, Rudolf Richter (plugar) – casier, Nicolae Wolf (plugar) și Anton Koreck (plugar) – bibliotecari, Nicolae Shühssler (plugar), Peter Wolf (plugar), Ioan Schulz (plugar), Anton Baltazar (plugar), Peter Gilot (bărbier) și Joan Loch (curelar) – membri.

După aprobarea denumirii asociației, propusă de proaspătul președinte, acesta din urmă l-a invitat pe secretar să dea citire statutului organizației, rugând pe cei prezenți să asculte cu atenție, iar la final să facă *„...eventuale propuneri pentru schimbarea și îndreptarea acestor dispoziții care n-ar fi bune pentru propășirea societății.“* Statutul a fost aprobat și el în unanimitate, astfel că *„Adunarea împuternicește pe președintele, ca în numele lor poate să declare societatea ca constituită și-l roagă să facă cele necesare ca societatea să fie aprobată și înregistrată din partea autorităților competente de stat.*“ Președintele a declarat societatea constituită și, nefiind alte puncte pe ordinea de zi a adunării, a declarat ședința închisă.

Iată și lista celor prezenți la adunare (am respectat grafia numelor întocmai după documentul aflat la dosar):

Anton Backhaus, Josif Decsov, Valentin Pauli, Joan Huhn, Joan Weber, Nikolae Wiener, Petru Coreck, Anton Hausch, Anton Weiland, Adam Schmid, Friedrich Wenner, Joan Kilburg, Anton Kuhn, Nicolae Franck, Joan Schmidt, Anton Wirozav, Joan Meszaroș, Adam Graebeldinger, Joan Farka, Anton Baltazar, Peter Wambach, Konrad Balthazar, Peter Aubermann, Rudolf Richter, Anton Koreck, Nicolaus Schüssler, Joan Lessl, Josif Pauli, Joan Koreck, Nicolae Anabring, Petru Eberhardt, Nicolae Eberhardt, Mathais Klar, Joan Graebeldinger, Nicolae Pinnel, Joan Dornbach, Anton Wambach, Josif Thiel, Petru Schütz, Petru Koreck junior, Petru Koreck senior, Nicolae Weber, Emerich Müller, Nicolae Wolf, Anton Lux, Joan Dornbach, Konrad Balthazar, Anton Huhn, Mathias Pinnel, Anton Potchen, Franz Huhn, Joan Thiel, Josif Schmeltzer, Nicolae Wolf, Anton Schussler, Anton Bohmer, Josif Pochen, Peter Fassbinder, Ioan Maywurm, Josif Kühn, Anton Wolf, Adam Blau, Peter Schussler, Georg Richter, Peter Wolf, Joan Müller, Petru Annabring, Ioan Blau, Gheorghe Huhn, Ioan Frank, Peter Maywurm, Ioan Annabring, Anton Dornbach, Ioan Waltrich, Franz Fortner, Anton Koreck, Josif Koreck, Petru Schüssler, Nicolae Volk, Ioan Werner, Antoniu Schneider /594/, Anton Schneider /597/, Josif Schneider, Peter Izler, Iosif Götz, Nikolaus Dornbach, Peter Koreck, Ioan Schneider, Petru Gilot, Ioan Schulde, Nicolae Pinnel, Petru Thiel, Anton Schmeltzer, Petru Wolf, Ioan Wolf, Iosif Potchen, Peter Schneider, Matias Dornbach, Ioan Müller, Peter Wolf, Ioan Hinkel, Anton Koreck, Nikolae Graebeldinger, Petru Hilger, Nicolae Schmeltzer, Anton Schüssler, Iosif Bohmer, Ioan Klaskin, Ioan Mager, Nikolae Gilot, Mathias Pinnel, Mathias Jung, Petru Weber, Konrad Schüssler, Nikolae Wolf, Ioan Jung, Anton Esperschütz, Ioan Lichtfuss, Nikolae Keltsch, Anton Klemenz, Petru Gilot, Heinrich Koreck, Anton Koreck, Ioan Waltrich, Ioan Kopp, Ioan Loch, Anton Kiefer, Nicolae Pinnel, Nikolae Pauli, Anton Bernhardt, Emmerich Wambach, Peter Mallinger, Ioan Schultz, Anton Kurth, Anton Mager, Anton Hinkel, Petru Wambach, Anton Graebeldinger, Josif Graebeldinger, Anton Pinnel, Iosif Pinnel, Anton Paul, Michael Koreck, Georg Frank, Nicolae Waltrich, Ioan Volk, Gerhardt Dornbach, Samuel Paul, Heinrich Kuhn, Emerich Kuhn, Petru Pinnel, Nicolae Jung, Petru Jung, Adam Koreck, Joan Mallinger, Joan Karl, Joan Aubermann, Joan Jung, Nicolae Koreck, Nicolae Harrar, Nicolae Hilger, Peter Dornbach, Nicolae Schüssler, Nicolae Eberhardt, Anton Maywurm, Peter Bogel, Anton Baltazar, Joan Bohmer, Anton Aubermann, Anton Graebeldinger, Joan Pinnel, Nicolae Graeber, Josif Fortner, Josif Waltrich, Ioan Annabring, Joan Klar, Nicolae Klemenz, Petru Dornbach, Friedrich Schüssler și Matei Tullius.

Potrivit statutului aprobat, sediul organizației se afla în Cenadul Vechi, fără a se preciza în vreun act inclusiv oficial un număr de casă, scopul acesteia fiind: *„Unirea tuturor straturilor poporale prin mai deasă venirea în contact, promovarea vieții sufletești economice și sociale prin reciprocă schimbare a gândurilor.“* În vederea atingerii acestui scop, se va avea în vedere deschiderea unui local corespunzător, cu bibliotecă și sală de lectură și conversație.

Membru putea fi *„oricare cetățean nepătat din Cenad“*, dar pentru a fi acceptat trebuia să fie recomandat de către un membru deja acceptat, asupra propunerilor urmând a decide *„...consiliul de administrație în proxima ședința sa, cu votarea secretă și majoritate simplă de voturi.“*

Orice membru era dator să plătească în avans taxa de membru (cotizație) stabilită de comitet. De asemenea, taxa respectivă se plătea timp de trei ani de la primirea în societate. *„Fiecare este însă îndreptățit și totodată obligat să avizeze ieșirea sa din reuniune cu o scrisoare adresată comitetului, cel mai puțin trei luni înainte expirării celor trei ani.“*

Printre drepturile de membru erau: folosirea bibliotecii potrivit regulamentului conceput în acest scop, aducerea de oaspeți etc. De asemenea, oricare membru putea să ceară ieșirea din reuniune. Însă putea fi și exclus: *„Propunerea de excludere se poate lua în dezbatere de către comitet numai în cazul dacă aceea o vor cere cel puțin 10 membri în scris, pe lângă iscălitura proprie și indicarea motivului. Comitetul e îndreptățit prin decisul* (decizia, n.n.) *său să excludă și pe acei membri cari au rămas în restanță cu plata taxei de membru de pe un an și când nici a doua provocare nu a avut rezultat. Membrul exclus are drept a-și înainta cauza proximei adunări generale în decurs de 15 zile dela înmânarea decisului.“*

Potrivit aceluiași statut, adunarea generală urma să se țină în primul trimestrul al anului, fiind anunțată cu cel puțin opt zile înainte prin afișare la sediul asociației și prin convocator. Iar o adunare generală extraordinară era posibilă la inițiativa a cel puțin 10 dintre membri.

Cererea de înregistrare la Tribunalul Timișoara, în registrul persoanelor juridice, susținută prin 178 de semnături, a fost depusă pe 11 ianuarie 1926, primind numărul de înregistrare 222. La rândul său, Secția I a Tribunalului Timișoara, a trimis decizia, împreună cu un exemplar din statut și actul de constituire, la Ministerul de Interne din București, unde dosarul a fost preluat la registratură pe data de 9 iulie 1926, fiind înregistrat cu nr. 130053.

Pe 8 aprilie 1926, în baza art. 18 din Regulamentul pentru aplicarea Legii nr. 21 din 6 februarie 1924 pentru persoanele juridice (Asociații și Fundații), Tribunalul Timișoara cere președintelui asociației, Peter Novak, să publice în „Monitorul Oficial“ și în două ziare de largă circulație *„...alăturatul extras din registrul asociațiunilor recunoscute persoane juridice.“*, urmând ca în termen de 50 de zile reprezentanții asociației să depună la tribunal câte-un exemplar din respectivele publicații.

La 11 iulie 1926, avocatul cenăzean dr. Ioan Wolf va depune la Tribunalul Timișoara câte un număr din publicațiile *„Monitorul Oficial“*, *„Banater Deutscher Zeitung“* și *„Primăvara“*, în care au apărut extrase din statutul asociației.

Pe 21 iulie 1926, Direcțiunea Generală a Muncii din cadrul Ministerului Cooperațiunii și Asigurărilor Sociale va înapoia către Tribunalul Timișoara actul constitutiv și statutul Reuniunei Generale Poporale din Cenadul Vechi *„...întrucât prin scopul ce urmărește numita reuniune, intră în competența Ministerului de Interne, căruia urmează să cereți avizul.“*

Direcțiunea Administrației Generale, contenciosului și Statisticii din cadrul Ministerului de Interne va informa în scris Tribunalul Timișoara, referitor la Reuniunea Generală Poporală din Cenadul Vechi cum că *„... nu are nimic de obiectat, din punct de vedere al ordinei și siguranței statului, contra acordării personalității juridice cerute de acea reuniune.*

În ceea ce privește scopul și modul cum sunt redactate statutele menționatei reuniuni, urmează să luați avizul Ministerului Instrucțiunei, conform art. 3 din legea pentru persoanele juridice[1]*.“*

La 19 ianuarie 1927, Tribunalul Timișoara va anunța oficial reprezentanții asociației cenăzene despre faptul că a expirat termenul de evidență.

La 7 aprilie 1927, același tribunal va trimite spre avizare dosarul cenăzenilor la Ministerul Instrucțiunii – *„Casa Școalelor“* și a Culturii Poporului. Pe 5 iulie 1927, va primi de la acest minister o notă potrivit căreia, ministerul în cauză este *„...de părere a se acorda dreptul de persoană juridică“* asociației din Cenadul Vechi. În aceeași zi, avocatul Ioan Wolf din Cenadul Vechi va depune

1 Legea nr. 21 din 6 februarie 1924 pentru persoanele juridice (Asociații și Fundații), publicată în „Monitorul Oficial“ nr. 27/6 feb. 1924. Potrivit acesteia, pentru înființarea unei asociații era nevoie de minimum 20 de persoane.

la Tribunalul Timişoara o solicitare pentru fixarea termenului de dezbatere privind acordarea statutului de persoană juridică organizaţiei în discuţie. În solicitarea lor, reprezentanţii Reuniunii aveau să scrie:

„Onorat Tribunal

În cauza noastră pentru înscrierea «Reuniunei Generale Poporale – Asociaţiunii de lectură din Cenadul Vechiu» în registrul persoanelor juridice, de sub No. 222/1926, fiind recercat Ministerul Instrucţiunilor Publice pentru a da avizul său, care recercare este înmânată Ministerului, - conform filei de înmânare -, în ziua de 11 Iunie 1927, - recercarea şi până în ziua de azi a rămas fără rezultat.

Deoarece neprezentarea concluziunilor ministerului, - conform art. 89 a legii pentru persoane juridice, - se consideră în favoarea constituirii persoanei juridice, prin advocatul nostru deja autorizat, cu onoare Vă rugăm:

Binevoiţi a fixa cât mai scurt termen de dezbatere a cererii noastre sus-citate în baza art. 89 din lege şi art. 12 şi 13 din Regulamentul pentru persoanele juridice şi a o rezolva în merit.“

Sentinţa de acordare a personalităţii juridice a fost dată de Secţia I a Tribunalului Timişoara pe 7 decembrie 1927, urmând ca după ce aceasta va rămâne definitivă, asociaţia să fie înscrisă în registrul special al Tribunalului pentru asociaţiuni, *„cu respectarea formelor şi obligaţiunilor de publicitate prevăzute de art. 91 şi 92 din lege.“* Avizul ministerial a fost acordat de către Ministerul Instrucţiunii, cu nr. 22927/1927.

Dosarul aflat la Direcţia Judeţeană Timiş a Arhivelor Naţionale nu conţine din publicaţiile amintite mai sus decât nr. 133/20 iunie 1929 al *„Monitorului Oficial“*, cu următorul text pe pag. 19:

„Tribunalul Timiş-Torontal, secţia I

EXTRAS

Din registrul asociaţiunilor recunoscute persoane juridice.

Nr. de ordine: 164.

Titlul sau denumirea persoanei juridice: Reuniunea Generală Poporală din Cenadul-Vechi.

Obiectul şi scopul. Unirea tuturor straturilor sociale prin dese conveniri, promovarea vieţei sufleteşti, economice şi sociale, prin schimbarea gândurilor.

Sediul centralei şi al sucursalelor: Cenadul-Vechi.

Data constituirii: 1925, Ianuarie 25.

Actul pe temeiul căruia s-a obţinut personalitatea juridică: Sentinţa cu Nr. 222 din 1926 a tribunalului Timiş-Torontal, secţia I.

Numele, profesiunea şi naţionalitatea persoanelor ce compun consiliul de direcţiune şi administraţie: Preşedinte, Peter Novac, vice-preşedinte, Peter Maurirm (sic)*; secretar, Nicolae Keltsch; cassier, Rudolf Richter, bibliotecari: Nicolae Wolf şi Anton Koreck; membri: Nicolae Scmosler* (sic)*, Peter Wolf, Ioan Schulz, Anton Baltazar, Peter Gilot şi Ioan Loch.*

Timişoara, 1929, Aprilie 8.

Nr. 222 din 1926.“

Bibliografie:

Direcţia Judeţeană Timiş a Arhivelor Naţionale, Fond nr. 128 Tribunalul Judeţului Timiş, inv. nr. 130, dosarul nr. 1/1926.

Ing. **Milan Uncianschi**
(Timişoara)

Povestea familiei mele. Deportarea în Bărăgan

Tatăl meu, Liubomir Uncianschi, s-a născut la Cenad, judeţul Timiş, într-o familie de oameni gospodari înstăriţi.

Şi-a făcut studiile superioare în Iugoslavia, la Belgrad, respectiv la Facultatea de Ştiinţe Agricole, iar când relaţiile cu ţara vecină s-au deteriorat rapid, aceasta în contextual situaţiei politice internaţionale, pentru el au început să se ivească o mulţime de dificultăţi. De exemplu, în ultimul an de studiu s-a aflat sub supravegherea constantă a Securităţii române. I s-a cerut să coopereze în sensul să-şi spioneze colegii, profesorii, modul de predare a cursurilor şi diverse alte date. Dar, din moment ce nu s-a declarat de acord, a fost declarat inamic public al statului român şi, ca atare, oponent politic.

Familia Uncianschi. În rândul al doilea, cu ochelari, tatăl meu, Liubomir Uncianschi

Când şi-a terminat studiile la Belgrad, în 1950, la revenirea sa în România, şi anume prin Jimbolia, în februarie 1950, a fost arestat ca oponent politic. Audierile au avut loc la Timişoara. După trei zile a fost dus la Bucureşti şi a fost ţinut în arest, în izolare, în pivniţele Securităţii, aproximativ patru luni. În această perioadă de timp, audierea a avut loc numai pe timp de noapte, vreme de patru-cinci ore, începând cu ora 2 după miezul nopţii.

Metodele de interogare au fost mai mult psihologice decât fizice. El s-a aflat în mod constant sub presiune. În cele din urmă, ca urmare a condiţiilor prielnice politice internaţionale apărute, a fost eliberat sub control judiciar şi arest la domiciliu, la casa părintească din Cenad. Trebuia să se prezinte în fiecare zi la raport, la poliţie.

De sfintele Rusalii, în 1951, întreaga noastră familie a fost ridicată în timpul nopţii, iar tata a fost arestat şi dus la postul de miliţie din Cenad, fără să ştie de soarta familiei.

Despre plecarea bunicilor mei, Milan şi Vidosava, în Bărăgan, pot spune că au avut dreptul să ia cu ei doar ceea ce au putut încărca într-o căruţă. Au avut şansa să poată lua două căruţe (bunicul meu şi fratele său, Jivko). Într-un car erau lucruri de uz personal, iar în celălalt au luat seminţe de grâu, porumb şi făină de grâu şi făină de porumb, fasole. Au mai luat şi păsări de curte, o pereche de de porci, o vacă, unelte de grădinărit şi un plug. La gara din Cenad li s-a repartizat un vagon pentru două familii. Au călătorit trei zile în aceeaşi incintă cu animalele. Apă pentru animale şi pentru uz personal li s-a permis doar în staţia Craiova. A fost o călătorie foarte dificilă. Ei nu au ştiut nimic despre tatăl meu, care a fost reţinut la Cenad înainte de plecarea lor.

Când s-au ridicat restricţiile din Bărăgan, în ianuarie 1956, după eliberare, bunicul meu Milan s-a întors acasă. În

casa noastră funcţiona acum o şcoală. După mai multe cereri şi insistenţe la autorităţi, a reuşit ca după trei luni să reobţină casa.

Ferma bunicului meu a fost deja naţionalizată la data plecării lor în Baragan, la fel s-a întâmplat şi cu ferma fratelui său, Jivko, la Beba Veche. În cadrul acestor ferme au activat gospodăriile agricole. Bunicul meu a solicitat autorităţilor cenăzene să i se arate inventarul de preluare făcut în lipsa lui după plecarea în Bărăgan. I s-a răspuns că inventarul solicitat a ars împreună cu alte documente într-un incendiu. În 2010, am găsit un proces-verbal de preluare a bunurilor din casă la Arhivele Naţionale, am fost şocat că nu s-a scris nimic despre un tractor care, la data plecării, a rămas, nu s-a scris nimic despre animalele rămase, cantitatea de cereale în hambare, nu am găsit procesul-verbal de preluare a bunurilor din fermă.

Până în 1960, autorităţile din Cenad şi din regiunea Banat au făcut presiuni pentru intrarea în Gospodăria Agricolă Colectivă (G.A.C.), familia bunicului meu a fost chiar hărţuită pentru intrarea în G.A.C.. Nemaiavând ce face, au fost nevoiţi să intre în G.A.C. fără aport material (deşi le-au fost rechiziţionate toate bunurile la plecarea în Bărăgan), lucrând ca muncitori necalificaţi în zootehnie.

Când a ajuns în Bărăgan, tatăl meu şi-a găsit familia şi pe toţi ceilalţi care au fost acolo într-un spaţiu închis cu sârmă ghimpată, sub supravegherea militară a Miliţiei şi a organelor de securitate.

A doua zi după sosirea lui, tatăl meu a fost obligat să participe la parcelarea terenului aferent fiecărei familii pentru a construi o casă. La început, populaţia deportată a refuzat să-şi construiască adăposturi, sperând că vor fi eliberaţi şi se vor întoarce acasă. Pentru început şi-au improvizat nişte bordeie săpate în pământ şi acoperite cu stuf şi ţărână.

Fiind o perioada foarte grea, neavând bani, au fost nevoiţi să-şi vândă diferite bunuri, animale, în special caii, în satele învecinate etc. În 1952, respectiv pe 4 decembrie a întâlnit-o pe mama mea, Strugariu Eugenia, după un timp căsătorindu-se. Ei au fost primul cuplu care s-a căsătorit într-un sat nou construit: Zagna, comuna Vădeni.

Bunicii dinspre partea mamei, în Bărăgan

Acum, ceva despre mama mea Eugenia, născută Strugariu. A venit pe lume în Bucovina, într-o familie bogată şi educată de lângă Cernăuţi. A urmat şcoala primară şi liceul la mătuşa ei, în Cernăuţi. După semnarea pactului Molotov-Ribbentrop din 1939, la îndemnul unchiul ei, care a trăit şi a lucrat ca medic în Bucureşti, la instituţia regală română, s-a mutat împreună cu mătuşa ei şi părinţii în România, înainte de închiderea graniţelor cu fosta U.R.S.S., când nordul Bucovinei a ajuns între graniţele U.R.S.S.-ului, actuala Ucrainã. Ei au venit în Banat şi s-au stabilit la Bulgăruş, au cumpărat teren şi au devenit „chiaburi“. Au pierdut totul când au fost deportaţi în Bărăgan.

Părinţii reali ai mamei, pe nume Daniliuc Toader şi Domnica, au fost ridicaţi şi duşi în Bărăgan la Urleasca.

Primii ani în satul Zagna au fost foarte grei, După un an de convieţuire în bordeie, şi-au construit case de locuit din chirpici acoperite cu stuf luat de pe malurile Dunării.

Autoritățile locale i-au obligat să construiască apoi clădiri publice: școală, dispensar și o clădire a administrației locale, să lucreze în ferma de stat „Gostat“. Prin munca și cunoștințele lor agricole privind cultivarea legumelor, a creșterii animalelor, au contribuit la realizarea unor producții mari față de ceea ce s-a obținut până la venirea lor, ajungând astfel ca acea zona să devină producătorul de legume al Brăilei.

Mama mea, Eugenia Strugariu, învățătoare la Bulgăruș, în mijlocul copiilor, înainte de deportarea în Bărăgan

Despre tatăl meu pot adăuga faptul că, în ultimii ani ai șederii sale în Bărăgan, la Zagna, i-a fost recunoscută diploma de inginer agronom, dar a trebuit să rămână timp de aproape cinci ani mai mult decât cei care s-au întors acasă, în Banat.

El a primit un loc de muncă ca inginer la Stațiunea de cercetare Chișcani, din apropierea Lacului Sărat. A fost o perioadă dificilă în acele zile, au existat o mulțime oameni „mici“ care l-au invidiat, el fiind hărțuit în mod constant. De multe ori a fost invitat la Siguranță, la diferite audieri, dar nu l-au putut învinge, fiindcă, totuși, a avut norocul să cunoască „oameni mari“, corecți și demni, experți în problemele reale din agricultură la acea dată, care nu se uitau la contextul social, ci la cunoștințele și experiența tatălui meu. Acolo a scris primele sale lucrări științifice legate de irigare/desecare. Lucrările sale au fost prezentate în multe țări și chiar în îndepărtata Japonie. Și drept încununare a activității sale, în 1978 și-a sustinut lucrarea de doctorat la Academia Română de Științe din București, devenind doctor în științe agricole, unul dintre primii oameni de știință de irigare/desecare. După lucrările lui de cercetare în țările din estul Europei si nu numai, s-au folosit și se folosesc metode de irigare și desecare la orez, porumb, grâu și diverse lucrări ameliorative la solurile grele etc.

Tatăl meu a fost unul dintre primii oameni de știință români care au informatizat sistemul de irigare. Și când în Timișoara, la Institutul Politehnic, s-a creat primul calculator funcționând cu bandă pe casetă, și-a prezentat programul la Institutul de Agricultură din București, la Academia Română de Științe.

Av. **Luana Constantin**
(Constanța)

Mărturii pentru eternitate

Despre lotul 3 al rezistenței anticomuniste din Dobrogea sunt multe de spus, de scos la lumină. Dacă ar mai fi trăit măcar un membru al lotului, tabloul său ar fi fost mai ușor de privit.

Atunci când am început să caut mai multe date despre acest subiect, mi-am dat seama că nu mai sunt martori care să îmi povestească și alte aspecte.

De atunci, când și când prin capul meu trece o întrebare: ,,De ce nu am căutat mai devreme?” Scuze sunt multe, dar nici un răspuns! Știam de multă vreme că am avut un unchi care a fost închis, despre care ai mei aflaseră după 1989 că a fost ucis în anii 50.

Lotul 3 Dobrogea (arhiva C.N.A.S.)

Căutând mai bine și cu perseverență, mi-am dat seama că pot afla mai multe. Așa am ajuns să studiez dosarul Lotului 3 al rezistenței anticomuniste din Dobrogea.

La o primă citire, ceea ce mi-a atras atenția au fost fotografiile. Din fotografia lotului (pe care o mai văzusem într-o carte – Constantin Ionașcu, Rezistența anticomunistă din Dobrogea, Ed. Ex Ponto) m-au impresionat în mod deosebit chipurile lor triste. Așa am simțit eu în acel moment. Impactul cu fotografia lotului a fost profund, ca și cum oamenii se aflau în fața mea.

Tot în dosar am descoperit și o fotografie cu unchiul meu, Ion Pițigoi, pe care nu o mai văzusem niciodată. Nici eu, nici familia mea.

Lotul 3 al rezistenței anticomuniste din Dobrogea cuprindea 29 de persoane. Toți au fost judecați și condamnați prin sentința nr. 557/24 octombrie 1949 a Tribunalului Militar Constanța.

Ion Pițigoi a fost condamnat la 15 ani muncă silnică, șapte ani degradare civică, 4.000 lei amendă, 2.000 lei cheltuieli de judecată pentru crimă de uneltire contra securității interne a statului și deținere ilegală de munițiuni.

Ion Pițigoi cu soția

Sentința a fost atacată cu recursuri de majoritatea condamnaților din lot, dar acestea au fost respinse. La data pronunțării deciziei de recurs (6 aprilie 1950), treisprezece membrii din lotul 3, alături de alți trei deținuți dobrogeni din alte loturi, erau deja uciși din data de 9/10 martie 1950.

Numele celor uciși sunt următoarele: Manea Duțu, Nicolae Dobromir, Ioan Filip, Gheorghe Gușiță, Alexandru Gogu, Constantin Lache, Iordan Nicolau, Dumitru Negroiu, Ion Pițigoi, Nicolae Roșculeț, Stere Stercu, Constantin Tudoran, Ioan Topîrceanu, Gheorghe Tomoșoiu, Gheorghe Tofan, Marin Cenușe. Toți erau condamnați la pedepse cuprinse între muncă silnică pe viață și 15 ani muncă silnică, nicidecum condamnări la moarte.

Nicolae Roșculeț

Se pare că aceștia au fost transferați din penitenciarele Aiud și Gherla, unde își executau pedepsele, la penitenciarul Timișoara, apoi transportați în zona Lugojului, unde au fost uciși și îngropați în zona Dealul Ciura (9/10 martie 1950).

În timp, am intrat în posesia unor fotografii de familie cu acești oameni. Descoperim o altă lume, cunoaștem altă latură a lor.

Gheorghe Tomoșoiu cu soția

Un alt tip de mărturii îl reprezintă scrisorile/cărțile poștale trimise de deținuți din închisoare. Ca și răspunsurile celor de acasă.

Cel mai emoționant bilet pe care l-am citit este scris de Gheorghe Tomoșoiu. Nu știm cum a intrat familia în posesia biletului, posibil când acesta se afla în anchetă la Tulcea.

„Dragii mei, veți ști că eu sunt sănătos împreună cu Nae și Neculai. De noi să nu duceți grijă și să nu trimiteți nimic până ce nu primiți în scris că se poate da voie de pachete și scrisori. Niculina și Sofica la fel. Ce fac Mici și Gicu? Spune la toți sănătate atât de la mine cât și de la Nae și Neculai. Altceva suntem mulțumiți lui Dumnezeu că suntem sănătoși. Vă sărut cu dor pe toți. Ghiță”

Ion Pițigoi

Cei doi, „Nae și Neculai”, sunt Iordan Nicolae și Dobromir Nicolae, cei trei fiind buni prieteni și colegi de suferință. Toți trei au fost uciși în 9/10 martie 1950. Mici și Gicu sunt copiii lui Gheorghe Tomoșoiu.

Nu știu dacă osemintele acestor oameni vor fi descoperite cândva, dar imaginile cu ei, alături de amintirile celor dragi, care i-au cunoscut, reprezintă mărturii pentru eternitate.

Mulțumesc și pe această cale doamnei Doina Pavel (nepoata lui Gheorghe Tomoșoiu), familiilor Marius Roșculeț și Ion Roșculeț (nepoți de frate ai lui Nicolae Roșculeț), pentru fotografiile aduse din istorie în prezent.

Cenad - Imagini de arhivă

Recenzii

Oare anticomunismul partizanilor a fost un profascism voalat?*

„Mitul”, la care face referire titlul cărţii, priveşte o deseori practicată eroizare prin opinia publică şi media a rezistenţei anticomuniste împotriva regimului comunist şi a trupelor de ocupaţie a Armatei Roşii sovietice, rezistenţă care, prin câteva sute de oameni şi prin câteva mii de simpatizanţi, a fost activă pe aproape toată perioada stalinismului din România. Cert este; în R.D.G. şi în Cehoslovacia în 1953, în Polonia, în Ungaria în 1956, apoi din nou în Cehoslovacia lui Dubcek în anul 1968 au existat rebeliuni deschise împotriva ordinii impuse de sovietici; din România – făcând abstracţie de un început (sugrumat brutal) de rebeliune studenţească la Timişoara în 1956 – nu se prea cunosc semne de respingere deschisă a comunismului/stalinismului, excepţie făcând mici grupuri de partizani, de rezistenţă armata, care, în manieră mult eroizata a haiducilor, utilizau protecţia munţilor şi a pădurilor din Banat şi din Ardealul de sud, bucurându-se de sprijinul unei părţi a populaţiei şi care se implicau în schimburi sângeroase de foc cu trupele de Securitate şi ale miliţiei, menţinând speranţa în venirea salvatoare a „americanilor”. Despre aceste grupuri de rezistenţă din munţi, conduse de cele mai multe ori de foşti legionari sau ofiţeri marcaţi nu rareori fascistoid, în perioada comunistă s-a tăcut, iar după 1989 s-a făcut inclusiv din această tăcere un mit. Chiar şi în rândurile minorităţii germane din România (dacă ne gândim de exemplu la „Acţiunea celor 1000” – „1000-Mann-Aktion”).

Pe de altă parte, acolo unde tăcerea nu-şi mai avea rostul, s-a aplicat „bagatelizarea”. S-au ascuns, de exemplu, convingerile ideologice ale conducătorilor sau membrilor grupurilor de rezistenţă, meritele lor în calitate de capi ai rezistenţei anticomuniste fiind scoase exagerat de tare în evidenţă. Lucru valabil inclusiv pentru cei care se consideră exponenţii societăţii civile româneşti. Un exemplu grăitor în acest sens este felul cum este prezentat opiniei publice româneşti cel amintit în titlul cărţii, Ion Gavrilă Ogoranu, cel care timp de 20 de ani se ascunsese cu succes în România, fiind într-un final depistat de Securitate, care l-a constrâns să-şi fixeze în scris mărturiile despre perioada sa de membru al rezistenţei anticomuniste şi care, după 1990, a devenit un erou al dreptei extreme româneşti, mai ales după ce-şi publicase autobiografia în 1990. În autobiografie. Ogoranu nici măcar nu încearcă să-şi ascundă simpatiile legionare.

În puţinele recenzii dedicate acestei cărţi (pentru mine, raritatea recenziilor la cărţi de genul acesteia este un indiciu pentru clivajul din societatea românească cu privire la atitudinea faţă de trecutul de dreapta al unor „eroi”) i se reproşează, aproape unanim, că aduce prea puţine exemple de „rezistenţă pozitivă”, de oameni nepătaţi, care s-au angajat în lupta împotriva comunismului. Sunt, până la un anumit grad, de acord cu acest reproş. Dar cartea de faţă se vrea şi o avertizare. Extremismul de dreapta şi revanşismul iau proporţii, nu doar în Europa (faţă de care luăm atitudine, umflându-ne în pene…), ci şi în România. Nu doar Internetul este vehiculul sau mediatic, ci întreg spaţial public (oare bileţelele lipite peste tot, cu „Basarabia e România”, sunt semn de patriotism sau de revanşism? Poate ar fi benefică o dezbatere publică pe această temă…).

Cartea aduce însă şi foarte multe informaţii dincolo de subiectul propriu-zis, enunţat în titlul cărţii. Aduce, de exemplu, date noi, culese din Arhivele C.N.S.A.S. (ştiu că fostul meu coleg de liceu William Totok este unul din cei mai harnici cercetători ai acestor arhive), despre unele figuri dubioase din rândul minorităţii germane: Fritz Cloos, Hans Mokka, Hans Weresch, Martin Schnellbach, generalul de Securitate, dar şi despre nepotul său, informatorul de securitate, timişoreanul Georg Schnellbach („Gyuri”) şi despre mulţi alţi colaboratori ai Securităţii din rândurile populaţiei majoritare sau minoritare.

Cartea, densă din cale afară în informaţii, multe inedite, nu se citeşte prea uşor, dar cu folos: afli mai multe despre cum au fost posibile aproape cinci decenii de comunism în această ţară.

*Wiliam Totok, Elena-Irina Macovei - „Între mit şi bagatelizare. Despre reconsiderarea critică a trecutului. Ion Gavrilă Ogoranu şi rezistenţă anticomunistă din România”, colecţia „Document” a editurii Polirom, Iaşi, 2016, 366 p., ISBN 978-973-46-6127-5

Werner Kremm

Istoria Bisericească Universală*

Iniţiativa de a tipări cursul de Istoria Bisericească Universală susţinut de Părintele Profesor Doctor Aurel Jivi în faţa studenţilor teologi de la Timişoara, anii 1997-1999, s-a dorit a fi un act de comemorare cu prilejul împlinirii a 10 ani de la mutarea dascălului nostru în veşnicie (2012). Cum problemele administrative şi gospodăreşti la parohie nu ne-au dat răgazul necesar pentru a finaliza acest lucru, iată că cu ajutorul lui Dumnezeu am reuşit să imprimăm textul cu pricina într-un an omagial hotărât de Patriarhia Română şi închinat educaţiei religioase a tineretului creştin ortodox.

Motivul apariţiei acestui curs universitar ţinut acum mai bine de 17 ani ar putea părea astăzi ca o măsură depăşită, astăzi când literatura de specialitate este îmbogăţită, astăzi când contribuţiile ştiinţifice au fost date tiparului sau postate pe Internet. Astăzi însă am simţit această nevoie de a imprima acest curs din cel puţin două motive: acela al calităţii ştiinţifice a scriiturii, autorul folosindu-se de surse bibliografice străine, a concepţiei de studiu deschisă spre redarea datelor istorice care sub pana Părintelui Profesor Aurel Jivi devin adevărate pagini de viaţă nu doar a trecutului, ci şi a prezentului. Al doilea motiv îl reprezintă faptul că Părintele a fost bănăţean, născut la Chişoda în apropierea Timişoarei. Datorită acestui fapt, Părintele a rămas un apropiat al Banatului, ca fiu duhovnicesc al Mitropoliei de la Timişoara.

Din foile îngălbenite de vreme ale unei prestigioase publicaţii rurale de la Giroc aflăm că Părintele a păstrat o vreme la Sibiu sigiliul bisericii (1866) a satului natal: „Neştiind că peste zeci de ani Chişoda şi Girocul vor avea o publicaţie locală, l-am dat chişozanului Aurel Jivi, profesor la teologia ‹‹şagunanianã›› din Sibiu, iar dânsul l-a dat părintelui Băloni din Chişoda”**

Centrul Eparhial din Timişoara l-a avut colaborator la publicaţiile eparhiale, dar şi la întocmirea rezumatelor în limba engleză a volumelor imprimate aici şi a revistei „Mitropolia Banatului”. Odată cu reactivarea Facultăţii de Teologie din Timişoara, Părintele Profesor a fost cel dintâi care a răspuns la chemarea de aici de a preda, de a-i educa pe tinerii teologii. Într-un timp romantic al statornicirilor, deoarece cursurile se desfăşurau acolo unde existau spaţii libere: într-un spaţiu al Politehnicii, la Catedrala mitropolitană, în sala festivă a Mitropoliei sau într-un spaţiu oferit de un liceu timişorean, cursurile şi cu precădere examenele Părintelui Jivi au primit găzduirea Universităţii în amfiteatrul cel mare al Filologiei timişorene.

Nu avem pretenţia de a fi redat tiparului întreg cursul Părintelui Profesor Aurel Jivi, ci doar secţiunea ce ne-a încredinţat-o spre pregătirea examenelor. Această parte a fost fotocopiată, iar mai apoi a fost tehnoredactată şi trimisă tiparului, considerând prin aceasta că aducem o contribuţie în Anul cinstirii educaţiei religioase. Viaţa şi mai cu seamă activitatea ştiinţifică a Părintelui Aurel Jivi este pentru noi un îndreptar de urmat.

* Aurel Jivi - Istoria Bisericească Universală - Ediţie îngrijită, biobibliografie şi note de Valentin Bugariu; Editura Sitech, Craiova, 2016.

** Remus Jurca, „Sigiliul din Chişoda”, în „Lumina satului”, an III, nr. 1 (14), 1996, p. 3 după Valentin Bugariu, Biserică şi Presă în Banat, Editura Sitech, Craiova, 2015, p. 165.

Dr. **Valentin Bugariu**

CUPRINS

Claudiu Călin - 300 de ani de la eliberarea Timişoarei şi povestea unei icoane 1
Mircea Măran - Poziţia românilor din Banatul sârbesc în anii instaurării regimului comunist în Iugoslavia (1945-1953) ...4
Ionel Bota - Istorie pe scurt a primei Farmacii Montanistice din România 7
Petru Opruţ - Sălaşele din Voislova 14
Ioan Haţegan - Legendă şi adevăr în „Voievodul ţiganilor” 19
Iusztin Zoltán - Districte românești în Banatul Medieval (I) 21
Mircea Rusnac - Naşterea unui centru industrial 28
Constantin-Tufan Stan - Mihail Bejan, autorul primei traduceri în limba română a Cronicii notarului anonim al regelui Béla...35
Uwe Detemple - 1956: Mişcarea studenţească timişoreană şi viziunea unei a Treia Căi 44
Mihaela Bucin - Ilustrate dintre Mureş şi Tisa - Ostrovul Vrăjitoarelor din Seghedin 50
Duşan Baiski - Reuniunea Generală Poporală din Cenadul Vechi 52
Milan Uncianschi - Povestea familiei mele. Deportarea în Bărăgan 54
Luana Constantin - Mărturii pentru eternitate 56
Cenad - Imagini de arhivă 58
Recenzii 58

Revista apare sub egida Asociației Culturale
CONCORDIA Cenad, jud. Timiș, ROMÂNIA

Sponsori:
Consiliul Local Cenad și **Primăria Cenad**

Colegiul de redacție: **Dușan Baiski** (Timișoara), dr. **Ionel Bota** (Oravița), dr. **Mihaela Bucin** (Szeged), dr. **Valentin Bugariu** (Birda), drd. **Claudiu Călin** (Timișoara), dr. **Aleksandra Đurić-Milovanović** (Belgrad), dr. **Costin Feneșan** (București), dr. **Ioan Haţegan** (Timișoara), **Werner Kremm** (Reșița), prof. dr. **Mircea Măran** (Vârșeț), dr. **Mircea Rusnac** (Reșița), dr. **Constantin Tufan Stan** (Lugoj), prof. dr. **Dumitru Tomoni** (Făget), dr. **Péter Wéber** (Szeged), dr. **Florin Zamfir** (Variaș)

Administrație: Ing. **George Ivașcu**, - președintele Asociației Culturale „Concordia“ Cenad
Adresa redacției: Revista „Morisena“, Com. Cenad nr. 1744, jud. Timiș, Cod poștal 307095
Editor: **Dușan Baiski**

Responsabilitatea pentru conținutul și corectitudinea materialelor revine exclusiv autorilor.
Textele, fără greșeli, se pot trimite prin e-mail: dusanbaiszki@gmail.com, în format .doc sau .docx.
Revista se difuzează gratuit prin www.cenad.ro și www.banaterra.eu/biblioteca/morisena/
Tipografia Artpress, str. Cermena 1, Timișoara 300110, tel. 0256-293.809, fax 0256-293.975

ISSN 2501-1359
ISSN–L 2501-1359